

Platon

TIMAJ

*Sa grčkog prevela i objašnjenja dodala
Marjanca Pakiž*

*Redakcija prevoda
Dr Ljiljana Crepajac*

*Predgovor, podnaslovi i tematski pregled
Dr Branko Pavlović*

**Platon
TIMAJ**

Naslov originala
PLATON — TIMAIO
Texte établi par Albert Rivaud
Platon, Oeuvres complètes, tome X
Collection des universités de France
publiée sous le patronage de
l'ASSOCIATION GUILLAUME BUDE

S a d r Ź a j

Izdavač
NIRO »Mladost«, Beograd, Maršala Tita 2
Velika edicija »Ideja«
Za izdavača, Direktor
Zoran Erak

Urednik
Zoran Sekulić

Tehnički urednik
Miša Živanović

Grafičko rešenje
Nenad Čonkić

Korektura
Nadežda Radovanović

Štampa
»Srboštampa«, Beograd, Dobračina 6—8

Tiraž 3000 primeraka
Beograd, 1981.

Branko Pavlović: Tajne dijaloga Timaj	5
<i>UVODNI RAZGOVOR</i>	51
TIMAJEV GOVOR	65
1. Delo uma	70
2. Delo nužnosti	88
3. Delo uma i nužnosti	113
<i>BELEŠKE</i>	141
<i>TEMATSKI PREGLED</i>	163

Branko Pavlović

TAJNE DIJALOGA TIMAJ

Bez dijaloga *Timaj* nešto je nedostajalo u Akademiji, u kojoj su spisi učitelja — Platona morali da budu predmet posebnih očekivanja i starenja. Književnim umenjem Učiteljevim u Akademiji su duhovno bili prisutni značajni i uticajni ljudi prethodnog — petog stoleća. Počasno mesto među ovima zauzima je Sokrat, ali i mnogi drugi koje je taj poznavalac duhovne »babičke veštine«¹ *ispitivao*, ili su njega — dok je »još bio mlad« i još »nedovoljno iskusan« u *ispitivanju* suštastva onog što suvereno jeste — drugi *ispitivali*.² A događalo se katkad u *dijalozima* da drugi govore više, iako ne i prodornije i ubedljivije, nego Sokrat.³ Izuzetak su dijalozi *Timaj* i *Zakoni*: u prvom, Sokrat govori vrlo malo, ne *ispituje* ništa, a pri dugom i ničim neprekidnom predavanju kosmogonijsko-kosmološke »poeme«⁴ on je samo nemo prisutan i nijedna njegova reč nije zabeležena ni po okončanju Timajevog govora; u *Zakonima* Sokrat uopšte ne sudeluje, njegovo ime nije spomenuto, kao da u svim ostalim dijalozima nije ni postojao.

Ali *Zakoni* su mogli da budu i nenapisani: niko ne bi primetio da takav dijalog nedostaje; tu su raniji govori o istoj stvari ispravljani, proširivani, dopunjavani — kao da je nameravano da se za neku državu napiše ustav i mnoštvo drugih zakona, uz to, da se sve to nadugačko i naširoko obrazloži. Nasuprot tome, nedostatak onoga o čemu se podrobno govori u dijalogu *Timaj* morao bi biti

¹ Τέχνη τῆς μαιεύσεως vid. *Theajtet*, 150b, passim.

² Kao u dijalogu *Parmenid*, gde je pesnik iz Eleje i dobar poznavalac »božanske prirode« prikazan starijim od »mladog Sokrata«, ne samo po godinama nego i po nadmoćnosti u mudrosti.

³ Kao u *Gozbi*.

⁴ Reč je o *poemi u prozi*, a dopuštenje za takvu kontradiktornu jezičku konstrukciju daje se u samom spisu: *Timaj* (29d).

primećen, jer, u Platonovim dijalozima vaskrsli Sokrat, tek je ponešto zahvatao kosmološke sadržaje i to po pravilu u mitskoj konstelaciji. U *Fedonu*⁵, Platonov Sokrat kaže da je, još kao mladić, žarko želeo da upozna onu mudrost koju nazivaju »pripovedanje o prirodi« (*peri phýseōs historian*), ali da je od tog ispitivanja toliko zaslepeo da je odbacio i ono što je ranije mislio da zna. Ako je Sokrat u poslednjim časovima svoga života⁶ mogao imati takav stav prema mudrosti onih koji su se u prethodnom stoleću i u vreme njegove mladosti (oko sredine 5. veka) bavili »pripovedanjem o prirodi«, onda on nije imao mnogo šta da kaže o predmetu koji se razmatra u *Timaju*. Zato je stvar udešena tako da Sokrat čuteći prati dugi Timajev monolog.

Ipak, Platonov Sokrat i u *Fedonu*, kao i u nekoliko drugih dijaloga,⁷ pripoveda ponešto o prirodi uglavnom u okviru i na temelju — za svrhe dijaloga — prigodno sročeni eshatoloških mitova. Ponegde⁸, on tvrdi jasnije nego Timaj da je Zemlja loptastog oblika i da zbog ravnoteže, iako nije ničim poduprta, lebdi u središtu svemira. A ovo je jedna od čestih Platonovih namernih »omaški«, u kojima je on Sokratu pripisivao sopstvena saznanja do kojih je došao posle Sokratove smrti. Uostalom, nema nijednog Platonovog dijaloga u kojem bi on svoju autorsku ličnost isticao u prvi plan. Platon je svugde u *dijalozima* skrivao svoje autorstvo, pa se čini da je takva njegova odluka morala poticati iz nekog dubokog i čvrstog ubeđenja. Možda ga je do takvog ubeđenja dovela Heraklitova reč: *ne slušajte mene, nego logos*.⁹ Ili, možda ono što je sam u istom duhu formulisao kao Sokratovu poruku: »A vi, ako hoćete da me slušate, mislićete vrlo malo na Sokrata, a mnogo više na istinu.«¹⁰ Ne bi trebalo, dakle, da istina bude Sokratovo, Platonovo i uopšte nečije lično vlasništvo; ona sve pogađa i za svakoga bi morala da bude obavezna. Takvu obaveznost imao je da obelodani i postupak ispitivanja i dokazivanja, koji je Platon nazvao »dijalektikom«, postupak u kojem je sagovornik — snagom razloga — bivao prinuđen, makar da mu je to bilo i veoma neprijatno, na davanje pristanka korak po korak — sve do krajnjeg ishoda dokazivanja.

⁵ *Fedon*, XLV, 96a i dalje.

⁶ Dijalog *Fedon* upravo prikazuje razgovore, koji su navodno vođeni u tamnici onog dana kada je Sokrat, pri kraju tog razgovora, pogubljen na način koji su tadašnji atenski zakoni propisivali. Sokrat je, naime, morao ispiti kukutin otrov iz pehara, kojeg mu je rob-policajac prineo.

⁷ *Fedon*, (LVIII i dalje, 107c — 114c); *Država* (614b — 621c); *Georgija* (523a i dalje); *Fedar* (246a — 249d).

⁸ Na primer u *Fedonu* (LVIII, 108e — 109a).

⁹ Diels, *Vor.* 12 B 50.

¹⁰ *Fedon*, 91bc.

Valja onda imati u vidu da, u naznačenom smislu, u Platonovim dijalozima primarni značaj ima *dokazivost* i *uverljivost* rečenog; u nekom drugom planu se može tražiti važnost onoga *ko govori*. Razlikovanje dokazivosti od uverljivosti moglo bi nam omogućiti da načinimo prvi korak u razumevanju Timajeve kosmogonije i kosmologije, jer se u ovima eksplicitno pretenduje na *uverljivost*, ne i na dokazivost saopštenih stavova. Ovo bi nas moglo podsetiti na Platonovo razlikovanje retorike i dijalektike, koje razlikovanje je na izgled zasnovano na istom principu: retorika je veština uveravanja i razuveravanja, dijalektika je veština dokazivanja i pobijanja. Ipak, bilo bi pogrešno pretpostavljati da kosmogonija i kosmologija, u Platonovom rasuđivanju, imaju isti saznajni status kao i retorika. U ovoj poslednjoj, nalazimo se u području demagogije, u području gde grupni i pojedinačni interesi i njihovo međusobno sukobljavanje u verbalnim dvobojima imaju primate nad saznanjem. Tu se formiraju i razaraju javna i privatna »mnenja«, koja se — u Platonovom razumevanju stvari — označavaju kao suprotnost »znanjima«. U kosmologiji, koja u *Timaju* obuhvata kosmogoniju, astronomiju, fiziku, hemiju i antropologiju sa anatomijom, fiziologijom i patologijom, u toj kosmologiji — zasnovanoj na uverenju da je celokupan svemir jedno živo biće koje ima dušu, kao sva ostala živa bića sadržana u njemu — trebalo bi da budemo u domenu *znanja*.¹¹

Iz tog »trebalo bi« izvire jedna od dvosmislenosti *Timaja*. Sam naslov Platonovog spisa ne upućuje na neku naučnu disciplinu, niti na neko semenište naučnih disciplina koje bi mogao podrazumevati tada i ranije uobičajeni naslov »O prirodi«, naslov široko upotrebljavan za spise slične sadržine. Platon nije izbegavao upotrebu imena za naučne discipline: za pesničke govore o bogovima, upravo je on smislio naziv »teologija«; uz to je bez ustručavanja govorio o aritmetici, geometriji i astronomiji.¹² Ali nijedan Platonov dijalog nema u naslovu ime neke discipline. Za naše razmatranje indikativan tekst *Timaja* kaže ovo: »Odlučili smo da Timaj, budući da je među nama najupućeniji u astronomiju (doslovno: »najastronomičniji«) i pošto je najviše truda uložio da bi saznao prirodu svemira,

¹¹ Gornji spisak bi se lako mogao znatno proširiti nazivima disciplina koje je sâm Platon smislio ili preuzeo od drugih; tu bi svakako pripadali nazivi kao: matematika, logistika, aritmetika, geometrija. *Timaj*, međutim, nije nekakav skup naučnih disciplina, niti je enciklopedija u modernom značenju te reči. Ako je potrebno depersonalizovati njegov naslov, onda je bolje u njemu tražiti svojevrsnu filozofiju prirode, takvu u kojoj su razgraničene božanska i ljudska priroda, i u kojoj je postavljen temelj za sve prirodoslovne discipline.

¹² Izrazi »fizika« i »fiziologija« potiču od Aristotela.

govori prvi, i da počevši od postanka kosmosa završi sa prirodom čoveka« (27a).

Odabrana ličnost — Timaj — najbolje poznaje tajnu nastanka, razvijanja i dovršenja sveopšteg poretka stvari, ali on je do te spoznaje došao »velikim trudom« (27a), a ne kao pesnik nadahnut Muzama ili kakvim bogom. Nije teško odgonetnuti kakve je prirode bio Timajev »veliki trud« — upućenost u astronomiju on nije mogao steći jednostavnim gledanjem gore, u nebo, kao da »leži na leđima« ili »posmatra slike na tavanici«¹³. Timaj je učio od pitagorejaca i od drugih koji su se bavili »istraživanjima onoga što je pod zemljom i onoga što je na nebu«¹⁴, ali on sigurno nije samo sakupljao njihova znanja, niti je ono što su prethodnici o tome napisali primao »zdravo za gotovo«. Sadržaj Timajevog govora, principi filozofije prirode i metafizike koji se u tom govoru nalaze, nikako se ne mogu redukovati na ono što su već znali i tvrdili pitagorejci ili na ono ostalo što je obuhvatao Teofrastov, aristotelovski smišljen, naziv »mnenja fizičara«.

Timajev govor je u stvari Platonov govor, Timaj iz Lokride u Italiji, »iz grada (države) sa najboljim zakonima«, Timaj koji u Lokridi »ni za kim od svojih sugrađana ne zaostaje ni poreklom ni imanjem«, »koji uživa u svom gradu najvišu vlast i najveće poštovanje« i koji je »dosegao vrhunac celokupne filozofije«,¹⁵ taj i takav Timaj u Lokridi nikad nije postojao. Nijedan drugi stari pisac, pre Platona, nije ništa zabeležio o takvom Timaju iz Lokride u Italiji.¹⁶

¹³ O načinu sticanja znanja u astronomiji videti tekst u *Državi* (529b — 531a).

¹⁴ *Odbrana Sokratova* (III, 19b). Među onima čije spise je Platon svakako proučavao bili su Eudoks sa Knida (oko 391 — 338 god. st. e.) i Empedokle iz Agrigenta sa Sicilije (oko 483 — 423).

¹⁵ *Timaj*, 20a.

¹⁶ Tukidid ga ne pominje, mada bi trebalo očekivati da će on znati nešto o čoveku koji je u Italijanskoj Lokridi »uživao najvišu vlast i najveće poštovanje«. Ni Aristotel o tom Timaju ništa nije rekao; u katalogu Aristotelovih spisa (Diogen Laertije, V, 25) navodi se naslov jednog (sada izgubljenog) Aristotelovog spisa — *Izvodi iz Timaja i Arhite*. Od Simplikija (VI vek n. e.), tj. iz njegovog komentara Aristotelovog spisa *O nebu*, saznajemo da je tu reč o izvodu: ma iz Platonovog dijaloga *Timaj* (Diels, *Vor.* 36, 2; S. 265, 10). Ciceron je previše doslovno razumeo Platonove spise, ili neke komentare kojima nije nedostajala maštovitost, pa je na toj osnovi pisao: »Platon je putovao po Egiptu da uči aritmetiku i astronomiju od varvarskih sveštenika; kasnije, posetio je Arhitu u Tarentu, ili druge pitagorejce, Ehekrate, Timaja i Ariona u Lokridi, da bi, pošto je Sokratovu nauku zorno predstavio, pridodao i Pitagorin sistem i proučio ono što je Sokrat odbacivao« (De finibus... knj. 5, XXIX, 87). Slično tvrđenje se nalazi u Ciceronovom spisu *De rep.* (knj. 1. X, 16). Otkuda je Ciceron mogao tako biti siguran da je Platon putovao po Egiptu i da je, ni manje ni više, učio aritmetiku i astronomiju od varvarskih sveštenika, iako nije znao njihov jezik. Platon je u

Timajeva egzistencija je izmišljena, Timaj postoji samo kao Platonova tvorevina. Na isti način postoje: *Stranac iz Eleje* (u dijalozima *Sofisti* i *Državnik*) i *Stranac iz Atene* (u dijalogu *Zakoni*). Kaže se da se iza ovih izmišljenih ličnosti skriva sâm Platon, da te ličnosti govore ono što bi sâm Platon govorio i bio spreman da prihvati kao ispravno govorenje. Ali takvo prosuđivanje je unekoliko pojednostavljeno, jer Platon se skriva iza svih ličnosti njegovih dijaloga. On je taj koji je odlučio da ih okuplja u grupe, on je smišljao šta će one govoriti, kako i kada će govoriti, te da li to što svaka pojedina ličnost izrekne treba razvijati, prihvatiti ili pobijati i katkad ostaviti bez ikakvog komentara.

U Platonovo vreme je već postojala jedna relativno duga tradicija literarnih tvorevina razolikih rodova, od kojih su za razumevanje nastanka dijaloškog literarnog roda bitna dva: jedan je poetsko-mitološki i teološki, drugi je istoriografski. Prozni teološko-prirodoslovni, gnomski, aporetičko-dijalektički i retorički literarni rodovi imaju (osim gnomskog) izvestan uticaj na strukturu pojedinih dijaloga. Ali njihovo parcijalno prisustvo unutar pojedinih egzemplara dijaloškog roda kao primarno filozofskog literarnog roda¹⁷ nije bitno za razumevanje Platonovih dijaloga. Ove Platonove tvorevine građene su kao svojevrsna sinteza poetskih (mitološko-teoloških) i istoriografskih sastava, uko-

Zakonima (819b) egipatsku matematiku ocenio (verovatno na osnovi toga što je o toj matematiци saznao od pouzdanih izveštača) kao laku i pogodnu za dečji uzrast. U Platonovom 9. pismu (358b), upućenom Arhiti, pominje se briga o Ehekrate, ali nema ni reči o Timaju i Arionu. Nikomah iz Gerase (oko 100. god. nove ere) pominje u svom *Uvodu u aritmetiku* Timaja Lokranina kao pitagorejca (Diels, *Vor.* 32 A 24), ali njegov izvor — po svemu sudeći — bio je spis *O kosmičkoj duši i prirodi*, koji je pripisivan Timaju Lokraninu i za koji danas znamo da je u stvari izvod iz Platonovog *Timaja*, izvod koji nije mogao biti načinjen pre prvog veka.

Jamblih iz Halkisa (IV vek nove ere) u svom katalogu pitagorejaca pominje Timaja, među mnoštvom drugih imena, ali ne označava Lokridu kao njegovu postojbinu (Diels, *Vor.* 45 A, S. 266, 12).

Suda, ili Suida, autor vizantijskog leksikona iz X veka, kaže (cf. Diels, *Vor.* 36 A, Ia; S. 265, 8) da je »Timaj Lokranin filozof pitagorejca« i da je navodno napisao dela: *Matematika*, *O prirodi*, *O Pitagorinom životu*. Sudin izvor su sholije što ih je Hesihije (gramatičar iz Aleksandrije, 5. ili 6. vek nove ere) napisao uz Platonovog *Timaja*. Ovo Sudino, odnosno Hesihijevo, tvrđenje jedino govori o Timaju kao piscu i filozofu-pitagorejcu, ali i ono je — po svemu sudeći — izmišljeno na osnovi čitanja Platonovog *Timaja* i nagađanja o tome da je Timaj, kao pitagorejca, pisao o Pitagorinom životu, jer, pre Platona, prema sadašnjim znanjima, nije bilo nikakvog spisa o Pitagorinom životu; ni Platon ni Aristotel nisu imali nikakvog detaljnijeg znanja o Pitagori, sudeći po tome šta su o njemu napisali.

¹⁷ Prozni prirodoslovno-teološki rod oponašan je u dugom Timajevom monologu; aporetičko-dijalektički rod je prisutan u dijalogu *Parmenid*; retorički rod parcijalno je zastupljen u dijalozima *Gozba* i *Fedar*.

liko — zajedno sa Aristotelom — one prve razumevamo kao prikaze onoga što se moglo dogoditi, a one druge (istoriografske) kao prikaze onoga što se stvarno dogodilo.¹⁸

Najveći broj ličnosti Platonovih dijaloga predstavljaju ličnosti koje su stvarno živjele u prethodnom 5. stoleću. Platon nije imao gotovo nikakve mogućnosti da utvrdi šta su te ličnosti stvarno govorile, ali je — saglasno s postojećim poetskim postupcima — stvar mogao udesiti tako da svaka ličnost govori ono što je moguće od nje očekivati. Ta je mogućnost katkad ostvarivana tako da znatno prevazilazi realno-verodostojna očekivanja: Platonov Sokrat je — u filozofsko-teorijskom pogledu — znatno nadmašio Sokrata kojeg bi opisala historiografija. Poetsko-mitski događaji, opisani u epu ili u tragediji, razlikuju se od događaja koje su opisali Herodot i Tukidid, pri čemu ovo razlikovanje poetskim opisima dopušta znatno veću slobodu u prikazivanju »onoga što se moglo dogoditi«, a ne samo »onoga što se stvarno dogodilo«. Platonovi dijalozi su bliži poetskom nego istoriografskom prikazivanju. U njima se događaji pre konstruišu nego rekonstruišu i to obično u nekoj višesmislenoj i višeslojnoj smisaonoj zavisnosti od teme preuzete za raspravljanje. Ovo posebno dolazi do izražaja u *Timaju* i to višesmislenim i višeslojnim preplitanjem »mitskog« i »stvarnog« zbivanja, kao u epskoj homerskoj poemi, ili kao u tvorevinama tragičkih pesnika. Najpre je Sokrat »predstavljao državu kao nekakav mit« (26c), jer je ta i takva država bila oformljena samo u razgovorima. Potom je Kritija govorio o Atlantidi i prastarj Ateni; saopštio je, dakle, priču (mit) o državama koje su, kako je rekao, nekada davno (pre 9000 godina) stvarno postojale; zaključilo se da je Sokratova mitska država nekada stvarno postojala. Ovo zbog toga što je ta država bila izgrađena na umnim principima, a onom što je umno morao se na neki način priznati status stvarnog. Shodno tome, trebalo bi verovati da *ono što je umno (noetón)* uvek postoji, samo ne uvek u empiričkom obliku — kao *ono što je vidljivo (horatón)*. Razlikovanjem onoga što uvek postoji (a to je *noetón*)

¹⁸ »Nije pesnikov posao da govori ono što se dogodilo, nego ono što se moglo dogoditi prema verovatnosti i nužnosti. Istoričar i pesnik se, naime, ne razlikuju po tome što prvi piše u prozi (nemetrički), a drugi u stihovima (metrički), jer bi se i Herodotova dela mogla saopštiti u stihovima, pa bi to isto tako bila *istorija* u stihovima kao i u prozi, nego se oni (istoričar i pesnik) razlikuju po tome što jedan govori ono što se dogodilo, a drugi ono što se moglo dogoditi. Zato je pesništvo u odnosu na istoriju više filozofsko i dostojnije poštovanja, jer pesništvo ima veću univerzalnost od istorije, koja kazuje ono što je pojedinačno.« Aristotel, *Poetika* (IX, 1451a 36 — 1451b 7).

od onoga što nastaje i propada (a to je *horatón* ili *aisthetón*) počinje Timajev govor o kosmosu (28a). Između Sokratove skice umne države, Kritijinog mita o Atlantidi i prastarj Ateni kao nekada empirički postojećim državama, Timajevog govora o prirodi kosmosa i prirodi čoveka, — postoji višesmislena i višeslojna povezanost. Timajev govor se nastavlja u nedovršenom dijalogu *Kritija*, a ovaj bi se opet mogao nastaviti dijalogom *Zakoni*, kao i dijalozima *Državnik* i *Država*. Tako bi se zatvorio krug, a u *Timaju* je rečeno da je kretanje onog *umnog* — po svome suštastvu — kružno kretanje, dakle, ono što bivstvuje bez početka i kraja. Takvo kružno kretanje trebalo bi da oponašaju i misleni sadržaji *dijaloga*, kao što ga na mitski način oponašaju tvorevine tragičkih pesnika, tvorevine koje se neodređeni broj puta mogu ponavljati na empirički realnoj pozornici, pri čemu se realitet onoga što one prikazuju nikako ne svodi na empirički realitet pozorišne igre i glumaca koji u toj igri učestvuju.

1. Timaj i pitagorejci

Ako je Timaj, kao što je rečeno, izmišljena ličnost, sigurno je da Platon tu ličnost i njenu postojbinu nije odao potpuno proizvoljno. Izbor Timaja i Lokride u Italiji imao je na određeni način da upućuje na pitagorejsku nauku. Ali to upućivanje bilo je daleko od toga da bi moglo biti shvaćeno onako kako je to Ciceron učinio: kao jednostavno pridodavanje nekakvog »Pitagorinog sistema« »Sokratovoj nauci«, izloženoj u prethodno napisanim dijalozima.¹⁹ Inače, ako bi Ciceron mogao biti u pravu, sledilo bi da je Platon samo sabrao dve »nauke« — Sokratovu i Pitagorinu, te da se njegov doprinos filozofiji ima tražiti samo u tom sabiranju.

Sticajem istorijskih okolnosti, dijalog *Timaj* u potonjim vekovima stiče reputaciju glavnog Platonovog dela.²⁰ Ovo poglavito zbog sadržaja tog dela, koje u sažetom obliku obuhvata sve što pripada večnom biću, a još više ono

¹⁹ Ciceron, *De finibus*... knj. 5, XXIX, 87. Ciceronovo tumačenje prikazano je u belešci 16.

²⁰ To se između ostalog pokazivalo na slikama vizantijskih majstora i na iluminacijama kojima su ukrašavani stari rukopisi. Platon je tu obično predstavljan kao autor *Timaja*. I Rafael je, na velikoj slici pod nazivom *Atenska škola*, Platonu stavio u ruku knjigu velikog formata na kojoj se vidi naslov *Timaj* (zapažanje A. Rivauda: Platon, *Oeuvres complètes*, t. X, Notice p. 3; éd. Budé). Na Zapadu, Platon je više od hiljadu godina najviše bio poznat kao autor *Timaja*, i to prema nepotpunom latinskom prevodu i komentarima koji potiču iz IV veka nove ere od izvesnog Kalcidija (Calcidius ili Chalcidius, verovatno je živio u Španiji u vremenu održavanja Nikejskog sabora, 325. godine).

što pripada nastalim i propadljivim čulnim bićima. Mnogo toga što je rečeno u *Timaju* bilo je različito i suprotno porukama hrišćanskih svetih spisa, ali pojedine segmente *Timaja* ipak nije bilo teško tumačiti u duhu tih spisa. Ovome treba dodati novoplatonističke prerade, koje, ako ih posmatramo zajedno sa njihovim izvornikom u tekstu *Timaja*, sačinjavaju vrhunac helenske teološke kosmologije i kosmogonije. Izvesno je da je »matematički« i »muzički« duh pitagorejske kosmologije prisutan u *Timaju*, znatno manje je izvestan izvorni sadržaj pitagorejske kosmologije. Relativno mali broj fragmenata pitagorejskih spisa ne dopušta sasvim pouzdano rekonstrukciju te kosmologije. Aristotelove interpretacije mišljenja »takozvanih pitagorejaca« ne pomažu nam mnogo u otkrivanju izvornog pitagorejstva; ni Stagiranin nije bio siguran u to ko je pravi autor onih »mišljenja« koja su obično pripisivana »takozvanim pitagorejcima«. Svi su se saglašavali jedino u tome da je tih »pitagorejaca« bilo mnogo u Južnoj Italiji, kao i na Siciliji. Niko nije mogao sasvim pouzdano utvrditi šta je Platon od njih naučio, ali pažljivim čitanjem *dijaloga* može se o tome ponešto zaključiti.

Platon nam ne kaže da je Timaj iz Lokride pitagorejac. Teško je poverovati da je Platonov Timaj doista pitagorejac, ukoliko bi oznaka »pitagorejac« upućivala samo na predavanje jedne prethodno već u svemu oformljene kosmologije bez značajnog sopstvenog promišljanja i prosuđivanja same stvari. U sedmoj knjizi *Države* raspravlja se, pored ostalog, i o zasnivanju astronomije kao pouzdane nauke. Tu se otkriva stav prema pitagorejskoj nauci: »Pošto je ova stvar (astronomija) važna, to ćemo mi od pitagorejaca saznati šta oni o tome misle, a saznaćemo pored toga još i ostala njihova učenja, ako ih imaju; mi ćemo, međutim, pored svega toga zadržati svoje načelo — da naši pitomci nikad ne pokušaju naučiti od njih nešto nesavršeno«. Pitagorejci kažu, a Platonov Sokrat iz *Države* se s tim saglašava, da su znanja iz astronomije i harmonike (muzike) međusobno srodna. Ali u njihovim istraživačkim postupcima ima nečeg »nesavršenog«, pa čak i »smešnog«, jer pitagorejci »više cene uši nego um«. Oni, naime, previše poverenja pridaju varljivim percepcijama čula vida (kad je reč o astronomiji) i varljivim percepcijama čula sluha (kad je reč o muzici). Ove bi percepcije, međutim, valjalo ispravljati matematičkim rasuđivanjem i umnim promišljanjem.²¹ Iz toga je sledilo, a to je kasnije potvrđivao i Aristotel, da pitagorejci još nisu znali da se u istraživanjima koriste pravom umsko-filozofskom metodom — dijalektikom.²²

²¹ Upor., *Država* (VII, 524d — 531d).

No iako je u sedmoj knjizi *Države* bila saopštena programska osnova za razumevanje Platonovog odnosa prema »pitagorejskoj nauci«, običaj našeg filozofa da se u *dijalozima* skriva iza drugih ličnosti — ostavljao je i još ostavlja mesta za različite nesporazume. Ovome treba dodati nesporazume koji proizilaze iz sklonosti istoriografa za redukcijom dela na njegove izvore. A posebno mesto zauzimaju sklonosti za difamacijom velikih i značajnih pisaca. Po ovome se, u odnosu na Platona, proslavio Aristoksen²³.

Diogen Laertije označava Aristoksena kao autora tvrdnje da je Platon veliki deo *Države* prepisao iz Protagorinog spisa *Kontroverze*.²⁴ Isti autor (D. L.) prenosi pričanja »nekih pisaca«, od kojih po imenu jedino pominje Satira, kako je Platon pisao Dionu tražeći navodno od ovoga da od Filolaja kupi »tri pitagorejske knjige«.²⁵ Ove su mu knjige onda poslužile, kako se govorilo, da napiše dijalog *Timaj*. Osnovana je pretpostavka da je i ovo pričanje poteklo od Aristoksena.²⁶ Misterija o »tri pitagorejske knjige« nikada nije razjašnjena, čini se da niko i nikad nije video te tri knjige. Ako je ta priča ipak imala nekog korena, ako su i postojale »tri pitagorejske knjige«, koje je Platon pribavio, iz toga nikako ne sledi da je ono što je napisano u *Timaju* samo prikaz »pitagorejske nauke« iz 5. veka.²⁷ Čisto Platonovo stanovište isuviše je vidno u *Timaju* da bi takva teza mogla da bude verodostojna. To stanovište, razume se, nije moralo zabranjivati piscu *Timaja* da koristi dostignuta znanja iz raznih oblasti, pogla-

²² Uporediti: *Država* (VII, 531d i dalje); Aristotel, *Metaph.* M 4, 1078b. Podrobnije razmatranje Aristotelovog tumačenja odnosa Platon-Pitagorejci izveo sam na drugom mestu: *Aristotelovi prigovori teoriji ideja*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. XII-2; separat pod istom naslovom, str. 93 i dalje.

²³ Suda — Leksikon daje o njemu podatke: rođen oko 370. god. st. ere (Teofrastov vršnjak) u Tarentu (Južna Italija); otac mu je bio učitelj muzike i prvi vodič u obrazovanju, koje je sticao još i kod Lampra iz Eritreje, kod Pitagorejaca, naposletku i kod Aristotela u Ateni, gajeći neostvarenu nadu da će ga Stagiranin uzeti za svog glavnog učenika. Suda još kaže da je Aristoksen imao svestrano obrazovanje i da je bio vrlo plodan pisac; označava ga kao autora životopisa Arhitinog, Sokratovog i Platonovog i kao autora mnoštva spisa o muzici (ovi su fragmentarno sačuvani). Aristoksenovi životopisi takođe su sačuvani u fragmentima, a ovi fragmenti ne retko pokazuju neskrivenu zlobu prema Sokratu i Platonu.

²⁴ Diogen Laertije, III, 37.

²⁵ Isto, III, 9.

²⁶ Cf. J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, Ch. VII, § CXL.

²⁷ To je jedna od glavnih teza Tejlorove interpretacije *Timaja* u kojoj se — za samog Tejlora neočekivano — ide još dalje od onoga što je, po pretpostavci, tvrdio Aristoksen. Vid., A. E. Taylor — *A Commentary on Plato's Timaeus*, Oxford, prvo izdanje 1928.; Reprint. 1962, 1972, p. IX.

vito iz aritmetike, geometrije, muzike, astronomije, anatomije i fiziologije ljudskog tela. Nema sumnje da su u nastajanju tih znanja imali određenu ulogu i pitagorejci, iako ne samo pitagorejci.

Među onima koji su bili više naklonjeni pitagorejcima nego Platonu, kao strancu iz Atene za kojeg se verovalo da je samo prikazivao »Sokratovu nauku«, verovatno je bilo više iznenađenih kad se pojavio dijalog *Timaj* u kojem je neki nepoznati Timaj iz Lokride, bez uobičajenih Sokratovih ispitivanja, izložio nauku nalik na pitagorejsku. Tako bi se moglo razumeti reagovanje silografa Timona iz Fliunta, koji je u jednoj od svojih rugalica (»sila«) napisao: »Pa i ti si, Platone, bio obuzet žudnjom da stekneš učenike; jer, za mnogo novaca pribavio si malu knjigu i, polazeći od nje, naučio si da napišeš *Timaja*«²⁸. Ovo je verovatno bila aluzija na Pitagoru: Platon se usudio da oponaša Pitagoru, koji je stekao mnogobrojne učenike i poštovaoce. No u Timonovoj »sili« pominje se samo jedna knjiga i to »mala«, što opet pokazuje da su priče o pitagorejskim knjigama, iz kojih je navodno proizilazila Platonova mudrost saopštena u *Timaju*, ponikle iz uvređenih duša poštovalaca legende o Pitagori.²⁹

Platon je, čini se, procenjivao da će samoj stvari najbolje odgovarati, ako za govornika o nastanku kosmosa (i svih drugih »živih bića« kosmosom obuhvaćeni) odabere neku ličnost koja bi, barem po svojoj pstojbini, pripadala zavijaču pitagorejaca. U znatnoj neodređenoj i širini naziva »pitagorejci« bilo je dovoljno prostora za predstavljanje imaginarnog Timaja iz Lokride, koji je »dosegao vrhunac celokupne filozofije« i za kojeg kao takvog niko, osim samog njegovog tvorca — Platona, nije čuo.

2. Dijaloška forma i mitovi

Samo uvodni deo Platonovog spisa *Timaj* ima dijalošku formu. Neznatan ostatak te forme nalazi se još na kraju »proemiuma« (29d). U samoj kosmološkoj »poemi«, tj. u dugom Timajevom monologu, nema ni traga od dijaloške forme. Imali takav postupak u pisanju *Timaja* neki skriveni smisao, ili se jednostavno radi o tome da je Platon u poznijim godinama svoga života napustio dijalošku formu, koja je bila prikladnija za dramsko prikazivanje »so-

²⁸ Timon iz Fliunta živeo je posle Aristotela oko 320 — 230. Njegova rugalica o Platonu ovde je citirana prema Barnetu, *Early Greek Philosophy*, Ch. VII, § CXL.

²⁹ Timonovi stihovi su takođe mogli da budu inspirisani skeptičkom mudrošću, ukoliko je pisanje da je on bio učenik Pirona iz Elide verodostojno.

kratskih razgovora«? Ako bi ovo poslednje moglo biti istinito, zašto su onda *Fileb*, *Sofist*, *Državnik* i *Zakoni* napisani u dijaloškoj formi? Danas postoji opšta saglasnost u tome da su *Zakoni* poslednji Platonov spis, ukoliko se *Epinomi* — prema široko zastupljenoj saglasnosti — računaju kao apokrifni spis. U duhu te iste široko uspostavljene saglasnosti tvrdi se da spisi *Sofist*, *Državnik*, *Fileb*, *Timaj*, *Kritija* i *Zakoni* pripadaju poslednjem periodu Platonovog života i stvaralaštva. Dijaloška forma u tim poznim spisima je svugde zadržana, ali ta forma po pravilu biva napuštena i u ovim i u ranijim spisima, kad je reč o nečemu što se ne može dokazati.

Alternativa *dokazivanju* je *prikazivanje*. Ono prvo podrazumeva mogućnost dovršene nauke, mogućnost koja se u Platonovim spisima uvek iskušava ispitivanjem, odnosno dijalektikom — tom najvišom od svih ljudskih umenja. Ono drugo, *prikazivanje*, podrazumeva mogućnost obmane, jednako kao i mogućnost najviše, otkrivene mudrosti. Smrtni ljudi prirodno teže za ovom mudrošću, ali nikada im ne može biti sasvim izvesno da li su je i koliko dostigli. To je, između ostalog, poruka Platonovog dijaloga *Gozba* i smisao onoga što je on imenovao rečju *filo-sofija*. Ono što ljudi mogu dokazati za njih je manje značajno od onoga što mogu samo prikazivati, na razne načine i uvek iznova. Možda se u poetskoj mitologiji nalazi izvorište one najviše mudrosti? Ali pesnici često obmanjuju i sebe i druge, prevashodno zato što »priroda voli da se skriva« (kako je govorio mudrac iz Efesa) pa bogom nadahnuti pesnici u stvari samo pokazuju tu volju božanskih sila da se pred smrtnim rodod skrivaju. Ove sile su doduše podarile ljudima »put« (metod) kojim bi ljudi mogli dospeti do najviše i za njih najznačajnije mudrosti, ali su im istovremeno jako otežale kretanje tim putem.³⁰

Taj put je za smrtnu jedinku put samospoznavanja, preporučenog apolonskim zapisom u Delfima,³¹ a to samospoznavanje se jedino može postići negovanjem uma, dakle, onog što je u ljudskoj prirodi besmrtno i božansko (*Timaj*, 90b-e). Umsko saznanje je istovremeno samoosvešćivanje, buđenje iz čulne usnulosti, a njegovi posednici znaju šta govore i ne dopuštaju da budu zahvaćeni nekim od tri vrste božanskog zanosa: apolonskom mantikom, dionizijskom telestikom i poetskim zanosom u koji Muze dovode pesnike.³² Samospoznavanje, samoosvešćivanje, a

³⁰ Upor. sa tekstom u dijalogu *Fileb* (16b — 17a), gde se govori o putu (metodu) koji se zove *dijalektika*.

³¹ Upor., *Fedar* (229e — 230a).

³² *Fedar*, 244a i dalje, 265a i dalje.

time i mogući uspeh u onoj igri koju su smrtnim ljudima nametnule božanske sile, ima dakle nekog izgleda da se proširi na kosmos, pod uslovom da se otkrije ono *umno*, ono što je zajedničko i ljudskoj i božanskoj prirodi.

No za ostvarivanje takvih izgleda postoje, za Platona, dve vrste možda nesavladivih teškoća: jedne su u samoj prirodi stvari koja »voli da se skriva«, druge su u samoj ljudskoj prirodi. Da ova poslednja nije u svemu racionalna i da ne prihvata samo ono što je racionalno (umno), to je — čini se — za Platona bilo van svake sumnje. Pitanje je onda da li je »ono božansko« u svemu racionalno? U *Timaju*, »ono umno« ima jedan ograničavajući, umu spoljašnji, činilac. To je tajanstvena, neprozirna, neshvatljiva Ananke. To je nešto što se opire racionalizaciji svega što postoji na način nastajanja i propadanja. Posledica toga je da sistem postojećeg, naročito tamo gde taj sistem mora da obuhvati nastajanje i propadanje, ima svoje iracionalije.

Platonu draga teza da um vlada svetom mora se, zbog tih iracionalija, razumevati kao teza koja podrazumeva neko ograničenje te vladavine. Zamisao o tome ima svoj koren u homerskoj tradiciji: Zevs jeste gospodar bogova i ljudi, ali njegovo gospodarenje nije svemoćno; ograničeno je, naime, ne samo Nužnošću (Anankom) nego i samosvojnošću i otporom »nižih bogova«. Nužnost pak nije gospodar iako ima ograničavajuću moć; ona je suprotnost umnom (svrsishodnom) delovanju, kojim se suštastveno određuje svako gospodarenje. Zato u *Timaju* Um ne prisiljava Nužnost, niti može da je prisiljava. Prisiljavanje je, uostalom, glavna odredba Nužnosti; stoga Um (u *Timaju*) deluje na Nužnost jedino ubeđivanjem. Takav odnos je onda analogno prisutan u dijalogu: ako bi se sagovornik fizičkom silom ili kakvim drugim sličnim načinom primoravanja prinudio da prihvati tezu ili stavove koji iz nje logički slede, dijalog bi — zajedno sa svojom umskom osnovom — bio razoren. Ipak u dijaloškom do-kazivanju postoji neki oblik primoravanja zasnovan na snazi razloga. No ova snaga nije fizička ni nagona, ne proishodi iz strana niti iz neke spoljašnje ili unutrašnje afekcije, nego iz nemoći da se nađu protivrazlozi, takođe iz uvida da su dati razlozi dovoljni. Ovaj *uvid*, ili *shvatanje*, sačinjava jedno od osnovnih svojstava Uma. Ovaj, po Platonovoj odredbi, mora prihvatiti ono što je ispravno. Trebalo bi, dakle, da postoji neka tajanstvena identifikacija *spravnog, pravičnog iumnog*. Nužnost bi trebalo da bude sa one strane te identifikacije: ona je besmislena, bezumna, alogička. Shodno tome, Nužnost je sa one strane svake mere, srazmere i reda.

Platonov Timaj otkriva kosmos kao zajedničko delo Uma i Nužnosti. To znači da je kosmos i sve što se zbiva samo jednim delom moguće učiniti shvatljivim. Rešenje zagonetke nastanka i bivanja sveta stoga nikada ne može da bude potpuno. Izvesne osobine kosmičkog bića i bivanja mogu se do kraja učiniti prozirnim, druge pak ostaju u tami. Rasvetljavanje ovoga što ostaje u tami uvek je izazov za Um, ali kako on to može postići? Platon je često pravio razlikovanje između »mnenja« i »znanja«. Mnenja su vezana za veru (πίστις) i za nestvarne slike (privid), a ono što Platon naziva »verom« odgovara ponajviše reč »lakoverje«. Osim toga, u »mnenjima« ima neke neobaveznosti, koja se pokazuje u tome da ona važe za jedne a ne važe za druge, važe u jednom vremenu a ne važe u drugom, raznolika su i promenljiva. Nasuprot »mnenjima«, »znanje« (nauka), moralo bi da bude večno, nepromenljivo, univerzalno i kosmičko (u smislu sveopšteg poretka i nepromenjenog trajanja). »Znanje« je vezano za um i razum, i ne može se uništiti, jedino ga zaborav može prekriti. U *Timaju* se »um« i »razum« ne razlikuju, a zaborav je — kako se da naslutiti — rezervisan samo za ljudsku dušu, ne i za dušu kosmosa. U ovoj poslednjoj boravi Um koji vlada svetom.

Prema Platonu dragom načinu rasuđivanja, ima nečeg srednjeg što se umeće između *znanja* i *mnenja*. To je »ispravno mnenje«, drugačije nazvano: »prava reč« ili »istinita priповest«. Ovo »treće« ili »srednje« nije »znanje« u pravom smislu reči, jer se ne obrazlaže i ne može se obrazložiti. Ali ono nije ni »mnenje«, jer sadrži istinu, iako ne u do-kazanom obliku, nego samo u obliku govora u koji je — na osnovi neposrednog umnog uvida — dopušteno verovati. Takav se govor u *Timaju* naziva »verovatnim« i u njemu je dopušteno upotrebljavati »slike«, ukoliko ove pomažu razumevanju same stvari — toliko koliko je to smrtnim ljudima moguće. »Istinita priповest« se, u Platonovim spisima obično uzima kao suprotnost mitu — lažnoj priповesti. Poetska teologija, koja je u helenskim gradovima-državama (u Platonovo vreme i ranije opštepriznata teologija, konstituisana je mitovima. Nije teško zaključiti da Platonovi dijalozi odbacuju tu mitsku teologiju. To je naročito vidno u *Timaju*, koji sadrži mnoštvo novih, u gradovima-državama, nepriznatih bogova. Dogmatska čvrstina atenskih građana bila je u Platonovom vremenu znatno oslabila, autor *Timaja* nije morao da krivicu za »uvođenje novih bogova« — pred atenskom masovnom sudskom porotom — prebacuje na nekog stranca, Timaja iz Lokride.

Mitovi iz poetske teologije nalaze tu i tamo mesto u Platonovim *dijalozima*, ali ne kao deo »znanja«. U *Gorgiji* (523a i dalje), Platonov Sokrat saopštava jednu »lepu pri-

povest« (καλός λόγος) koju ujedno karakteriše kao »istinitu pripovest«, dodajući da ona nije *mythos*. Ličnosti u toj »pripovesti« preuzete su iz poetske mitologije, ali izvorni eshatološki mit je očigledno prepravljen i stilizovan tako da prikaže ono što Platon hoće: čovekov život je isto što i njegovo delo koje se zaključuje smrću; umrli nije ono što je sam o sebi mislio da jeste ili ono što su drugi o njemu izrekli, on je *summa* sopstvenih dela i tragovi toga što je za života učinio ne mogu se u njegovoj duši izbrisati.

U *Fedru* (229c), Sokrat je upitan da li veruje u istinitost mita o Boreju i Orejtiji. Tu nije reč o eshatološkom mitu nego priča o nekom događaju koji se, »kako se govori«, nekada davno desio. Može li Sokrat verovati da se to stvarno tako dogodilo »kako se priča«? Sokrat odgovara da ne bi bilo ništa čudnovato kad u tu priču ne bi verovao, jer u nju ne veruju ni obrazovani ljudi njegovog vremena. Ali za razliku od tih učenih ljudi, Sokrat ne pokušava da takve mitove tumači, prevodeći ih u prikaz događaja koji su, prema prirodnom iskustvu, realni i mogući. On »nalazi da su takva objašnjenja inače lepa, samo što iziskuje veoma veliku veštinu i velik napor, a onaj ko ih se laća nije baš srećan čovek, bar utoliko ukoliko zatim mora prema razumu objašnjavati i lik hipokentaura i lik Himere, a zatim se gomila celo mnoštvo sličnih pojava, Gorgona i Pegasa i čudnovata sila drugih neizbrojnih nakaznih stvorenja; pa ako neko ne veruje u njih i pregne da svako od njih svede na nešto što je *nalik na istinu* (*verovatno* = τὸ εἰκὸς), tome će u njegovoj učenosti biti za to potrebno mnogo dokolice«.

Sokrat (tj. Platon), dakle, nalazi da nije toliko dokon da bi svoje vreme trošio na urazumljivanje poetsko-mitskih tvorevina. Zato on u *Fedru* (246a—249d) sâm konstruiše jednu neskrivenu, po značenju jasnu, pripovest o duši, o njenom slikovitom izgledu koji mora biti predstavljen navino — jer je duša po definiciji (Platonovoj) nevidljiva i ne može se adekvatno predstaviti u slikama. Ta eshatološka »pripovest« o duši pravljena je po »ljudskoj meri«: duša je tu prikazana metaforično i to ne po tome »kakva je ona, jer, da bi se iskazalo sve o svemu što se odnosi na njeno štastvo, potrebno je božansko i dugo pripovedanje (διήγησις)«. ³³ Obična, ljudska predstava o duši doseže samo do toga na šta bi duša mogla da bude *nalik*, tj. do toga šta bi mogao biti njen *verovatan* izgled. Tako su o putovanjima duše posle smrti govorili pesnici, mitotvorci. Tako i Platon, ali njegovi eshatološki mitovi po

³³ Isto, 246a. Aluzija je dvosmislena: mogla bi da označava neko poetsko — bogom nadahnuto prikazivanje, ali i onakvo kakvo je izvedeno u *Timaju*.

pravilu izgledaju kao racionalne konstrukcije: zamisao je racionalna, pa je samo odenuta u mitsko izražajno ruho; poetske mitove treba prevoditi na racionalni jezik Platonove mitove ne treba prevoditi, oni su »neskrivene (istinite) pripovesti«, tj. oni treba da budu ono što je *između* »znanja« i »mnenja«.

Erova pripovest u *Državi* (614b — 621c), pored eshatološkog materijala, sadrži i jednu kosmološku skicu. Izvesni elementi Erove pripovesti očigledno su pozajmljeni iz poetske mitologije, ali konstrukcija pripovesti je Platonovo delo. Zamisao je slična onoj u *Timaju*: raspravljanje o državi, i uopšte o ljudskim stvarima, uvire u eshatologiju i kosmologiju, u govor o »božanskim stvarima«. No Er, koji je predstavljen kao običan vojnik iz Pamfilije, o svemu tome ne pripoveda učeno kao Timaj koji je dobro »upućen u astronomiju«. Suština same stvari, međutim, mora i za jednog i za drugog da bude ista.

Na drugom mestu, u *Gozbi*, učeni besednici predstavljaju Erosa kao »najlepšeg« i »najstarijeg« boga, koji stvara i zadovoljstvo i neprilike svim drugim bogovima, ljudima i svim živim bićima. Suprotno tome, mudra Diotima, obična sveštenica iz antineje (čiju erotologiju »poznaje« jedino Platonov Sokrat) dokazuje da Eros uopšte nije bog, nego demon. Ovo je sasvim u skladu sa završnim Timajevim rečima u kojima je kosmos označen kao »najlepši bog«, uz to još kao »najsavršeniji«, »najveći i najbolji«. Doduše, možda je sve ovo izrečeno zato što je kosmos jedini »vidljiv« i »opažljiv« bog — »slika umnog«.

Ako se iz svih takvih i sličnih Platonovih mitsko-slikovitih konstrukcija krije racionalna teologija, kosmologija i eshatologije, čemu onda maskiranje, prurušavanje racionalnog u mitsko? Aristotelov način pisanja o istim stvarima indirektno pokazuje Stagiraninovu procenu da je Platonov stil skrivanja iza drugih ličnosti i prurušavanja racionalnog u mitski govor nešto suvišno, što se može bez ikakve štete po samu stvar napustiti. Stoga je Aristotel i sa presokratiskim i sa Platonovim eshatološko-kosmološkim predanjem postupao na isti način o svemu tome je govorio tako da mitski način obrade kosmoloških i eshatoloških tema nije ni postojao, ili, ako je i postojao, da nije bio ništa drugo do neko nespretno i početničko naslućivanje onoga što do punog izražaja može da dospe tek u racionalnom govoru.

Moglo bi se ipak pretpostaviti da je takvim postupkom racionalizacije samom Aristotelu ostala nedostupno mnogo toga što se u ljudskom duhovnom životu rađa i održava samo pomoću mitskih izražajnih sredstava. Platon je, čini se, mnogo bolje i dublje osećao, lako nije u svemu postupao kao kosmološki i teološki pesnici. Ovi su se »tajanstveno izražavali« i spontano su postupali tako da

njihova mudrost bude i ostane zagonetna. Platon je znatno umanjio stepen tajanstvenog izražavanja, ali je dopuštao da tajne ostanu tamo gde im nije mogao naći odgovarajuću zamenu. U tome je on ostao veran tradiciji koju su ustanovili kosmološki pesnici; zadržao je dakle mitsku formu govora o »božanskim (kosmičkim) stvarima«, iako je nastojao da u okviru te forme svugde odbaci ranije »zablude« i zameni ih novostečenim znanjima. Dobar primer za to nalazimo u *Fedonu*. »Zemlja nije ni takva ni tolika kako veruju oni koji o Zemlji obično govore« i kako je on sâm (Platonov Sokrat) doskoro verovao, jer ga je neko u to ubedio.³⁴ Iz te revizije ranijih verovanja proishodilo je da je Zemlja sferičnog oblika i da lebdi u središtu svemira, podjednako udaljena od svih tačaka sferičnog svemira, pa usled te podjednake udaljenosti Zemlja večno ostaje u središtu, jer je ništa ne nagoni da se naginje ovamo ili onamo.

Valja ovde imati u vidu da je spomenuti dokaz o položaju i obliku zemlje u izvornom tekstu nepotpuno izveden i da je stavljen u kontekst dva Platonova iskonstruisana mita: jednog eshatološkog i drugog geološko-eschatološkog. Ovi, za eshatološke svrhe, sročeni mitovi treba da prikažu puteve kojima duše idu kad napuste smrtna tela. Podrazumeva se da je Zemlja i ovde, kao i u tvorevinama kosmoloških pesnika i onih koje je Aristotel nazvao »fizičarima«, vizirana kao boginja i da su duše (mada, po racionalnoj Platonovoj pretpostavci, nevidljive) u *Fedonu* mitski prikazane kao vidljive. Za gradnju te autentično platonovske racionalno-mitske tvorevine upotrebljeni su fragmenti preuzeti iz poetsko-mitoloških građevina.

Takvo preuzimanje fragmenata iz poetske mitologije nalazimo i u *Državniku* (268d — 274e), gde se govori o vremenu negdašnje Kronove vladavine, kada se sve događalo suprotno današnjem toku događaja. Podrazumeva se, kao i u mitu o Atlantidi koji je neka vrsta predigre za Timajev govor, da se u zemaljskim zbivanjima (povezano sa izvesnim kosmičkim zbivanjima) događaju veliki preokreti. Jedan od takvih dogodio se, kažu, smenom Kronove vladavine Zevsovom vladavinom, koja još traje. Dok je Kron vladao Nebom i Zemljom, Sunce i ostale zvezde su izlazile na zapadu a zalazile na istoku, odrasli ljudi su se rađali iz zemlje a ne jedni od drugih; po rađanju — ljudi nisu rasli nego su se smanjivali sve dok se ne transformišu u seme koje se vraća majci Zemlji; vreme je, dakle, u kosmološkom i biološkom smislu tada teklo unazad. Zevsovom odlukom, donesenom radi potvrde ugroženog Atrejevog prava na presto, dogodilo se veliko čudo:

izvršen je veliki preokret kosmološkog i biološkog toka vremena i od tada se sve događa kao i danas.

No Platon nije propustio da naznači (*Državnik*, 268d) da će se »poslužiti povećim delom tog opširnog mita kao u nekoj dečjoj igri (*παιδιᾶ*)«, da će fragmente poetske mitologije upotrebiti za druge svrhe. U ovom slučaju, eksplicitno je naznačeno (269c) da upotrebljeni deo mita služi za razjašnjavanje uloge suverena, onoga koji upravlja i odlučuje. Ali implicitno, tako onzačena svrha je znatno prekoračena, mit je višesmislen i čuva dobar deo tajne koju hoće da objavi. Mudrost mita je sama po sebi zagonetna, kao i govor Sfinge, kao i pitijin apolonski govor, kao i logos što ga — po Heraklitovom savetu treba oslušivati — ako se hoće uvideti da je *sve jedno*. Ova se zagonetna mudrost, naravno, ne može veštački stvoriti i glumiti, kao što se i ono što sačinjava živo biće ne može veštački sklopiti.

3. Demijurg

Zaključak prethodnog poglavlja izgleda tako kao da protivreći jednoj od polaznih pretpostavki saopštenih u *Timaju*. Reč je o pretpostavci kojom se u govor o rođenju kosmosa uvodi Demijurg, majstor-umetnik koji sastavlja kosmos (sveobuhvatno, najlepše i najsavršenije živo biće), imajući pri tom stvaranju u vidu večno postojeći umni uzor. Bar na prvi pogled, taj Demijurg nam se pokazuje kako kakav skulptor ili slikar, koji svoju tvorevinu pravi iz bezobličnog materijala, pogledajući povremeno na model. Ali, ako bi Platonov Demijurg doista na taj način pravio kosmos i ostalo što je u njemu prepustio slabijoj veštini svojih pomoćnika — »nižih bogova«, trebalo bi za taj posao da se utroši *neko vreme*, recimo, vreme od 6 dana do 6 ili više milijardi godina. I bilo bi čudo veliko, nezamislivo i neshvatljivo: Demijurg bi morao da utroši *neko vreme*, pre no što bi dospeo da sagrađi *vreme* kao takvo. Reći će se: mit dopušta da se događaju čuda. — Tačno, ali Platonov mit dopušta čuda samo kad se u rasuđivanju postupa »kao u nekoj dečjoj igri«. ³⁵ Možda je u Timajevoj kosmološkoj mudrosti opet u igri mitska višesmislenost, zagonetka i tajna? Možda je Platon znao da ni on, niti iko drugi, tu tajnu ne može otkriti i zagonetku jednosmisleno i jednom za svagda rešiti.

Pretpostavka o Demijurgu najavljena je u *Državi*, gde Platonov Sokrat govori o tome kako bi pravi astronom morao rasuđivati: »On će misliti da su ta dela (zvezde, planete) sastavljena na najbolji mogući način i da je Tvorac (Demi-

³⁴ *Fedon*, 107c — 114c; posebno 108c, passim.

³⁵ *Državnik*, 268de.

jurg) kosmosa sastavio to i sve drugog što je u kosmosu.³⁶ Izlazi da je ovaj svet najbolji od svih mogućih svetova, a to se potvrđuje u *Timaju*: Tvorac je dobar i njegova tvorevina — kosmos ima da bude što je moguće sličnija njemu (Tvorcu) samom.³⁷ Možda je sud »Tvorac je dobar« samo mitološka zamena za filozofsku tezu o *Dobru po sebi*, koje je večno i nema vremenskog početka ni kraja i koje kao takvo sačinjava ono što je Aristotel nazvao »prvim uzrokom«?

Među onima koji su u prethodnim vremenima pisali kosmogonije i kosmologije, u stihovima ili prozi, Platon nije mogao naći nijednog sagovornika koji bi kao on govorio o bogu-tvorcu. Zamisao o demijurgu, koji kao kakav umetnik stvara svet bila je, dakle, Platonova izvorna zamisao, dovoljno neobična za helenski način mišljenja. Ova bi zamisao bila dovoljno neobična i za Platonov način mišljenja, ako se prebrzo vežemo za uobičajenu predstavu o Platonu kao filozofu, koji prezire umetnike kao podražavaoce i koji svu umetnost svodi na *mimesis*, na aktivnost podražavanja, da bi ovoj suprotstavio kao daleko vredniju naučnu aktivnost, *teoriju*, kontemplaciju, aktivnost posmatranja. U *Državi* i *Timaju* otkriva se njihov autor, koji je drugačiji od one uobičajene predstave: ne podcenjuju se umetnici zbog toga što podražavaju, nego zbog toga što najčešće ne podražavaju ono što je umno; pa i sama *nauka, filozofija, teorija* svojevrsno je ljudsko umno podražavanje onoga što je umno. Umetnici su mudri, ukoliko *dobro* rade ono što se inače može raditi i loše; a oni kojima je *ljubav prema mudrosti* glavna okosnica življenja moraju (vođeni svojom ljubavlju) podražavati ono što je umno i teorijski i praktično, kolikogod im je to kao smrtnim ljudima moguće i dostupno. Oni će, dakle, nastojati da budu slični bogovima, ukoliko su, naravno, došli do čvrstog ubeđenja da su bogovi oličenje umnog, lepog i dobrog — ne po svakidašnjim ljudskim ukusima i merilima, nego po nekim nadljudskim i apsolutnim merilima.

Osmotrimo kako je prikazano Demijurgovo delanje! »Jer bog hoteći da sve bude dobro i da, kolikogod je moguće, ništa ne bude loše, uze sve što je bilo vidljivo, a nije se nalazilo u stanju mirovanja, nego se kretalo disharmonično i u neredu, i prevede ga iz nereda u red, smatrajući red u svakom pogledu boljim od nereda. A ne beše i nije dopušteno da najbolji čini bilo šta drugo osim onoga što je najlepše.«³⁸

Mitološka personifikacija tvorca kosmosa ovde je izvršena bez ikakvih ograda. Demijurg je prikazan kao osoba koja

³⁶ *Država*, VII, 530a.

³⁷ *Upor.*, *Timaj*, 29de.

³⁸ *Isto*, 30a.

hoće da sve bude dobro i najlepše, ali nagovešteno je da njegovo delo takođe mora da bude dobro i najlepše. On je, dakle, isto što i njegovo delo, ukoliko pod ovim razumevamo *red* izveden iz *iskonskog nereda*. Tu nema nikakvog traga stvaranja *ex nihilo*, a tvorac nije svemoguć (Nužnost ograničava njegovu moć). Demijurg može da bude imenovan kao *Deus sive Natura*, kao *Dobro i Lepo po sebi*, kao *Um ili Red*. Njegovo delo se najsazetije prikazuje na kraju *Timaja*: »Jer, primivši u sebe smrtna i besmrtna bića, ispunivši se potpuno na taj način, ovaj kosmos je postao vidljivo živo biće koje obuhvata sve vidljivo. On je slika umnog i opažljiv bog, najveći i najbolji, najlepši i najsavršeniji, nebo — jednorodno i jedno.« Heraklitova formula *Jedno i sve* ovde je na poseban način došla do izražaja. Demijurg i njegovo delo nisu dva različita nego jedno te isto »živo biće«. Demijurg se ispunio, postao je vidljiv i opažljiv bog, postao je kosmos, jedan i jedinstveni poredak, koji u sebe uključuje sve zvezde i planete (sva besmrtna bića), pa i ljude i sva druga smrtna bića. On je *slika*, tj. vidljiva strana, *umnog*. Izvan Heraklitove formule stoji Platonovo viđenje načina kojim je *Jedno* postalo *Sve*, tj. svet, kosmos. Možda ovde radi, mada u *Timaju* nigde nije izrečena, pretpostavka da je »prevođenje nereda u red« svojevrsno oplodavanje? Ono *umno* prodire u ono što se kretalo disharmonično i u neredu, oplodava ga i čini da se rode sva »smrtna i besmrtna bića«. Na taj način se Timajeve kosmogonija može postaviti naspram ranijih poetskih kosmogonija i razumeti kao bolje i uspešnije filozofsko podražavanje onoga *umnog*. Isti odnos bi ostao i prema Heraklitovoj kosmologiji, koja je data samo u nagoveštaju, kao i prema takozvanoj pitagorejskoj kosmologiji koju nije moguće verodostojno rekonstruisati.

Nije nemoguće otkriti odnos Timajeve kosmogonije prema sličnim pokušajima u tradiciji, kao i prema onim pokušajima koji su usledili u potonjim vremenima. U svim kosmogonijama, međutim, ima neka tajna koja ostaje nerazjašnjena. Tako je i u *Timaju*: uvođenjem Demijurga tajna se rasvetljava samo prividno, jer ako su *Dobro, Um*, nevidljivi idealni i večni poredak (τὸ σύστημα = sistem) ono *Jedno*, ako je Demijurg samo još jedno ime za taj jedinstveni večni sistem koji je uman i najbolji od svih drugih sistema, čemu onda taj mitski dodatak? Da li je Demijurg uveden samo zato da bi se nekako prikazalo u slikama, tj. u govoru koji može da bude *uverljiv*, kako i zašto jedinstveni umni sistem postaje vidljivi i opažljivi bog — kosmos? Iz teksta *Timaja* može se izvesti potvrđan odgo-

³⁹ Glagol γίγνομαι nastati, postati, roditi se — ima visoku učestalost u tekstu *Timaja*.

vor na to pitanje, ali jedno je autorov stil prikazivanja stvari, a drugo je sama stvar.

Prikazivanje mora da bude izvedeno na takav ili sličan način, pitanje je da li je nastanak i smisao kosmosa moguće *izvesti* pojmovno, iz principa — iz onog *Umnog, Dobrog, Jednog?* Mnogi su filozofi posle Platona bili uvereni da je to moguće, pa su i na delu pokazali kako se fizika izvodi iz matematike. I Platon je iskušavao tu mogućnost, ali samo polovično, tj. samo uz upotrebu mitologizacije. Ne izgleda opravdanom pretpostavka da je on u tome ostao zarobljenik tradicije.⁴⁰ Napred je već pokazano da mit u kosmogonijama ima određenu ulogu; sada se može dodati da i maksimalno moguća demitologizacija ili scijentifikacija kosmogonije ostavlja dovoljno mesta za mit u samoj kosmogoniji i van nje. Platon je prvi dospao do identifikacije pretpostavljenog sveopšteg umnog poretka sa onim što se u ljudskoj moći shvatanja tek nazire kao prisutno, ali u mitsko-poetskoj formi to je bilo nagovešteno ranije, na primer, u Parmenidovoj kosmološkoj poemi, u kojoj je zagonetno saopšteno: *biti i misliti (shvatati) jedno je te isto*.

To što blvstvuje na način shvatanja, na način neprikosnove i dovršene mudrosti, sigurno nije dato u ljudskoj jedinačnoj i smrtnoj egzistenciji. Taj stav je pretpostavka Parmenidove kosmološke poeme i svega što je Platon napisao, kao što je i pretpostavka celokupnog halenskog mišljenja i verovanja. Ljudskoj prirodi je svojstveno da stvara mitove, da teži ka znanju (mudrosti) i da, što se tiče onoga što je po svojoj prirodi najskrivenije, u najboljem slučaju dospe do neke mešavine mita i znanja.

Pogledajmo sada one tri mogućnosti za konstituisanje kosmogonije, mogućnosti prema kojima je Platon, u *Zakonima* prosuđivao različite tipove već oformljenih kosmogonija. Po jednoj, svet je nastao, nastaje i nastajaće *po prirodi* (φύσει). Po drugoj, svemu što nastaje uzrok je *umetnost* (τέχνη), koja se, što se tiče nastanka kosmosa, mora vezivati za »nekog boga«. Po trećoj, otac sveta je slučaj (τύχη). Uz to, Platon je imao u vidu i kombinaciju ovih mogućnosti u već izgrađenim kosmogonijama.⁴¹

Mada se u tekstu *Zakona* o tome ne govori, jasno je da ono »po prirodi« znači: *po nužnosti*; te da on »po slučaju« označava spontano zbivanje unutar kojeg ne postoji nikakva svrhovitost. Jasno je isto tako da je mogućnost

⁴⁰ Na pitanja koja su ovim razmatranjem postavljena naći će se mnoštvo lakih odgovora, ako se stvar razume tako kao da je u pitanju samo Platonova autorska ličnost, njeno pripadništvo nečemu opštem i njene karakteristike, na primer: Platon — pripadnik ovog ili onog *izma*, Platon — konzervativac, kolebljivi Platon između racionalizma i misticizma, i sl.

⁴¹ Vid., *Zakoni*, X, 888e — 889d.

prikazivanja nastanka kosmosa pomoću »umetnosti«, čiji je nosilac »neki bog«, korišćena u *Timaju*, zajedno sa mogućnošću da u nastanku sveta jednim delom sudeluje i »nužnost«. Ni u *Zakonima* ni u *Timaju* nije bilo nagovešteno da se mogućnost nastanka sveta »po slučaju« može uzimati kao ozbiljna i osnovana.

Shodno prethodno rečenom, ovde nas prevashodno mora zanimati pitanje o tome koliko je svaka od onih mogućnosti podložna mitologizovanju. Na prvi pogled, tome je ponajviše podložna ona koja se ostvaruje u pripovesti o stvaranju i tvorcu i u kojoj se, kao u Platonovoj kosmogoniji, dolazi do toga da je kosmos najbolje, najlepše i najsavršenije umetničko delo najvećeg umetnika i to jedino delo. Ali i druge dve mogućnosti se takođe mogu mitologizovati, doduše, na način koji gotovo potpuno isključuje svaku racionalnu objašnjavalачku shemu. Svet kao proizvod Anankin ili Tihin teško je ili potpuno nemoguće shvatiti. Ako je takav svet ipak nekako dostupan shvatanju, to je zato što se »prirodi« i »slučaju« neprimetno pripisuju svojstva »umetnika«. Takvo rasuđivanje bi moglo opravdavati Platonovu odluku da u kosmogoniju uključi mitsku figuru, kojoj nije dao nikakvo lično ime nego je odabrao naziv zanimanje: radnik čiji posao ima opštu važnost, umetnik, majstor, takođe i onaj koji nešto prouzrokuje i začinje.

Naziv »demijurg« je dakle zajednički za svakog ko nešto uzrokuje, začinje i stvara. Autor kosmogonije, pisac *Timaja*, takođe je »demijurg«. I on želi da svoje delo oblikuje što je moguće bolje. I on se suočava sa nesavladivim preprekama u ostvarivanju te svoje želje. Ove prepreke su izvan njega samog, čak i kada je reč o »daru« kojeg on mora da dobije od nekoga ili nečega. *Ono spoljašnje*, što ograničava stvaralački poduhvat, ono što čini da taj poduhvat ne bude u svemu veran umnom projektu, imenovano je u *Timaju* rečju Nužnost — imenom preuzetim iz poetske mitologije. Nužnost je opravdanje i za loše i za nedovoljno dobro delo, ali nijedan demijurg nije pred njom sasvim bespomoćan. Svaki demijurg može »ubediti« Nužnost, a to znači da može učiti i na taj način smanjivati po širini i stepenu (potenciji, moći) zatamnjenost, kojom Nužnost prekriva um. S obzirom na ovu zatamnjenost, umni model — ono najbolje, najlepše i najsavršenije — otkriva se kao biće koje boravi u demijurgovoj duši, ali zatamnjeno. Takvo biće u sebi demijurg mora sâm da *otkriva*, s naporom i korak po korak. Na taj način, otkriva se mudrost demijurgova kao znanje koje se stiče, odnosno, kao svojevrsno samoosveščivanje.

Stvaranje je u *Timaju* dobilo obeležje izrazite racionalizacije, a ono *nagonsko* potisnuto je u tamnu pozadinu i dodeljena mu je uloga iracionalne Nužnosti. Stvaranju u

Timaju vidno nedostaje Eros, kojem je u *Gozbi* i *Fedru* dodeljeno da bude pokretač i vodič ka onom što je najbolje i najlepše. Da li je Platon, sastavljajući *Timaju*, napustio ono što je ranije (u *Gozbi* i *Fedru*) otkrio kao nazočilazno značajan ulog erotskog u svakom stvaranju i svakom napredovanju kao onome što je najlepše i najbolje? Sigurno je da Timajev kosmos nije rođen u ljubavi, nego u matematičkom i »muzičkom« znanju. Ispostavilo se da Timajev svet nije rođen iz trudne duše, koja uvek rađa u lepoti, nego je napravljen kao u nekoj radionici. Demijurg je mnogo više inženjer koji gradi kosmičku mašinu prema datom projektu, nego li »otac« svemira, mada je rečeno da je svemir živo biće i mada je još u početku najavljeno da je »težak poduhvat otkriti oca i tvorca ovog svemira«.⁴²

Otkuda ova promena u koncepciji temeljnih principa? Možda je ona rezultat toga što su tragički junaci u naznačenim Platonovim filozofskim dramama različiti? U *Gozbi* i *Fedru* glavni tragički junak ljudske sazajne drame je Sokrat, koji se »ponajbolje razume u erotiku«. Nasuprot ovome, rečeno je da je Timaj »najbolje upućen u astronomiju«. Sledilo bi da iz poznavanja erotike proishodi jedan, a iz poznavanja astronomije drugi temeljni princip. Takva disciplinarna rasutost temeljnih principa odgovarala bi rasuđivanju nekog modernog pozitivista, ali ne i Platonu. Kakav se onda zaključak u ovoj stvari nameće? — Možda taj da je Platon napustio ranije razvijanu koncepciju o mestu erotskog u saznavanju i stvaranju? Ovaj bi zaključak mogao biti indirektno potkrepljen Aristotelovim pobijanjima teze da su ideje isto što i brojevi, pobijanjima koja su izvedena u knjigama M i N Aristotelove *Metafizike*. Doista, iz teze da su ideje brojevi (tj. matematičke relacije, principi i oblici) nije teško izvesti aritmetičko-geometrijsku skrivenu strukturu vidljivog kosmosa, što je u *Timaju* i učinjeno.

4. Duša sveta

Timajev govor o tome da kosmos ima dušu, na prvi pogled, izgleda neobičan. U ranijim *dijalogima* se o tome govori, osim jednog uzgrednog zapažanja u *Filebu* (30a) i jednog takođe uzgrednog nagoveštaja u *Državniku* (269d). No u odnosu prema tradiciji helenske kosmologije, taj govor nimalo nije neobičan. Kosmološki pesnici su unisono govorili o svetu kao o jedinstvenom porodičnom stablu, a i takozvani fizičari su većinom uvek podrazumevali da je »priroda« animirana, da je živa i da iz sebe

rađa i u sebe natrag prima mnoštvo sukcesivno postojećih svetova. Generalno uzevši, helensko viđenje sveta po pravilu nalazi da je svet živi organizam i da između makro-sveta i mikro-sveta (datog u ljudskom individualnom organizmu) postoji neka analogija. Platon je takvo viđenje sveta doveo, u *Timaju*, do najpotpunijeg izražaja — uzimajući potpunost ovoga izražaja u odnosu prema tradiciji. Ipak, ta potpunost nikako nije takva da bi u svemu zračila punom jasnošću: tajna kosmičke duše bila je i ostala jedna od najmanje prozirnih tajni dijaloga *Timaj*. Mitski sadržaji u Platonovom govoru o toj duši ponajviše snabdevaju prividno racionalnu formu toga govora. Taj govor je u pojedinim tokovima nelogičan, kao da je u pisanju *Timaja* načinjena greška. Autor, međutim, zna za tu grešku ali odbija da rediguje rukopis, kao da greška te vrste ima neku posebnu skrivenu funkciju u njegovom spisu. Uočena greška se ne ispravlja, nego se opravdava ljudskom prirodom: »nego, kako mi imamo velikog udela u onome što se događa slučajno i nepromišljeno, to i govorimo tako nekako« (34c). Reč je, naime, o tome da se o telu kosmosa govori pre govora o duši kosmosa, mada bi — veli se — trebalo da bude obrnuto, pošto je jasno da »bog nije izgradio dušu kao mlađu« od tela sveta.

Iz konteksta se vidi da je teza o primatu duše u stvari autoru potrebna ne toliko zbog vremenskog primata, jer vreme koje još nije oformljeno ne može imati nikakvu ulogu u razmatranju relacije kosmička duša — kosmičko telo, nego zbog potrebe da se naglasi status nadređenosti duše prema telu. Shodno tom poretku subordinacije, telo je podređeno duši (kosmos je živi organizam zato što ima dušu), telo i duša zajedno su podređeni umu (kosmički organizam sagrađen je na umnim načelima i funkcioniše po tim načelima). Um bi, dakle, morao biti ono *prvo*, um (tvorac, demijurg, idealni poredak). Taj idealni poredak se ospoljava (ostvaruje) najpre kao duša, a potom kao telo. No za razumevanje ovog procesa, koji je mitski prikazan kao vremenski, iako to u suštini ne može da bude, nepohodno je pretpostaviti, kao što je to implicitno i učinjeno na str. 30a, da se idealni umski poredak (samo u prikazivanju) postavlja kao neprostočno biće naspram onoga što je kao prosotno »bilo vidljivo i nije se nalazilo u stanju mirovanja, nego se disharmonično kretalo i u neredu«. Kao i u Anaksagorinoj viziji, iskonski nered i mešavina svega sa svačim počinje da se sređuje i diferencira intervencijom Uma.

U *Timaju*, Um se *pojavljuje* u kreativnoj i životodavnoj ulozi, a ne u pokretačkoj: on je taj koji oblikuje (organizuje) svemirski organizam. Organizujući rasutu svemirsku materiju, koja se nalazi u haotičnom kretanju, Um joj daje dušu. Kosmička duša, prema tome, ne bi mogla da

⁴² *Timaj*, 28c.

bude ništa drugo do svrsishodna (umna) organizacija postojeće materije. Analogno tome, individualna duša bi takođe trebalo da bude organizacija materije znatno manjeg oblika i količine u individualnom organizmu. Zašto je onda Platonov Sokrat u *Fedonu* (91d i dalje) dokazivao da je takvo gledište o duši neodrživo, da je duša nešto više od harmonije (organizacije) telesnih delova? Šta je to »više«?

U *Fedonu* je nagovešteno da je duša u stvari ono što daje organizaciju (harmoniju), a ne obrnuto. Otkuda inače harmonija, organizacija telesnih delova? Taj aktivni, stvaralački (oblikujući) aspekt same stvari naglašen je u *Timaju*. Drugim rečima, odbačena je pretpostavka da se haotična i u disharmoničnom kretanju data materija može, sama po sebi organizovati ili dejstvom nužnosti i slučaja, jer ovi ne sadrže u sebi nikakvo svrsishodno (umno) dejstvo. Ono što je u mitskoj formi rečeno u *Timaju* trebalo bi dakle da ojača dokaze iznesene u *Fedonu*. No u *Timaju* nalazimo (30b) Demijurga, koji »stavlja um u dušu i dušu u telo«, te na taj način gradi svemir — »delo po prirodi najlepše i najbolje«. Time se pretpostavlja da je telo (oblikovani prostor) ono iskonski prvo, da tek u takvo već postojeće telo Demijurg može da postavi dušu, da bi naposljetku postavio um u dušu, jer »um izvan duše ni u čemu ne može nastati« (30b). Zbog toga Timaj i govori najpre o konstituciji svemirskog tela, da bi, tek kad je taj govor završio, primetio (34c) da takav redosled stvaranja ne bi mogao biti onaj pravi.

Celokupno bi razmatranje moglo biti jednostavnije i logičnije da je Platon odustao od pretpostavke o stvaranju, u kojoj je redosled stvorenog ostao beznadežno konfuzan. Nešto kao empirička evidencija moralo je, po svemu sudeći, da motiviše i određuje njegovu koncepciju stvaranja. U najopštijem vidu, ta se evidencija odnosila na nastajanje (rađanje) i razvijanje živih organizama iz odgovarajućih klica (semena). Analogno tome, ako je celokupan kosmos imao da bude živo biće, trebalo je zamisliti njegovo rođenje i njegovo razviće do potpunog uobličjenja. Analogija (srazmera) mikro i makro organizma bila bi u toj zamisli u potpunosti zastupljena.

Shodno tome, duša kosmosa morala bi istovremeno da bude i seme iz kojeg se kosmos razvio i shvatljivi plan njegovog razvića, pri čemu bi zapravo i jedno i drugo sačinjavalo tajnu koju kosmogonija i kosmologija treba da razjasne. Za naše razumevanje tog razjašnjenja ključan je tekst *Timaja* (35a i dalje), gde se kao »delovi« iz kojih je sastavljeno seme kosmičkog života (duša kao seme) označavaju: *Isto* (τὸ αὐτὸν) i *Različito* (τὸ ἕτερον). Za ono *Isto* kaže se da nema delova, tj. da je *Jedno* i jedinstveno; a *Različitom* se pripisuje deljivost, koja »nastaje

u telima«. *Isto* i *Različito* (*Drugo*) označavaju se u *Sofistu*⁴³ kao imena posebnih »rodova«, uz koje se stavljaju i nazivi za *biće* (τὸ ὄν, οὐσία) kao poseban »rod« (γένος). Iz dijaloške rasprave u *Sofistu* proizlazi da *biće* (τὸ ὄν, οὐσία) može da egzistira i kao *Isto* i kao *Različito* (*Drugo*), te da se, ukoliko egzistira u vidu drugosti (drugo-bića, različitosti od onoga što uvek ostaje jedno te isto), biće može tumačiti kao ne-biće (τὸ μὴ ὄν), tj. kao spoljašnji, pojavni vid bića u *mnoštvu* međusobno različitih i prostorno datih nastalih i propadljivih individualnih bića.

Rasprava u *Sofistu* se, u izvesnim pojedinostima, dopunjava u *Timaju*. Ovde se dopušta da iz onoga što večno jest, i što je kao takvo izvan prostora i vremena, proizidu dva roda nastalih (rođenih) bića, od kojih su jedna (Zemlja i sva druga nebeska tela — bogovi) rođena i besmrtna, a druga (sva zemaljska individualizovana bića) takođe rođena ali smrtna. U *Sofistu* se pokazuje kako je moguće da smrtna bića svojim govorima podrazumevaju ne-biće, odnosno privid ili sliku bića kojoj odgovara samo ono *ništa*; pokazuje se dakle kako je u sferi ljudske mudrosti moguće brbljanje u kojem se ne kazuje *nešto* stvarno, nego samo *ništa* — privid onoga što jeste. U *Timaju* se najpre kazuje kako se u onom neprostornom, umnom i večnom biću začinje duša i kako se ona, kao već gotov program, postepeno otelotvoruje u ospoljenom (vidljivom) području onoga *Istog* (sfera zvezda nekretnica) i u ospoljenom području onoga *Različitog*, kojem pripadaju planete i orbite po kojima se one kreću, Zemlja i sva bića koja na njoj borave.

No iz razloga koje smo napred nastojali da osvetlimo, Timajev govor je mitski, pa se začinjanje i rađanje kosmičke duše u njemu prikazuju kao proizvod do kojeg Demijurg dolazi »mešavinom« *Istog*, *Različitog* i *Bića*. Zamisao o takvoj »mešavini« bila je, po svemu sudeći, Platonu diktirana sledećim razlozima. (1) Kosmička duša, kao i svaka individualizovana duša, mora u sebi da sadrži identitet koji se otkriva u nepromenljivom svemirskom poretku stvari, potom identitet koji se otkriva u besmrtnosti duša, najzad identitet koji se otkriva u prepoznatljivosti. (2) Identitet individualizovanih duša podrazumeva njihovu međusobnu različitost i prepoznatljivost, koja je moguća na osnovi te različitosti: planetarne orbite se međusobno razlikuju, nebeska tela, od kojih svako ima svoju dušu koja ga pokreće i čini ga živim, takođe se međusobno razlikuju; najzad, individualne duše živih bića se međusobno razlikuju, a i rodovi smrtnih bića se takođe međusobno razlikuju. Osim toga, prisustvo onoga *Različitog*, u mešavini iz koje se sastoji duša, trebalo bi da omogućiti

⁴³ *Sofist*, 255c, 258ab, 259b.

shvatanje onog događaja koji se naziva smrt život bića. Smrću, zemaljsko živo biće ostvaruje onu »drugost«, koja je u *Sofistu* označenu kao ne-biće, jer se u ponovnom rađanju duša otelotvoruje u nekom drugom biću. U principu, duša može da zatamnjuje svoj identitet i da se u različitim predstavama i mnenjima pokazuje kao ono što ona nije, kao ne-biće. (3) Usija, kao deo »mešavine« koja sačinjava dušu, prevashodno označava njenu nepropadljivost (besmrtnost) i na nivou svemirskog poretka (kojeg moderni označavaju kao univerzalnu prirodnu zakonitost), i na nivou individualizovanog bivstva, barem utoliko ukoliko individualizovane duše učestvuju u onom *umnom*, u onom što je po sebi dobro i lepo. Duše svoje biće duguju toj usiji i »učestvuju« u njoj, pa su, rođene dejstvom onoga *umnog* (Demijurga), besmrtne: delo besmrtnika mora biti besmrtno.

Budući da je kosmička duša, po jednom od najvažnijih obeležja svoga bića, imala da sačinjava nevidljivi kosmički poredak, unutrašnju organizaciju i harmoniju svemira, — Timajeva kosmologija se, u pojedinostima, razvijala kao prikazivanje aritmetičke konstitucije te organizacije i harmonije. Platon je na taj način sačinio jednu čudesnu aritmetičku kosmičku psihologiju koja je spolja, i pored teško prozirnog načina izražavanja, u modernim vremenima postala razumljivom kao primitivna matematička astronomija pitagorejskog porekla. Ne upuštajući se ovde u raspravljavanje o tome koliko jedno takvo razumevanje prodire u srž same stvari, — valja ovde potražiti odgovor na dva pitanja. Prvo, zašto je Platonu bilo potrebno da od celine svetske duše »oduzima« sedam delova, od kojih je svaki u sebi sadržao mešavinu *Istog, Različitog i Bića*? Drugo, pod kojim je uslovima ova svetska duša, tako aritmetički diskontinuirano strukturisana, mogla da kosmos čini živim bićem?

Odgovor na prvo pitanje najpre moramo potražiti u onoj zamisli koja je karakteristična za sve stare kosmogonije. Ova se karakteristična zamisao gradi po analogiji razvića svakog živog bića ili svakog roda živih bića: razviće uvek počinje od semena ili od praroditelja i odvija se diferenciranjem, izdvajanjem posebnih delova. U ovom slučaju, celina kosmičke duše, pre diferenciranja, data je kao seme ili kao praroditelj. Posle diferenciranja, kosmička duša je razvila sve svoje potencije (moći i stepene) koje su *in nuce* u njoj bile sadržane pre diferenciranja. Platonov Demijurg sprovodi to diferenciranje tako što iz date ukupne količine života, tj. iz ukupne mešavine koja sačinjava svetsku dušu (36b) u njenom nerazvijenom semenom obliku, »iseca« — po tačno numerčki određenoj meri — najpre glavne delove a potom i one delove pomoću kojih će ispuniti intervale ili razmake između glavnih delova.

Pri svemu tome, ukupna količina životne energije mora ostati konstantna. Drugim rečima, kosmos ne može iz sebe roditi ili proizvesti neki drugi kosmos. Iz istih razloga, ukupan broj individualnih duša smrtnih bića mora biti nepromenljiv, pa se svako rođenje nekog individualnog smrtnog bića mora posmatrati kao ponovno rođenje (palingenesija).

Izdvajanje (»isecanje«) pojedinih delova iz celine »mešavine« koja sačinjava kosmičku dušu vrši se prema meri dveju geometrijskih progresija, a dodatno izdvajanje (radi popuna nastalih praznina) vrši se prema meri koju daju formule harmonijske i aritmetičke sredine. U tekstu *Timaja* nema nikakvog obrazloženja za takav postupak, pa samo razvijanje kosmičke duše ostaje Demijurgova tajna. Ipak, ta je tajna prezentirana tako da motiviše raznoliko naslućivanje. Tu su, na primer, dve geometrijske progresije po čijoj meri se vrši izdvajanje glavnih delova kosmičke duše: jedna je 1, 2, 4, 8; druga je 1, 3, 9, 27. Nije teško uočiti da je generativni princip (kvocijent) prve progresije dat kao prvi paran broj — 2; te da je broj 3 (prvi neparan broj) generativni princip druge progresije.

Prema tablici od deset generativnih principa, poređanih u parove suprotnosti,⁴⁴ moglo bi se zaključiti ponešto o verovanju da postoji izvesna simetrija između takvih parova suprotnosti kao što su: parnoneparno, žensko-muško, neograničeno-ograničeno, rdavo-dobro. Značenja širokog razmaka mogla bi proizlaziti iz pretpostavke da su nabrojani parovi suprotnosti podrazumevani kao skrivena svojstva svetske duše. Niz 1, 2, 3, 4, 9, 8, 27, predstavljen na str. 35b, otkriva se kao kombinacija dve spomenute progresije, odnosno kao kombinacija generativnih principa parnog i neparnog, ženskog i muškog, neograničenog i ograničenog, rdavog i dobrog. Brojevima ove kombinovane progresije trebalo bi takođe da odgovaraju relativna rastojanja (u odnosu na Zemlju) orbita onih nebeskih tela (»planeta«) čija kretanja prividno nisu kružna. To su orbite Meseca, Merkura, Venere, Sunca, Jupitera, Marsa i Saturna.

Ostaje, međutim, nedokučiva tajna kako se, prema toj lestvici od sedam članova, odnose oni delovi kosmičke duše koji treba da prožimaju Zemlju i sferu zvezda nekretnica. Sudeći po onome što je rečeno na str. 36e, središte celokupne kosmičke duše trebalo bi da bude na Zemlji kao telesnom središtu svemira; nadalje, trebalo bi

⁴⁴ Ovu tablicu navodi Aristotel (*Metaph.* A, 986a), uz tvrđenje da se nešto nalik na tu tablicu nalazi kod Alkmajona Krotonjanina, ali da se ne zna da li je Alkmajon zamisao o tome preuzeo od Piagorejaca, ili su je ovi preuzeli od njega.

da celina duše bude predstavljena brojem *jedan* kao principom svih brojeva, i da ovome *jednom* takođe odgovara sferični oblik celokupnog svemira. No tekst *Timaja* u toj stvari, kao i u mnogim drugim, ostaje zagonetan i nedorečen. To u punoj meri važi za one »isečke« psihogene mešavine koji se, po meri aritmetičke i harmonijske sredine, umeću između članova napred komentarisano sedmočasovnog niza. Primećeno je da se analogija sa muzičkom skalom može uspostaviti samo u ograničenom segmentu 1 — 2 progresije čiji je generativni princip prvi paran broj. Preostali segmenti, zajedno sa svojim odgovarajućim umetcima, ne daju nikakvu muzičku lestvicu, koja bi bila ljudima dostupna. Ukoliko bi govor o harmoniji sfera podrazumevao i neku muziku sfera, misterija te svemirske muzike bila bi Timajevim govorom samo uvećana i ostavljena u potpunoj neprozirnosti.⁴⁵ O toj »muzici« se jedino može govoriti kao o nečemu što ima, umom konstituisanu i umom otkrivenu, aritmetičku strukturu. U *Fedonu* (61a) je rečeno o filozofiji da je »najveća muzika«, a saglasno tome moglo bi se o harmoniji sfera govoriti o »muzici« koju sačinjava aritmetički sklad kosmičke duše.

Ostalo je da se ovde odgovori na drugo, napred postavljeno, pitanje: Pod kojim je uslovima ova svetska duša, tako aritmetički strukturisana, mogla da kosmos čini živim bićem?

»Pošto je, dakle, shodno umu obavio sastavljanje duše, sjedinitelj je zatim u njenu unutrašnjost ugradio sve telesno i doveo ih u sklad, sjedinivši središte telesnog sa središtem duše« (36de). Citirani tekst nam dopušta da otkrijemo prostornu viziju, koju je Platon imao o svemirskoj duši. Nema sumnje da ta vizija utvrđuje određeni lik i oblik (εἶδος, ἰδέα), koji je nevidljiv i uopšte čulno neopažljiv, a budući umom konstituisan, on se može jedino umom otkriti i to po načelu — isto (slično) se spoznaje istim (sličnim). Nadalje, nesumnjivo je da u Platonovoj viziji duše kao lika i oblika sudeluje homerska vizija duše

⁴⁵ Erov mit u X knjizi *Države* (617c) prikazuje svemirsku muziku u previše čulnom obliku: svaka od osam sfera, uključujući i sferu zvezda nekretnica, ima svoju Sirenu koja peva, onaj ton koji odgovara toj sferi. Hor svih Sirena daje muzičku lestvicu od osam tonova. U skladu (harmoniji) sa Sirenama pevaju i Mojre, kćeri Anankine: Lahesa peva ono što se dogodilo (prošlost), Klota peva ono što jest (sadašnjost), Atrapa peva ono što će biti (budućnost). Ali takav prikaz svemirske muzike samo prividno odstupa od onoga što je rečeno u VII knjizi *Države* (531a), gde se Pitagorejcima prigovara da »više cene uši nego um«, jer pokušavaju da čulom sluha utvrde lestvicu tonova. U stvari, Er nije ni mogao svojim ušima slušati svemirsku muziku, njegovo je telo ostalo na Zemlji, njegova duša je putovala po svemiru.

u kojoj su duše u Hadu predstavljene kao senke telesnih figura, kojima su za života pripadale.

Platonova vizija svemirske duše obuhvata celokupnu geometrijsku i aritmetičku nevidljivu strukturu svemira. To je nešto kao nevidljiva anatomija, koja tek svojim otelotvorenjem (postvarenjem) biva transformisana u opažljivu »sliku umnog«. Prema *Timaju*, nema nikakvog opravdanja govor o dva sveta, onom inteligibilnom (»svetu ideja«) i onom senzibilnom (»čulnom svetu«). Svet je jedan i jednorodni, vidljiv i opažljiv — to se izričito kaže na kraju *Timaja*. Ne postoji zaseban svet ideja drugačije, osim kao umni poredak otelotvoren u jedino postojećem i jednorodnom opažljivom svetu kao »slici« tog poretka.

Ostaje međutim zagonetno pitanje o tome kako geometrijsko-aritmetička duša može svet načiniti živim bićem? Platon nigde nije takvo pitanje postavio, a o samoj stvari je uvek pisao tako kao da ono i ne treba da bude postavljeno. Jedan od razloga što je Aristotel odbio da sledi svog učitelja morao je svakako proishoditi iz spora oko životnosti geometrijsko-aritmetičkih struktura, kojima je Stagiranin bio sklon da pridaje samo status »apstraktnog (odvojenog) bića«. U tekstu *Timaja* jasno se može uočiti da se život svemira svodi na kružna kretanja nebeskih sfera. To bi trebalo da bude savršen život, uravnotežen, bez iznenadnih udara sudbine, bez strahovanja za ono što će biti. Život kosmosa ne sadrži nikakve neizvesnosti. Bilo je teško zamisliti kako bi mogao izgledati večni život bez ikakve analogije sa ovim zemaljskim životom, ali Platon je u *Timaju* savladao tu teškoću: ravnomerno i uniformno obrtanje nebeskih svetova, savršeno po svoje obliku, harmonično u svojoj ukupnosti i bez ikakvih grešaka u svojoj aritmetičko-geometrijskoj oblikovanosti.

U *Državi* (Erov mit), obrtanje svemirskog vretena odvija se na kolenima Anankinim (617c) i sve je predstavljeno tako kao da svemir nema sopstveni izvor kretanja, i kao da sve kretanje i sav život svemira proishodi iz Nužnosti i delatnosti Mojri — kćeri Anankinih. Ovde u *Timaju*, svemir je dobio sopstvenu dušu, oživljen je i dato mu je da živi večno jednolikim kružnim obrtanjem. Ipak, naznačeno je da su smerovi obrtanja onoga *Istog* i onoga *Različitog* međusobno suprotni. Život na Zemlji, posmatran iz perspektive nebeskog života, jedva da ima neke sličnosti s večnim životom. Zvezde i planete (»nebeski bogovi«, rođeni ali besmrtni) svedoci su beskrajnog niza generacija i korupcija onoga što postoji i živi na Zemlji. Sve što majka Zemlja rodi mora da umre; sva individualizovana bića, sve što su ljudi svojom umešnošću sagradili, svi gradovi i civilizacije. Jedino se um (duh) održava u toj zemaljskoj dolini suza, i to zbog toga što je nebeskog

a ne zemaljskog porekla. A njegovo održavanje je kružno i otkriva se u palingenesiji, u večnom odlaženju i vraćanju istog. Život uma, koji boravi na Zemlji u ljudskoj duši, predstavljen je razumevanjem i znanjem, a ovo postoji samo u zaokrugljenim celinama i nadolazećim generacijama može biti dostupno kao *enkiklopajdeja* (enciklopedija).

Tako je, jedino preko uma i njegovog aritmetičko-geometrijskog suštastva, Demijurgova tvorevina kosmičke duše povezana sa životom koji buja na Zemlji. Povezanost je nesumnjivo slaba i Platon nije na svom vidiku našao razloge koji bi je učinili jačom; kao da je ona Nužnost, koja ograničava Demijurgovu stvaralačku moć, na samoj Zemlji zadobila prevlast, razmnožavajući u toj nizini svoje iracionalije. Jer, mnogo toga u dušama smrtnih bića nikako se nije moglo uklopiti u krugove kao savršene geometrijske oblike, niti je moglo da bude ulančeno u geometrijske progresije i popunjeno aritmetičkim i harmonijskim sredinama.

Platonov Timaj ne nalazi bolje opravdanje za stvaranje raznovrsnog i raznolikog života na Zemlji osim onih koji su ga upućivali na neki ostatak, ili talog, kosmičke životavne mešavine (41d). Tako se nekako i moralo misliti, kad je već bilo učinjeno da vrednost, lepota i dobrota, nebeskog mira i nebeske harmonije, bude za sve »drugo« nedostižna. Ipak, geometrijska konstrukcija svemira nalagala je da središte kosmičke duše i središte kosmičkog tela budu fiksirani zajedno i smešteni u središni deo majke Zemlje. Hesiodovska vizija majke Geje i oca Urana, uz posredovanje oplodne snage Erotove, ostavila je u Timajevoj kosmogoniji samo slabačke i jedva opažljive tragove. Iz zemaljskog središta, iz središta kosmičke duše, izbijala je empirička raznolikost životnih oblika kojoj je Platonov Timaj jedino mogao suprotstaviti jednodobnost nebeskog svoda. Savršenstvo ove jednodobnosti moralo je da bude suprotstavljeno nesavršenstvu raznolikosti, periferija kosmičke duše dobila je nesrazmerno veću vrednost od njenog centra.

Povrh toga, neplodnost kosmičke duše stajala je u teško objašnjivoj nesrazmeri sa plodnošću zemaljskog života: kao precizno projektovana i po savršeno izvedenom projektu načinjena mašina, koja večno ostaje sterilna i bez potomstva. Suprotnosti: besmrtno-smrtno, isto-različito, ograničeno-neograničeno, muško-žensko, bile su ono jedino što u projektu kosmičke duše nije do kraja uravnoteženo. I baš negde na kraju, sterilna uravnoteženost je popustila, označavajući dovršenje Demijurgovog aritmetičko-geometrijskog majstorstva. Gradnja svega ostalog prepuštena je »nižim bogovima«, Demijurgovim potomcima (41b).

5. Materija

Gledano sa razdaljine dovoljno velike za opažanje obrisa celine, materija u *Timaju* pripada carstvu nužnosti. Ali šta to pobliže treba da znači, može se otkriti tek pažljivijim osluškivanjem pojedinosti iz Timajevog govora. U našem prethodnom razmatranju već je naznačeno da Nužnost, u *Timaju* predstavljena kao izvorište iracionalija, pričinjava izvesne manje ili veće smetnje u demijurgiji. Sada smo došli do toga da u čitanju *Timaja* naslućujemo neku tajanstvenu vezu Nužnosti i materije. Ali materija u Platonovom tekstu nije imenovana, preciznije: ona nema određenog imena, nego se kao kakvo neodredljivo štastvo pokazuje čas pod jednim čas pod drugim imenovanjem i svojstvom. Kasnije uveden Aristotelova reč *hylē*, kao i njen latinski prevod *materia*, ne bi mogli pomoći Timaju da »ono« neodredljivo postavi u okvir logosa.

Suočavajući se s tim »teškim i nejasnim rodом bića« (49a passim), Platonov Timaj se oseća prinuđenim da, polazeći od tog »drugačijeg načela«, »započinje o njemu raspravu iz početka« (48b). U prethodnoj celini rasprave, on je razlikovao samo dva roda bića: umni uzor i njegovu opažljivu (vidljivu) kopiju; sada je tu i i »ono treće — teško i nejasno« (48e — 49a). Doduše, u samom početku »poeme« (30a) bilo je rečeno nešto o tom trećem: »Jer bog hoteći da sve bude dobro i da, kolikogod je moguće, ništa ne bude loše, uze sve što je bilo vidljivo a nije se nalazilo u stanju mirovanja, nego se kretalo disharmonično i u neredu, i prevede ga iz nereda u red, uzimajući red u svakom pogledu boljim od nereda«. Smeo li onda reći, upotrebljavajući izražajna sredstva moderne termodinamike i kibernetike, da je Platonovo stvaranje sveta započelo od totalne entropije prisiljavanjem ove da se postepeno transformiše u red koji je, kakavgod bio, bolji od totalnog nereda? U kom pogledu bolji? — Platonov odgovor je: »u svakom«.

Ali u imenovanju i određivanju (definisiranju) tog totalnog nereda, on je bio suočen sa sličnim teškoćama na koje je naišao kad je u *Sofistu* nastojao da odredi štastvo ne-bića, jer je svako određivanje totalnog nereda u ovaj unosilo elemente nekog reda. Po tekstu *Timaja* (48b), moglo bi se zaključiti da je određivanje »onog trećeg« bilo predmet raspravljanja u Akademiji i da je pri tom neko već bio predložio da »ono« bude identifikovano kao vatra, voda, vazduh i zemlja. Sholarhu Akademije takva identifikacija nije izgledala prihvatljivom: »jer valja sagledati kakva je priroda toga po sebi — pre nastanka kosmosa i kakav je udeo toga u samom nastanku kosmosa«. Na tom istom mestu se još kaže: »Vatru, vodu, zemlju i vazduh

mi nazivamo počelima kao da znamo šta je vatra i šta svako od njih ponaosob, pa ih uzimamo za elemente (slova) svemira, a njima nikako ne dolikuje da ih neko sa kratkom pameću, makar samo u poređenju, prikazuje kao slogove«. Drugim rečima, kosmička knjiga mora prethodno da bude napisana, da bi takva »počela« u njoj mogla da se nađu kao slogovi.

U razjašnjavanju porekla vatre, vode, vazduha i zemlje Platon je nastojao da traga do poslednje granice onoga telesno razdeljivog i da ujedno u takvom traganju nađe i odgovor na pitanje o štastvu onoga »trećeg«. U tom području je on, po svemu sudeći, tražio i razjašnjenje one plodnosti života na Zemlji o kojoj je u prethodnom razmatranju bilo reči. Trebalo bi dakle da se u samoj prirodi Zemlje skriva tajna onog »ženskog«, »parnog« i onoga što je Aristotel, pozivajući se često na Platona, nazivao »beskonačnom dijadom« (»neograničenom dijadom«).

U tom smislu valja razumeti govor o materiji kao »prihvatiteljici i negovateljici svega što se rađa« (49a), pa i heraklitovski intoniran govor o nečemu što se (na Zemlji) nalazi u stalnom toku i transformaciji jednog u drugo (49bc). Ova transformacija onemogućuje pouzdano znanje, jer ona razara oblike koji znanjem bivaju imenovani (49de). Naravno, ovo bi moglo onemogućiti znanje samo ako se veruje da se znanje konstituiše na nivou čulnog posmatranja, našta inače Platon nigde nije pristajao, pa ni ovde u *Timaju*. Stoga on iz čulne očiglednosti promenljivosti svih (na Zemlji) nastalih oblika, odmah izvodi zaključak o tome da ima nečeg što je samo po sebi podložno svakom oblikovanju (50bc). »Večna bića« (geometrijski oblici, simetrija, brojevi i numeričke relacije, krugovi koji sačinjavaju biće duha) utisnuti su u materiju »na neki čudesan i neizreciv način« (51c). Shodno tome, materija ostaje nedostupna racionalnom saznanju, jer um u njoj otkriva jedino samog sebe, prepoznavajući samo večne oblike (»ideje«). No to što je podložno svakom oblikovanju, može se osetiti, te se na toj osnovi može tvrditi da postoji neka tajanstvena povezanost između čulnosti (osećajnosti) i materije. Takvu osećajnost Platon nije našao u kosmičkoj duši, nego samo u onoj koja boravi na Zemlji i koja je podvrgnuta beskrajnom nizu rađanja i umiranja, tj. srašćivanja sa materijom i odvajanja od ove.

Materija se upoređuje sa majkom, koja rađa vidljive i čulom opažljive potomke, ali koja sama po sebi ostaje nevidljivom i bezobličnom; ona sve prima i na »neki zamršen i teško uhvatljiv način učestvuje u onom umnom« (51ab). Ovde ima razloga za sumnju: da li um uopšte može da vizira biće, da li um — prepoznajući samoga

sebe — ujedno prepoznaje i biće? Možda je um samo apstrakcija onog što se naziva »istinito mnenje« (δόξα ἀληθής), jer evo, ja osećam svoje telo i taj osećaj je nepobitno svedočanstvo moga bića, a tu su i druga bića koja osećam, vidim, dodirujem? (51d). Za razvejanje ove sumnje Platon ne nalazi jače uporište od onog da *treba* razlikovati um od »istinog mnenja«. Veruje, naime, da se um ne može izvesti iz »istinog mnenja«, tj. iz onoga što se kasnije nazvalo *sensus communis*, da je um nešto zasebno. A evo i razloga: »istinito mnenje« je zajedničko svim ljudima, um je pak svojstvo bogova, koje nije podjednako raspodeljeno na sve smrtnike; um se u nama rađa poučavanjem, a »istinito mnenje« je stvar navika koje se formiraju uveravanjem, prihvatanjem nečega što svi prihvataju kao normalno; um je uvek ono što dospeva do logike istinitog, a »istinito mnenje«, je alogičko; najzad, ono umno se ne pokreće retorikom, a mnenje može biti pod uticajem retoričkog ubeđivanja (51e).

Iz osnove takvog rasuđivanja trebalo bi da proistekne razjašnjenje povezanosti čulnosti i mnenja s jedne strane, bića i uma s druge strane. Čula nas upućuju na ovostranost i stvaraju »istinita mnenja« o toj ovostranosti; um nas pak upućuje na skrivenu onostranost i, otkrivajući ono što je sa one strane spoljašnjeg (čulnog) izgleda stvari, um ustanovljuje nauku. Na taj način Platon dolazi do još jednog tajanstvenog obeležja materije: mati svega duhovno progledavanje svojevrсно otimanje i bežanje iz materinskog krila. Nešto slično se zbiva u mitovima, u kojima smrtnici igraju nametnute im uloge određene neobjašnjivom i neshvatljivom odlukom neznano čijom, odlukom koju proročište samo saopštava. Platonu je, kako je već rečeno, bila draga misao da um vlada svetom; ali, evo — u zbivanjima na Zemlji, i u smrtnim bićima koja na njoj borave, um je gotovo zarobljenik iracionalnog.

Timaj, reklo bi se — s mukom i ćuteći o svemu tome, traži neki izlaz iz tame u koju je zapao; on se vraća stavovima koje je prethodno bio napustio (52a), pribegava razlikovanju »rodova«, očigledno nezadovoljan prethodno učinjenim klasifikacijama »rodova bića«. Doduše, ostaje kod toga da je »ono prvo — oblik koji se uvek istim održava, nerođen i nepropadljiv«; ali, sada (52a) mu se taj oblik pričinjava kao »onaj koji ništa drugo sa drugog mesta ne prima u sebe, niti sam bilo gde i u bilo šta drugo ulazi«. Uz to kaže da »samo umovanje taj oblik može uzeti u razmatranje«. Kako? Otkuda *umovanje* koje ono *prvo* uzima kao nekakav objekt, kao nešto spoljašnje? Šta se dogodilo sa kosmičkom dušom? Drugi rod je, veli, rod opažljivih bića koja se rađaju i umiru.

Otkuda sada ova potpuno međusobno nezavisna egzistencija onog prvog i ovog drugog roda?

Tu je, kao nevidljivom strelom, izbačen i »treći rod«: »večiti rod prostora, koji je boravište svemu što nastaje« (52b). Budući večit, prostor ($\chi\acute{o}\rho\alpha$) ne nastaje i ne propada. Demijurg, prema tome, nema za biće takvog roda nikakvih zasluga. Ali pitanje je da li je prostor uopšte nekakvo biće: čulima se prostor ne može opaziti, jedva se može verovati da tako nešto kao prostor doista postoji, pa i to na osnovi nekog hibridnog zaključivanja, kao, »svako biće mora biti na nekom mestu i zauzimati neki prostor«. Ovome se dodaje da mi prostor »zapravo vidimo kao u nekom snu« (52b).

Pisac *Timaja* potom (52bc) nagoveštava da je prethodna konfuzija u govoru nastala kao u nekoj usnulosti, kao da je Timajev pokušaj da otkrije smisao materije konačno doveo do toga da tumač materije potone u konfuziju. Ipak, zadržao je ovu novu klasifikaciju rodova kao nekakav izlaz iz narečene usnulosti: »Pre nastanka kosmosa jest ono trostruko — Biće, Prostor i Nastajanje« (52d). Konfuzija je, međutim, ostala: kako *nastajanje* može da bude *pre nastajanja kosmosa*? Znatno razumljiviji govor o prevodjenju iskonskog nereda u red, na početku »pome«, ovde je zamenjen konfuznim govorom o prostoru i o nastajanju koje postoji pre svakog nastajanja.⁴⁶

Svakom tumaču *Timaja* ovde je ostavljena sloboda da se prepusti nagađanjima. Govor o *biću, prostoru i nastajanju* (kao onom trostrukom što postoji pre nastanka kosmosa) nastavlja se, bez ijedne reči bilo kakvog razjašnjenja, govorom o »negovateljici nastajanja«, tj. govorom o iskonskoj materiji koja se kreće disharmonično i u neredu (52d). Da li se time podrazumeva da su *prostor* i *haotična materija* jedno te isto? — To ostaje tajna dijaloga *Timaj*. Ako jesu jedno te isto, zašto je onda prethodno rečeno (52b) da čulnost ne otkriva prostor-materiju i zašto je na početku (30a) rečeno da je ono što je prethodilo stvaranju kosmosa bilo »vidljivo«?

Rečeno je u *Timaju* da sva vidljivost dolazi od vatre, tj. od onoga što moderni nazivaju svetlošću. Pored vatre, u predkosmičkom stanju — kako ga opisuje *Timaj* (52d — 53b) — postoje još i voda (fluidi), vazduh (gasovi) i zemlja (čvrst materijal); sve je to još u nediferenciranom stanju u kojem je pomešano sve sa svačim. Takva mešavina trebalo bi da sačinjava onaj »primajući rod«, koji je na str. 50d upoređivan sa majkom i naspram kojeg je onda postavljen »oblikujući rod«, upoređivan sa ocem.

⁴⁶ Takva i slična mesta verovatno su inspirisala Hr. Volfa na tvrdnje da je Platonov *Timaj* sastavljen iz različitih komada, koji su samo spolja međusobno povezani.

Potomstvo ovoga para imenovano je kao »rađajući rod« koji bi, mada to nigde nije jasno naznačeno, mogao imati svoju postojbinu na Zemlji. No ako o tome sudimo prema tekstu na str. 53a, zaključak je drugačiji: početak sveg nastajanja, pa i rađanja samog kosmosa, nalazi se u krilu majke »primateljke« (u materiji), koja se sama od sebe »potresa« i na taj način izaziva, kao pri »pročišćavanju žita u rešetku« (52e), diferenciranje iskonske mešavine i odvajanje vatre od vode i vazduha od zemlje. Ovde se »otac kosmosa« (Demijurg ili »oblikujući rod«) ne pominje, a na ceo razmatrani predmet tek sada punu svetlost baca ono što je rečeno u početku: »Težak je poduhvat otkriti oca i tvorca svemira, pa ako se i otkrije, nemoguće ga je svima objaviti« (28c).

Moguće je, ipak, naslutiti da je u rađanju kosmosa značajnu ulogu dobila majka »primateljka« (materija), koja u samoj sebi sadrži »lutajući uzrok« (48a), koja je dakle spremna i sposobna da bude oplodena svrsishodnim uzrokom — umom. Timajevo razmatranje sastava materije počinje od makro-nivoa na kojem je ona sposobna da primi u sebe izvesne oblike, ili je pak neki um (od nje nezavisan) sposoban da na njoj razlikuje te oblike (53b). Na tom makro-nivou utvrđuje se da su vatra, zemlja, voda i vazduh tela i da svaki telesni oblik ima zapreminu (53c).

Ovde je reč o intuiciji koja vizira oblike kao geometrijska tela. Ta intuicija zapravo otvara put koji vodi mikro-nivou razmatranja: svaka zapremina je zatvorena ravnima, svako telo je ograničeno ravnima (izuzev sfere koja je oblik samog kosmosa). Ako se na telima uoče ravni kao delovi iz kojih su tela sastavljena, moguće je onda razmatranje preneti na poslednje sastavne delove materije, na ono što moderni nazivaju »elementarnim česticama«.

Platonova analiza sastava materije zaustavlja se na pravouglim trouglima; ovo stoga što se svaka ravna geometrijska figura (izuzev kruga koji ne ulazi u sastav materije) može podeliti na trougle, a svaki trougao se opet može podeliti na pravougule trougle. Granica ove deobe obeležena je razlikovanjem dva osnovna (elementarna) oblika svih pravouglinih trouglova: jedan je raznokraki, a drugi jednakokraki pravougli trougao (53cd). Ove trougle možemo nazvati »elementarnim partikulama« Platonove teorije materije; po toj teoriji, celokupan telesni sklop svemira sačinjen je od dva tipa elementarnih trouglova, koji ne mogu biti razloženi na neke još manje sastavne delove. Elementarne partikule su, dakle, dvodimenzionalne (površinske) i, kao građevinski elementi iz kojih se dobija sastav svega telesnog, ove površinske partikule ne mogu biti raščlanjene na prave linije i tačke. Takvom Platonovom zaključku prethodile su elejske analize, preciznije: Zenonovi »dokazi«, pa ima razloga za pretpostav-

ku da je eho tih »dokaza« došao do izražaj u *Timaju*. Timaj nije ni pokušao da telesni svet izgradi iz tačaka, te u tome on očigledno nije sledio uputstva koja su dolazila sa pitagorejske strane.

Sledeći korak, sada usmeren ka makro-nivou telesnog bića, vodio je konstrukciji onoga što se naziva »pet Platonovih figura«. Reč je, nime, o pravilnim poliedrima, kojih ima pet — ni manje ni više. To su: tetraedar (piramida), oktaedar (dvostruka piramida), ikosaedar, kocka, (heksaedar) i dodekaedar. Ovi poliedri u Platonovoj teoriji sastava materije imaju status elementarnih tela, a sami su sastavljeni iz onih pravougljih trouglova, koje smo označili kao »elementarne partikule«. U Platonovoj teoriji spomenuti poliedri imaju ulogu svojevrsnih atoma ili molekula.⁴⁷ Izričito je rečeno (56c) da su ovi »atomi«, zbog svoje sićušnosti, nevidljivi. Izuzetak je (mada to nije rečeno) *dodekaedar*, jer ovaj jedinstveni i jedinačni »atom« (55c) sačinjava telo kosmosa; on ne može biti nevidljiv zbog svoje sićušnosti, nego je tome neki drugi uzrok.

Otkrivanjem »elementarnih tela« ne dospeva se još do makro-nivoa, ili do onog stepena egzistencije na kojem materija, pomoću čula organskih tela, može da opaža samu sebe. Zato je u narednom koraku Timajevog ispitivanja bilo potrebno utvrditi u kakvom su odnosu »elementarna tela s jedne strane i takozvani elementi (vatra, voda, vazduh i zemlja) s druge strane. Za određivanje tog odnosa Platon nije imao nikakvo pouzdano merilo, pa je o svemu tome zaključivao na osnovi empiričkih zapažanja i u velikoj meri proizvoljno. Doslovno ovako: »zemlji ćemo dati oblik kocke, jer je — u odnosu na vatru, vazduh i vodu — najmanje pokretljiva, ali se među svim telima najlakše oblikuje, pa je sasvim nužno da takvo telo ima najčvršće osnove« (55e). Voda je sličnim načinom, ali uz još slabije obrazloženje, dobila oblik ikosaedra, jer je ikosaedar od preostalih oblika najmanje pokretljiv i ograničen je najvećim brojem strana. Vatri je opet dodeljen oblik tetraedra, zbog najveće pokretljivosti, najmanjeg broja strana i najveće oštine. Najzad, odlučeno je da atomi vazduha imaju oblik oktaedra, jer se ovaj — po oštini, pokretljivosti i broju strana — nalazi negde u sredini (56a).

Samo je nagovešteno (56c) da bi vatra, voda, zemlja i vazduh mogli da budu pojavna (opažljiva) strana ovih skrivenih (nevidljiv) geometrijskih figura. Na isti način, samo u nagoveštaju, sugerisano je da konstrukcija elementarnih partikula (trouglova) i elementarnih tela (pet pravilnih poliedara) nije delo Nužnosti (ili samonikli proizvod materije), nego je rezultat Demijurgove oblikujuće aktivnosti (56c). Uz to je uzgredno rečeno da je »pro-

⁴⁷ U tekstu *Timaja* nema termina »atomi« i »molekuli«.

storni oblik piramide elementat i *seme vatre«* (56b). Ovim pominjanjem »semena« opet se ukazuje na ulogu majke »primateljke« i celokupna koncepcija materije otkriva izvesno, doduše jedva primetno, prisustvo starih jonskih zamisli. Izgleda, naime, kao da celokupni telesni kosmos izrasta iz onih sićušnih figura-semena, uz dodatak da klijanje tih semena ne bi bilo moguće bez oplodavajuće i svrsishodne aktivnosti »oca svemira«.

Problem transformacije i transupstancije elementarnih tela (atoma) jednih u druge, postavljen je u Timajevoj »poemi« kao čist geometrijski problem. U Heraklitovoj viziji, ta je transformacija i transupstancija izgledala kao nešto što je razumljivo iz zasnovanosti na izvesnom opštem načelu: rađanje jednog proishodi iz smrti drugog, nema nastajanja bez propadanja. Platon je bio sklon prihvatanju jednog takvog opšteg načela, ali atomi, koje je on vizirao kao sićušna geometrijska bića raspodeljena u pet međusobno različitih tipova, mogli su da nastanu samo iz odgovarajućih elementarnih trouglova i da propadnu razlažući se na te iste trouglove. Dodekaedar, kao figura najbližija sferi i kao figura koja predstavlja kosmos, morao je dobiti status večne stabilnosti i neuništivosti. Preostale četiri figure morale su nekako da budu smeštene u dodekaedar, po mogućstvu tako da ne bude nikakvih praznina. Taj problem Platon nije rešio, pa je nekako na margini tog nerešenog problema ostala mogućnost da materija bude interpretirana i kao čist prostor, kao praznina.

Što se ostalih »atoma« tiče, Platon je našao da je mogućnost međusobne transformacije rezervisana samo za vatru, vodu i vazduh, jer »atomi« ovih tela potiču od raznoraznih pravougljih trouglova. Zemlja se ne može transformisati u vatru, vodu i vazduh, niti se ovi mogu transformisati u zemlju. Ova nemogućnost transformacije proizilazila je iz toga što jedino »atomi« zemlje imaju svoje poreklo u jednakokrakim pravougljim trouglima (54c).

Nastavak Platonovih nastojanja da razotkrije suštastvo i sastav materije vodio je u neku vrstu hemije, a potom u ispitivanje porekla osećaja. No ovo poslednje podrazumevalo je neko poznavanje prirode smrtnih bića, ponajviše poznavanje ljudske prirode. Stoga je ispitivanje porekla osećaja najpre moralo da bude usmereno na rasvetljavanje različitih (uglavnom čisto mehaničkih) oblika dejstva spoljašnjih elementarnih partikula na ljudsko telo, te na objašnjavanje efekata toga dejstva koji se pokazuju u vidu različitih osećaja. Razume se, jedna takva estetika (nauka o čuvstvima i njihovom poreklu) morala je, shodno zamisli proklamovanoj na početku dijaloga *Timaj*, da se nastavi i dovrši ispitivanjem koje se odnosilo na ljudsku prirodu u celini.

6. Ljudska priroda

Prikaz ljudske prirode u *Timaju* jednim je svojim delom dat u obliku sume ondašnjih empiričkih znanja o anatomiji ljudskog tela i načinu funkcionisanja pojedinih vitalnih organa. Procenjeno je da je Platonovo, kao i kasnije Aristotelovo, pisanje o tim stvarima, po stepenu poznavanja predmeta, bilo unekoliko ispod nivoa onoga što se danas može pronaći u sačuvanim fragmentima medicinskih spisa iz Platonovog vremena i onih koji su nastavili nešto ranije. Ali primajući k znanju jednu takvu procenu Platonove nedovoljne upućenosti u predmete lekarske veštine, ne smemo prevideti da *Timaj* nije pisan kao lekarski priručnik. Istina, u njemu se između ostalog saopštava i jedna teorija o poretku bolesti, ali jasno je da iz celine Platonovog spisa proizilazi obaveza da se o tome govori: ljudska priroda, za razliku od kosmičke, oboleva i trebalo je pokazati šta i kako u njoj oboleva. Ovome je, razume se, morao prethoditi govor o sastavu ljudskog tela, pošto je već bilo govora o sastavu materije sveta.

Jedan deo ljudske prirode sagrađen je iz materije sveta; to je pretpostavka koju *Timaj* prima kao potpuno izvesnu. Zato on u početku govora o ljudskoj prirodi ponovo insistira na razgraničavanju »nužnog i božanskog uzroka« (68e). Nazovimo »nužni uzrok« *prirodnim* i uočićemo smisao spomenutog razgraničavanja: čovek je, s obzirom na svoj prirodni koren, nesrećna egzistencija, neumitno nesrećna. »Mnoge sile postoje na Zemlji, al' nijedna kao čovek silna«. . . »On i Zemlju, najvišu boginju, neprestano u duboko ore«. Moćan i radoznao, »pronalazač svih puteva — čovek, samo od smrti ne nalazi leka«. ⁴⁸ Platonov *Timaj* bi ovome mogao dodati: »ni od starosti«, »ni od gluposti«, »ni od svakovrsnih drugih zala«. Ali njemu ipak izgleda otvorenim jedan mogući, ne i nužan, put koji vodi »sticanju blaženog života« (69a). Ako je ljudska priroda sastavljena iz mešavine smrtnog i besmrtnog, nužnog i božanskog, onda »treba u svemu tražiti ono božansko« (68e), a to će reći: ljudska priroda *treba* u svemu da igra na kartu onog besmrtnog. To je savet koji Platonu važi kao dobar, ali koji vredí samo kao savet, ni manje ni više, jer ono »treba« ne može da poništi smrtni i nesrećni deo ljudske prirode.

Ostalo što *Timaj* kaže samo je opisivanje, pomalo mitsko pomalo empiričko, stvarne ljudske prirode kakva jeste, ne kakva bi trebalo da bude, ukoliko hoće da se domogne onog »božanskog«. *Timaj*, naime, najpre pripoveda

o tome kako je Demijurg završio svoj posao time što je oformio ono što je besmrtno, a to je kosmos — sveopšti poredak stvari. Taj poredak je uključivao u sebe sva smrtna i besmrtna živa bića, ali oblikovanje smrtnih bića Demijurg je zbog nečega prepustio svojim potomcima (69c). U tome je Platon ostao veran predanju poetsko-mitske teologije: ljudski rod je titanskog porekla, ljudi nisu potomci najviših bogova, u oblikovanju ljudske prirode načinjene su neizbežne (nužne) greške.

No pesnici su, za razliku od Platona, stvar predstavili tako kao da su te greške načinjene na radost najvišim bogovima, koji nisu hteli dopustiti da ikoji drugi rod učestvuje u deobi njihovog aristokratskog dostojanstva. U Platonovoj verziji, naprotiv, božanska priroda nije opterećena tim aristokratskim samoljubljem, greške u oblikovanju ljudske prirode nastale su zbog nedovoljne stručnosti Demijurgovih potomaka, kao i zbog samostalnog dejstva nužnosti ispoljenog u materijalu iz kojeg je morala da bude sagrađena ljudska priroda. Ovim poslednjim, greške su opravdane kao neizbežne. U ljudskoj prirodi je ipak ostao i deo onoga besmrtnog, poslednji domašaj onoga što je samo po sebi dobro i samo po sebi lepo. To je ujedno i poslednji domašaj Demijurgovog stvaralaštva. Čudesna tvorevina Demijurga i njegovih potomaka pokazala se u obličju životinje obdarene umom i govorom. Dodeljene su joj dve duše: jedna umna i besmrtna, druga čulna i smrtna.

Smrtna duša u sebi nosi strašne i neizbežne strasti (*παθήματα*): pre svega *nasladu*, koja je vrlo snažan mamac zla; zatim *bol*, koji udaljuje od dobra; pa još i *neustrašivost* i *strah* — dva nerazumna savetnika; najzad, *žudnju* neosetljivu na razloge i *varljivu nadu*. Sve ove strasti pomešane su u smrtnoj duši sa nemim i nerazumnim osećajem (sa senzacijom lišenom sposobnosti govora), a uz to još i sa onim što je *erotsko* i što je na sve spremno (69d). Kako vidimo, smrtna duša nije sačinjena kao uređeni svet, sama po sebi ona još nije mikro-kosmos. Ona to postaje tek ako mu uspe da zagospodari njome i da je vodi ka lepom i dobrom. Jedino um može u smrtnoj duši da uspostavi kakvu takvu simetriju. Jer, iako su svojstva smrtno duše data u parovima, sami parovi nisu u svemu sastavljeni po načelu simetrije. Smrtna duša je, vidimo, izvor zadovoljstva i bola, ali postizanjem svakojakih zadovoljstava ne izbegava se zlo, kao što se izbegavanjem bola ne postiže dobro. Smrtna duša je lakoverna i lakoma: jureći za nasladama, uzimajući sve što obećava zadovoljstvo, ona biva prevarena i navedena da čini zlo, iako ga ne želi.

Platonova je pretpostavka da niko namerno i svesno ne teži zlu (86d), svako bi dakle hteo postići neko dobro,

⁴⁸ Sofokle, *Antigona*, treći čin, prva horska stajaća pesma.

ali evo paradoksa smrtne duše: ona je deo bića koje, težeći dobru, stvara zlo. Ovaj se paradoks ostvaruje u traženju i primanju svakovrsnih zadovoljstava bez izbora. Čovek, na primer, može uživati u mučenju i zlostavljanju drugog čoveka, ili, u podvrgavanju sopstvenog tela mučenju i zlostavljanju. Bol (λύπη) ne označava, u Platonom tekstu, samo fizičku patnju, koja se inače obično uzima kao egzistencijalno stanje daleko od dobrog; *lýpē* kolokvijalno imenuje još i brigu, jad, tugu i žalost, patnju uopšte. Um nije sposoban za patnju, a smrtna duša jeste.

U stanju patnje, ona je napustila dobro ili je dobro nju napustilo (Platonov način izražavanja ovde je namerno dvosmislen). No u poslednjoj instanci izlazi da je zadovoljstvo (naslada) u smrtnoj duši ipak neko dobro.⁴⁹ Inače, kako bi ona uopšte mogla biti ozarena i srećna, kako bi mogla biti »izbavljena« ako joj saznanje, koje svakako mora biti neka vrsta dobra, ne pričinjava nikakvo zadovoljstvo? Nije li u *Gozbi* dokazivano da je filozofija strast za saznanjem i da smrtna duša žudi za »rađanjem u lepoti«?

Ovde, u *Timaju*, stoji da je »ono erotsko na sve spremno«, erotska žudnja je ugrađena u smrtnu dušu, ali zašto ona ne bi mogla biti i žudnja za onim što smrtna duša ne poseduje, zašto ono erotsko i ovde, kao što je učinjeno u *Gozbi*, nije označeno kao »izbavitelj«? Ako je Platon u *Timaju* i *Filebu* napustio to stanovište, onda je uveliko pogrešio, jer je umnu dušu načinio sterilnom isto toliko koliko je smrtnu dušu učinio plodnom. Učinjena sterilnom, umna duša ništa iz sebe ne može rađati ni stvarati, ona nije besmrtna nego mrtva. I umni kosmos je mrtav, ako ne može rađati i ako se ljudska priroda u njemu našla samo nekom greškom i nekom tajanstvenom nemogućnošću da sve bude isto i najboljem redu, koji svojim monotonim jednolikim kružnim kretanjem ne odaje znake istinskog života.

No Platonovom *Timaju* se ipak ne može prigovoriti da je zapao u površnu mizantropiju ili u njenu suprotnost, koja bi bila neka površna filantropija. On je daleko od toga da postavlja uprošćena pitanja o ljudskoj prirodi: da li je čovek po prirodi zao ili dobar? Da li je čovek biće ukrštaja i borbe sila dobra i sila zla? Mi vidimo da »strašne strasti« smrtne ljudske prirode nose oznaku nužnosti: one ne mogu biti uništene, niti smrtna ljudska priroda može biti bolja nego što jeste. Ona se ne može oslo-

⁴⁹ O različitim vidovima zadovoljstva i bola i o njihovom odnosu prema Dobru opširno se raspravlja u dijalogu *Fileb*. O »pravom zadovoljstvu«, koje oseća filozof kad uspeva da se uzdigne do uvida u dobro po sebi i lepo po sebi, govori se u *Državi* i u *Gozbi*. Ali Platon je svugde pažljivo izbegavao da zadovoljstvo proglasi za vrhunsko dobro, što je inače bila osnovna teza kirenalčara.

biti čulnosti, iako je čulnost alogička, nagoniska, neosetljiva na razloge i nerazumna. Um, »ono božansko« u ljudskoj prirodi, ima svoje boravište u ljudskoj glavi kao u nekom hramu. A ovaj »hram« je postavljen gore, iznad trupa, i odvojen je od trupa uskim zemljouzom — istmom (69e), ali sve to izrasta iz životnog semena i umna duša se neizbežno rađa u telu, materija — majka »prihvatiteljka« joj daje pribežište i boravište. Umna duša prožima celokupno telo, inače telo ne bi moglo svrsishodno funkcionisati i ne bi moglo živeti.

Timajeva vivisekcija izgleda naivnom u svojoj slikovitosti i simboličnosti, takođe i zbog nedovoljnog poznavanja funkcije pojedinih telesnih organa. Srce je, na primer, »postavljeno na mesto određeno telesnoj straži«, ono je pomoćnik gospodaru umu i čuvar organizma koji sprečava štetno dejstvo strasti; ali srce je isto tako i »čvor krvnih sudova«, »izvor snažnog optoka krvi«, strasti ga nagone da ubrzano kuca (70bc). U srcu boravi bolji deo smrtne duše, a to boravište je zaštićeno plućima kao nekim jastukom; osim toga, pluća su izbušena kao sunđer, primaju vazduh i piće i na taj način rashlađuju užareno srce, pružajući mu svežinu i olakšanje (70d). Dole, ispod dijafragme, smešteno je boravište duše hraniteljke, bez koje organizam ne bi mogao opstati; ovaj deo duše ne prima nikakve razloge, deluje isključivo nagonski, a njegovo boravište je — kako valja — udaljeno od sedišta odlučivanja, da svojom bukom ne bi smetalo gospodaru i kormilaru umu da u miru donosi odluke korisne za ceo organizam i za svaki njegov deo (70e — 71a). Uočljiva je analogija, koju je Platon uspostavio između ustrojstva organizma i ustrojstva države. Unutrašnje ustrojstvo i jednog i drugog nedostupno je neposrednom čulnom opažanju, vidljivi su i opipljivi samo organi pomoću kojih i preko kojih ustrojstvo funkcioniše, kao i telesna boravišta tih organa. Stoga su oni, koji su seciranjem mrtvih telesa hteli da vide i uhvate dušu ili njene delove, ispoljavali znatno veću naivnost od Platonovog *Timaja*.

Još jedna skrivena analogija sugerisana je tekstem Platonovog spisa. U prikazivanju anatomske i fiziološke strane ljudske prirode, Demijurg *Timaja* morao je da ima uvid u neke pomoćne medicinske spise. Da li je istinito sve što je iz tih spisa bilo preuzeto? — O tome tvorac *Timaja* nije rekao ništa (o istinitosti ili neistinitosti toga može da sudi samo bog), a taj »bog« je preko *Timaja* poručio da je sve to samo verovatno (72d).

Na osnovi do tada stečenih medicinskih empiričkih znanja nije se znalo, niti se moglo znati, koje su i kakve su funkcije jetre i slezine. To nije mogao znati ni Platonov *Timaj*: iako je sasvim tačno opisao gde se ovi organi nalaze, bilo je krajnje zagonetno zašto su oni smešteni

ispod dijafragme — u trbušnu duplju, jer se nije moglo utvrditi da oni uopšte imaju neku ulogu u ishrani organizma. Stoga se Platonu činilo da jetra i slezina, a naročito jetra, imaju neku posebnu ulogu u funkcionisanju animalne duše. Ova duša je nesvesna i u velikoj meri autonomna, ne prima lako komande gospodara uma i njegovog pomoćnika — volje. Ali ona ispoljava znake važne za život organizma, a ti su znaci šifrovani i zahtevaju posebnog razumnog tumača (72a). Izvesni opažljivi simptomi poremećaja u funkcionisanju jetre (bol, simptomi ciroze) bili su poznati (71c), naslućivana je i tajanstvena povezanost funkcionisanja jetre sa prestankom života (72b), ali to nije bilo dovoljno za rešenje zagonetke njenog bića.

Platon je onda to rešenje iskonstruisao, postavljajući dve vrlo smeje i dalekosežne hipoteze (rešenje je računalo samo na verovatnost). Po prvoj, um ne može da reguliše funkcionisanje jetre racionalnim sredstvima, pa je prinuđen da njome upravlja sredstvima zastrašivanja i ohrabivanja. Da bi je doveo u red, um joj šalje nejasne i zastrašujuće slike koje — uz pomoć njenih sokova — stvara na njenoj površini, uz to izaziva u njoj bol i mučninu (71bc). Modernim jezikom rečeno, obolenje i normalno funkcionisanje jetre stoje pod jakim uticajem činilaca psihogenog porekla. Po drugoj Platonovoj hipotezi, postoji neka analogija između funkcionisanja jetre i ekstatičkih stanja u kojima nastaju snovi ili proroštva. Jer, jetra je, videli smo, organ nesvesne duše. Ako ta duša uopšte nešto saopštava, onda njene poruke mogu da budu emitovane samo u nejasnim slikama ili u obliku utvara koje se pojavljuju u snovima. Istog su karaktera poruke onih koji se nalaze u proročkoj ekstazi, kao i poruke mitotvoraca (mada ovo poslednje nije rečeno). »Niko, naime, pri punoj svesti ne postiže sposobnost istinitog i nadahnutog proricanja« (71e). U drugoj Platonovoj hipotezi otkriva se da um u izvesnim stvarima ima, što se tiče ljudske prirode, samo sekundarnu ulogu. Um tumači i prevodi u logos ono što mu nesvesna duša predaje kao tajanstvenu poruku. U tome se nakako, za Platona, krije i tajna pesničke mudrosti koja potiče iz »muzičkog« nadahnuća, kao i tajne one mudrosti koja se nalazi u mantičkom, erotskom i teističkom (dionizijskom) zanosu.⁵⁰ Razume se, obe Platonove hipoteze idu suviše daleko: da li se sve takve stvari mogu povezati sa postojanjem i funkcionisanjem jednog takvog telesnog organa kao što je jetra? Moderni bi radije prihvatili tumačenje koje jetru upoređuje sa nekom mašinom, koja funkcioniše po tačno utvrđenom programu i bez koje mašina što se zove živi

organizam ne bi mogla da opstane. Nešto slično ovom poslednjem napisano je i u *Timaju*, samo uz mudru i višesmisleno ogradu: »sve je to samo verovatno«. U istom duhu i teološki opisano je i funkcionisanje slezine: njena je funkcija da čisti jetru i ceo organizam, kad se ovaj usled neke bolesti napuni nečistoćom (72cd). Teološka objašnjenja katkad izgledaju smešna u svojoj uprošćenosti: creva su zato toliko duga i tako namotana, da bi se hrana u njima što duže zadržavala i da smrtna bića — zbog svoje prirodne pohlepe za neumerenim uzimanjem jela i pića — ne bi, prerano i dok su još nedovršena, uginula (73a). Slična obeležja imaju objašnjenja izrastanja kose (75e, 76a i dalje), izrastanja noktiju i nastanka »žena i drugih zveri« (76e); objašnjenja bolesti izazvanih vazduhom (84e) i druga, koja su načinjena u želji da ništa ne ostane neobjašnjeno.

Posebno značajno mesto, u Timajevom razjašnjavanju ljudske prirode, ima ono što je rečeno o moždini. Moždina je označena kao »koren smrtnog roda«, u njoj se nalaze »niti života kojima je duša vezana za telo«. Ona je sastavljena kao najfinija mešavina, uz najveće moguće otegotvorenje principa simetrije, i to od onih trouglastih elementarnih partikula od kojih su inače sastavljeni vatra, voda, vazduh i zemlja. Tim rafiniranim izborom elementarnih partikula, i kombinacijama ovih na osnovi principa simetrije, označena je veza neorganskog i organskog. Mnoštvo mogućih kombinacija dalo je semena za sve vrste bića smrtnog roda (73b-c). Ali sve ove kombinacije i semena, sama po sebi, nisu još mogla da budu različite vrste duša. Duše, odnosno život, morao je odnekud pridoći izvan telesnih oblika, koji, po osnovnoj Platonovoj pretpostavci, mogu da budu samo nosioci života i organska materija, a ne sâm život. U *Timaju* se ne kaže da su bogovi, Demijurgovi potomci, stvorili »razne vrste duša«, oni su samo izvršili čudo spajanja organske materije načinjene u obliku moždine sa životom datim u obliku »raznih vrsta duša« (73c). Ostala je tajna da li su ove različite vrste duša rođene iz kosmičke duše, ili su nekim posebnim postupkom oblikovane, ili je pak život u svojoj raznovrsnosti večan.

U toj stvari, Platonov Timaj nije ni mogao bogznašta smisliti, mogao je samo prikazati odnos raznovrsnog života i kosmičke duše, ali on zbog nečega to nije ni pokušao da učini. Umesto toga, on je govorio o mnogim drugim stvarima, ponajviše o sastavu i funkcionisanju telesnih organa i nastanka sastavnih delova ljudskog tela. O trajanju života saopštio je samo neku vrstu unekoliko ekstrapoliranog empiričkog znanja: svaka vrsta smrtnog roda ima određeni životni vek, a i svako pojedinačno živo biće rađa se sa dosuđenim životnim rokom; jer, elementarne

⁵⁰ Referenca je data u belešci br. 32.

partikule od kojih je sačinjena moždina, »trouglovi svakog živog stvora sastavljeni su tako da imaju snage da do izvesnog vremena izdrže, posle čega se život ne može produžiti« (89c). Nosioci života, elementarni trouglovi koji čine sastav organske materije, vremenom i sukobima, omekšavaju i gube svoju oštrinu. Taj proces se zove starjenje i on neminovno vodi prirodnoj smrti (81d).

O razmnožavanju živih bića Timaj nije mogao da kaže ništa značajno, bez rizika rušenja celokupne Platonove koncepcije života. Jedino je mogao da nekako dovede u vezu moždinu i njena životna semena sa oplodavanjem i razvićem živog bića u materiji (91a). Ženski rod je izveo iz muškog i to ne u prvom rođenju, nego tek u palingenesiji: oni koji su svoj prvi život proveli kao strašljivci i čineći nepravdu, postali su u drugom rođenju žene (90e). Ovim tvrdnjem Platon je ženskoj prirodi pripisao samo strašljivost, ne i skladnost ka činjenju nepravdičnih dela. Preobražaj muškarca u ženu, prilikom drugog rođenja, Platon je označio kao kaznu za nepravdičnost. Prema tome, u prvoj isključivo muškoj generaciji moralo je da bude bar polovina nepravdičnih. U toj stvari, Platon je svome Timaju dopustio da govori detinjasto i ženomrzački. Neko pojašnjenje njegovog govora moglo bi se potražiti ispitivanjem šta za Platona znači izraz »činiti nepravdična dela«. Možda je to delatnost koja kvari već ustanovljeni red? Možda je tu reč o prekomernoj agresivnosti jedнопolne ljudske prirode, reč koja se asocira Aristofanovom govoru u *Gozbi*? Možda se misli na samoljublje kao opasnost koja pretili usamljenoj muškoj prirodi?

Kakogod bilo, Platon je naložio svojim bogovima da tek u drugoj generaciji izvrše razdvajanje polova i da svakom od polova izgrade odgovarajuće anatomske karakteristike (91a-d). Ako je već tako, onda je prva generacija morala biti sačinjena iz polno još nediferencirane ljudske prirode, i bilo je neoprezno govoriti o prvoj generaciji kao o muškoj generaciji. U svakom slučaju, Timajev govor o ljudskoj prirodi završava se zapažanjima o polnoj diferenciranosti te prirode i o »žudnji za polnim opštenjem« koja se ponaša kao samostalno i nepokorno živo biće. O životinjskoj prirodi rečeno je da je svojevrсна degeneracija ljudske prirode: »Rod životinja i divljih zveri nastao je od ljudi, koji se uopšte ne bave filozofijom, niti poklanjaju ma i najmanju pažnju ičemu što je nebeske prirode« (91e). Saglasno tome, za ljudsku prirodu jedini put spasenja i povratka onom božanskom i besmrtnom vodi preko »ljubavi prema učenju i pravoj mudrosti« (90c).

• • •

Prevod dijaloga *Timaj* sačinila je Marijanca Pakiž prema tekstu koji je postavio Albert Rivaud. Njegovo čitanje i kolacioniranje izvornih rukopisa, kao što je sam zabeležio (*Notice*, p. 123), nije otkrilo nikakve značajnije razlike u odnosu na prethodno minuciozno izvršen Burnetov rad na istom poslu. Grčki tekst *Timaja*, koji su Burnet i Rivaud postavili prema rukopisima, ne sadrži nikakvu unutarnju raspodelu na manje posebne celine, a pasusi su često previše dugi da nimalo ne olakšavaju praćenje i razumevanje ionako vrlo teškog izlaganja. Stoga je bilo poželjno da se u prevedenom tekstu izvrši razdeoba na manje zasebne celine i da se unutar tih celina sa dodatim naslovima dodaju još i podnaslovi. Tematski pregled, sačinjen na osnovi tih dodatih naslova i podnaslova, omogućuje čitaocu brzi uvid u sadržaj *Timaja* i znatno olakšava pronalaženje željenih mesta. Marginalna paginacija, izvedena prema Stefanusovom izdanju Platonovih dela, olakšava citiranje Platonovih tekstova, jer ne traži pozivanje na posebna izdanja kojih ima u nepreglednom broju i sve više.

Podelu prevedenog teksta na četiri veće celine (*Uvodni razgovor, Delo uma, Delo nužnosti, Delo uma i nužnosti*) izvršio sam prema Kornfordovim komentarima *Timaja* (F. M. Cornford, *Plato's Cosmology*), mada se nisam u svemu doslovno držao Kornfordovih naslova za te celine. Razdeobu teksta na manje celine, stavljanje podnaslova u tekstu i na marginama izvršio sam sopstvenim tumačenjem teksta, potpomažući se pri tom gledanjem kako su taj isti posao obavili Kornford i Rivo u svojim prevodima *Timaja*. Ova se razdeoba ponegde poklapa sa njihovom, ali ona je pretežno rezultat sopstvenog nastojanja da se pronađu bolja rešenja. Nije izvesno jesu li ta nastojanja postigla svoju svrhu. Platonov tekst obiluje prividnim digresijama, koje su same po sebi tematski zanimljive i zbog toga zaslužuju da budu obeležene posebnim podnaslovima. Time se, međutim, na toj strani dobija a na drugoj se gubi, jer se prividne digresije fiksiraju kao da su stvarne.

UVODNI RAZGOVOR

Učesnici:

Sokrat
Timaj
Hermokrat
Kritija

**Četvrti 17a
sagovornik**

Sokrat: Jedan, dva, tri; a četvrti, dragi Timaju, gde nam je četvrti² od jučerašnjih gostiju a današnjih domaćina gozbe?

Timaj: Spopade ga neka slabost, Sokrate; ta nikada ne bi svojom voljom izostao s ovakvog skupa.

Sokrat: Nije li tada tvoja dužnost i dužnost ovih ovde da preuzmete i njegovu ulogu u razgovoru?

- b** *Timaj:* Svakako, i koliko je u našoj moći, učinićemo sve da ništa ne propustimo. Jer, kad si nas već juče ugostio onako kako to gosti zaslužuju, ne bi bio red da ti mi preostali gostoprimstvo od srca ne uzvratimo.

**Podsećanje
na razgovor
o državi**

Sokrat: Sećate li se, dakle, svega onoga što sam vam predložio za razgovor?

Timaj: Nečega se sećamo, a na ono čega se ne sećamo podsetićeš nas ti, kad si već ovde. Ili, još bolje, ako ti to ne pada teško, ponovi nam sve to u nekoliko reči ispočetka da nam se bolje ureže u pamet.

- c** *Sokrat:* Dobro, neka bude! U govoru koji sam juče³ održao najvažnije je bilo ovo: kakvo, po mom uverenju, treba da bude uređenje države, odnosno kakvi ljudi da je sačinjavaju, da bi bila najbolja.

Timaj: I to što si rekao, Sokrate, svima nam se veoma dopalo.

Sokrat: Nismo li u državi najpre odvojili stalež zemljoradnika i svih ostalih zanatlija od onih koji će se za nju boriti?⁴

Timaj: Da.

- d *Sokrat:* I pošto smo svakom, u skladu s njegovom prirodom, dali samo jedan zadatak, onaj koji mu odgovara, i svakom samo jednu vještinu, nismo li rekli da bi oni koji se bore za sve trebalo da budu isključivo čuvari države, ako bi ko pokušao da je napadne bilo spolja, bilo iznutra; da treba da budu blagi i pravedni prema onima koji su im podređeni, budući da su im po prirodi prijatelji, ali i neumoljivi prema neprijatelju s kojim se sukobe u borbi?

18a

Timaj: Svakako.

Sokrat: Rekli smo, mislim, da duša čuvara mora da bude u isti mah strasna i izuzetno privržena mudrosti, da bi mogli da budu i blagi prema jednima i neumoljivi prema drugima.

Timaj: Da.

Sokrat: A o njihovom vaspitanju? Zar ne treba da budu obrazovani u gimnastici, muzici i svim ostalim znanjima koja takvim ljudima dolikuju?⁵

Timaj: Zacelo.

- b *Sokrat:* Zatim smo rekli da oni, tako vaspitani, ne treba da smatraju svojim vlasništvom ni zlato, ni srebro, ni druga blaga, već da od onih koje štite primaju platu kao njihovi branioци, dovoljnu za umerene ljude; da je zajedno troše i žive u zajednici neprestano se starajući za vrlinu i ne vodeći računa o drugim poslovima.⁶

18b

Timaj: Da, upravo smo tako rekli.

- c *Sokrat:* A što se tiče žena, napomenuli smo da njihovu prirodu treba što bolje usaglasiti i zbližiti sa prirodom muškaraca⁷ i da im svima treba dati zajedničke dužnosti kako u ratu tako i u drugim prilikama.

Timaj: I to smo takođe rekli.

Sokrat: A rađanje dece? Nije li ono što smo o tome rekli bilo dovoljno neobično da bi se lako upamtilo? Naime, da svi braćni drugovi i sva deca budu zajednički svima. Udesili smo tako da niko ne može prepoznati svoje vlastito potomstvo, već da svi smatraju sve svojim rođacima; braćom i sestrama one koji bi im po godinama to mogli biti, roditeljima i dedovima one koji su stariji, a decom i unucima one koji su mlađi.⁸

d

Timaj: Da, stvarno je to lako upamtiti, kao što si rekao.

Sokrat: A da bi oni po svojim prirodnim osobinama bili što je moguće plemenitiji, zar

- e se nećemo setiti da smo rekli kako vladari i vladarke treba tajno, nekom vrstom žreba, da podešavaju brakove, kako bi se rdavi odvojili od dobrih, te se i jedni i drugi ženili sebi ravnim ženama; i da im zbog toga niko ne bi prebacivao uviđajući da su oni izbor prepustili slučaju?⁹

Timaj: Setićemo se.

19a

Sokrat: Takođe smo rekli, kao što se sećate, da decu dobrih treba odgajati, a decu rdavih slati krišom u drugi grad. Dok rastu treba stalno na njih motriti i one vredne ponovo dovoditi, a one koji se među ovima ovde pokažu nedostojni, slati u zemlju iz koje se oni prvi vraćaju.¹⁰

Timaj: Tako je.

Sokrat: Jesmo li, dakle, sada u glavnim crtama ponovili ono o čemu smo juče razgovarali, dragi Timaju, ili nam valja tragati za nečim što je od onog rečenog propušteno?

b

Timaj: Niukoliko, Sokrate, upravo je o tome bilo reči.

Najava nastavka razgovora o državi i njenom ponašanju u ratu i miru

c

Sokrat: Mogli biste sada da čujete nešto o osećanju koje me obuzima prema državnom uređenju o kojem smo raspravljali. To je otprilike ono što bi osećao neko ko bi spazio lepe životinje, bilo naslikane, bilo uistinu žive, ali u stanju mirovanja, pa bi pri tom osetio neodoljivu želju da ih vidi i u pokretu kako se, na primer, u borbi naprežu, u skladu s onim što bi se od odgovarajućih delova njihovih tela moglo očekivati. Eto, to je ono što sam i ja osetio prema državi o kojoj smo razgovarali. Sa zadovoljstvom bih, naime, saslušao nekoga ko bi mi govorio o borbama u koje se ona upušta protiv drugih država, kao i o tome kako časno kreće u rat ispoljavajući u ratovanju ono što vaspitanju i odgajanju duguje: kako na delu u pitanjima rata, tako i na rečima u pregovoru s bilo kojom drugom državom. Što se

d

mene tiče, Kritija i Hermokrate, ja za sebe pouzdano znam da nikada ne bih bio kadar da takve ljude i takvu državu u dovoljnoj meri proslavim; a to za mene i nije nimalo čudno. Nego sam isto mišljenje stekao kako o starim tako i o savremenim pesnicima, ne zato što ne cenim pesnički soj, već zato što je svakom jasno da ova podražavalačka braća¹¹ veoma dobro i s velikom lakoćom prikazuju prilike u kojima su vaspitavana, dok — kada je u pitanju

- e svet u kojem ona sama nisu odrasla, teško da ga mogu dobro podražavati delima a još teže rečima. Sofisti su pak, kako ja mislim, veoma vični mnogim vrstama govora i drugim lepim stvarima, ali pošto lutaju od grada do grada i nemaju svoja stalna prebivališta, bojim se da nisu u stanju da se sažive s onim što bi ljudi koji su ujedno i državnici i filozofi mogli da učine ili kažu, u ratu i bitkama delom, a u svakodnevnim poslovima rečju. Preostali su, dakle, ljudi vašeg kova koji — kako svojom prirodom, tako i vaspitanjem — imaju udela i u filozofiji i u politici. Ovaj ovde Timaj, na primer, iz Lokride u Italiji,¹² grada s najboljim zakonima, koji tamo ni za kim od sugrađana ne zaostaje ni poreklom ni imanjen, uživa u svom gradu najvišu vlast i najveće poštovanje a dosegao je, bar po mom mišljenju, vrhunac celokupne filozofije. Za Kritiju opet svi znamo da je vrlo dobro upućen u sve o čemu ovde govorimo, a da je Hermokrat po svojoj prirodi i obrazovanju dorastao svemu ovome u to se mora verovati, jer svedoka ima mnogo.
- 20a b zašto sam se ja juče od sveg srca obradovao kada sam video da od mene tražite da raspravljamo o obliku državnog uređenja; znao sam da niko bolje od vas ne bi mogao da nam pruži nastavak rasprave, samo ako bi vam to bilo po volji. Jer samo biste vi među savremenici bili u stanju da prikazete državu pripremljenu za rat dostojan nje, dodelivši joj u svom opisu sva potrebna svojstva. A sada, pošto sam završio s onim što ste od mene tražili, ujedno sam i vas obavezao da ispunite zadatak na koji vas sada podsećam. Sporazumeli ste se međusobno i odlučili da mi danas svojim govorima uzvratite gostoprimstvo; tu sam, dakle, c sav usredsređen i potpuno spreman da ih čujem.

d *Hermokrat:* Svakako, Sokrate, i kako Timaj maločas reče, ne nedostaje nam dobre volje, a nikakvog izgovora nemamo da to ne učinimo; tako smo odmah i juče, čim smo odande¹³ stigli Kritiji u stan gde smo odseli, pa čak i ranije, putem, isto to razmatrali: Kritija nam je tada ispričao jedno staro predanje. Ispričaj ga sada i Sokratu, Kritija, da prosudi: odgovara li ili ne zadatku koji nam je postavio.

Kritija: To bih svakako morao da učinim, ako se i naš treći sagovornik, Timaj, slaže.

**Istinita priča
o Solonu i
slavnoj
prošlosti
atenske
države**

Timaj: Slažem se, naravno.

Kritija: Slušaj, Sokrate, priču koja je veoma neobična ali potpuno istinita, kako je to jednom pričao Solon, najmudriji od sedmorice. Bio je kućni prijatelj, veoma drag mom pradedi Dropidu, kao što i sam kaže na mnogim mestima u pesmama. Pričao je mom dedi Kritiji¹⁴ — a starac se opet preda mnom toga često prisećao — da su velika i divna, drevna dela ovoga grada zubom vremena i propašću ljudskih pokoljenja iščezla iz sećanja. Od svih je jedno najveće pa bi bilo zgodno da, setivši se njega, istovremeno i tebi ukažemo zahvalnost, a boginju dostojno i istinski proslavimo na dan njenog praznika,¹⁵ kao da joj pevamo himu.

21a

Sokrat: Dobro govoriš. Nego kakvo je to delo o kome je, prema onome što je čuo od Solona, pripovedao stari Kritija i to ne samo kao u usmenom predanju, već kao nečemu što je ovaj grad stvarno izvršio u davnoj prošlosti?

Kritija: Pa evo, ispričaću vam to staro predanje. Čuo sam ga od čoveka koji je i sam već veoma odmakao od mladosti. Jer Kritija je tada, kako je sam govorio, imao blizu devedeset godina a ja najviše deset. Upravo je bila b Kureotida, treći dan Apaturija.¹⁶ Kao i svake godine i tada se svečanost za nas, decu, odvijala uobičajenim tokom. Očevi nam odrediše nagrade za recitovanje. Recitovale su se mnoge pesme mnogobrojnih pesnika, a podosta nas je pevalo Solonove, u ono vreme još nove. Neko iz moje fratrije, bilo da je i sam tako mislio, bilo za ljubav Kritiji, reče kako mu se čini da je Solon ne samo najmudriji u ostalim stvarima nego je i u poeziji najuzvišeniji među svim pesnicima. A starac — još mi je živo u pamćenju — veoma se obradova i reče uz osmeh: »Da se Solon nije samo uzgred bavio poezijom, o Aminandre, već da je na njoj ozbiljno radio, kao drugi, i da je dovršio predanje koje je iz Egipta ovamo doneo, da ga nisu pobune i ostala zla na koja je naišao došavši ovamo, naterali da ga zanemari — nikada, po mom mišljenju, ni Hesiod, ni Homer, ni bilo koji drugi pesnik ne bi postao slavniiji od njega.« »O kakvom predanju govoriš, Kritija,« upita Aminandar. »O poduhvatu koji bi se s punim pravom mogao smatrati najvećim i najznamenitijim od svih dela koje je izvršio ovaj grad, ali se pre-

c d

danje o njemu nije održalo usled vremena i propasti onih koji su ga izvršili.« »Ispričaj od početka, reče Aminandar, šta je to Solon čuo, i kako i od kojih ljudi, a zatim pričao kao istinu«.

Šta je Solon pitao egipatske sveštenike

»U Egiptu, poče Kritija, u delti u koju se pri kraju račva Nilov tok, postoji noma zvana Saiska. Najveći grad u njoj je Sais, a njegov je kralj bio Amasis;¹⁷ stanovnici toga grada svojim osnivačem smatraju boginju čije je egipatsko ime Neith,¹⁸ a grčko, kako sami kažu, Atena; veoma vole Atenjane i govore da su im oni na neki način srodnici. Solon je pričao da je, stigavši tamo, bio među njima primljen s velikim počastima; a kad je o starim vremenima pitao sveštenike koji su u to najupućeniji, otkrio je da o njima, tako reći, ništa ne zna ni on, ni bilo koji drugi Helen. Želeći jednom da ih navede na razgovor o drevnim vremenima, poče da priča najstariju istoriju ovog našeg grada: o Foroneju zvanom prvi čovek,¹⁹ o Niobi,²⁰ o tome kako su Deukalion i Pira preživeli potop;²¹ izvodio je rodoslovlja njihovih potomaka i prizivao u pamćenje vek trajanja ovih događaja pokušavajući da odredi njihove datume.

Egipatski sveštenik o prirodnim kataklizmama

»E Solone, Solone, reče mu tad jedan veoma star sveštenik, vi ste Heleni uvek deca, nema starog Helena.« A Solon, čuvši to, upita: »Kako to misliš?« »Mladi ste svi, odgovori sveštenik, duše su vam mlade; jer u njima ne nosite nikakvo davno verovanje, stvoreno na osnovu starih predanja, niti ikakvo znanje vremenom osedelo. A evo šta je tome uzrok: mnogobrojna su uništavanja sustizala ljudski rod na najrazličitije načine²² i još će ga sustizati; vatrom i vodom ona najveća, a ona manja na bezbroj drugih načina.

I kod vas se, naime, priča kako je jednom Faeton, Helijev sin, upregnuvši očeva kola, bez dovoljno snage da ih provede očevom stazom, spalió sve na zemlji, a sam poginuo pogođen munjom; to se kod vas pripoveda kao mit, a istinito je ovo: nebeskim telima koja se kreću oko Zemlje svojstveno je skretanje s utvrđenih putanja, pa na Zemlji usled mnogih požara, u velikim vremenskim razmacima dolazi do pustošenja. Tada su oni koji žive na planinama, na uzdignutim mestima i u suvim predelima, više izloženi stradanju od onih koji

žive kraj mora i reka. Nil, koji nam je spasilac i u drugim prilikama, spasava nas svojim izlivanjem i od ove nedaće.

Kada, međutim, bogovi preplave zemlju vodama želeći da je očiste, spasavaju se oni koji žive na planinama, pastiri i govedari, a stanovnike gradova u vašim krajevima reke odvlače u more; u ovoj pak zemlji niti tada niti bilo kada vode na polja ne pritiču s visina već, naprotiv, sve izviru i nadolaze odozdo. Otuda je, kažu, i s tog razloga najstarije upravo ono što je ovde sačuvano. A istina je da ljudski rod boravi, u većem ili manjem broju na svim onim mestima gde zima nije prejaka i žega ne odbija. Sve ono, pak, o čemu imamo vesti da se bilo ovde, bilo kod vas, bilo na nekom drugom mestu desilo, a što je lepo ili veliko ili se po nečem drugom ističe, sve je to zapisano ovde, u hramovima, i sačuvano od najstarijih vremena. A na vas i na druge narode, svaki put kad bi se prilike sredile u pogledu pisma i svega drugog što je za život u gradovima neophodno, opet bi se posle uobičajenog broja godina, kao nekakva bolest obrušio nebeski talas, ostavivši među vama samo nepismene i neobrazovane.

Tako, na neki način, iznova postajete mladi jer ne znate ništa od onoga što se bilo ovde, bilo kod vas, dešavalo u stara vremena. Ona rodoslovlja koja si maločas naveo, Solone, i ono što si ispričao o događajima kod vas malo se, dakle, razlikuje od priče za decu. Vi se, pre svega, sećate samo jednog potopa na zemlji, iako ih je ranije bilo mnogo. Osim toga, ne znate da se u vašoj zemlji rodio najlepší i najbolji rod među ljudima od kojeg potičeš i ti i ceo vaš sadašnji grad, jer se nešto malo semena zadržalo. Ali, vi to ne znate zbog toga što su oni preživeli tokom mnogih generacija umirali nemo, bez zapisa. Bio je jednom, Solone, pre onog uništenja potopom, od svih najvećeg, grad koji sada drže Atenjani, najbolji i u ratu i u svakom pogledu, a naročito se odlikovao dobrim zakonima. Priča se da su tu ostvareni najdivniji podvizi i državna uređenja najbolja od svih za koje smo pod ovim nebom čuli«.

Čuvši to, Solon reče da je veoma zadivljen i, sav obuzet radoznalošću, zamoli sveštenike da mu tačno i po redu izlože sve što znaju o tim građanima iz davnina. A sveštenik mu tada

**Prastara
atenska
država —
najbolja od
svih država**

navodno reče: »Ispričaću ti to bez ikakve zavisti, Solone, i zbog tebe, i zbog vašeg grada, a najviše iz poštovanja prema boginji koja je i vaš i ovaj naš grad uzela pod svoju zaštitu, odgajala ih i vaspitala; najpre vaš, uzevši seme za vas od Geje i Hefesta,²³ a zatim hiljadu godina kasnije i naš. A od vremena ustanovljenja našeg grada proteklo je, prema svetim zapisima, osam hiljada godina. Opisacu ti ukratko zakone građana koji su živeli pre devet hiljada godina, a od dela koje su izvršili — ono najlepše; a drugi put, kada bude prilika, sve ćemo po redu i brižljivije proučiti i na samim zapisima.

Egipatska imitacija zakona prastare atenske države

- 24a Posmatraj, dakle, njihove zakone u odnosu na ove ovdašnje: pronaći ćeš sada kod nas mnoge primere za zakone koji su u ono vreme kod vas postojali. Prvo, sveštenički stalež potpuno odeljen od ostalih, isto tako i stalež zanatlija, jer se svaki bavi svojim zanimanjem ne mešajući se sa drugim, kao uostalom i stalež pastira, lovaca i zemljoradnika; a svakako si primetio da je ovde na neki način od svih drugih odvojen stalež ratnika kome je zakonom određeno da se osim ratničkim poslovima ne bavi ničim drugim; pa još i to da je njihovo naoružanje, naime štitovi i koplja, ono isto koje smo mi upotrebljavali prvi među stanovnicima Azije,²⁴ jer nam ga je boginja najpre pokazala, kao što ga je u vašim krajevima najpre pokazala vama. Što se pak tiče duhovnih delatnosti, vidiš kako je zakon ovde od samog početka poveo računa o njima i to počevši od kozmosa,²⁵ pa je na osnovu tih božanskih veština pronašao i one druge koje se tiču života ljudi, sve do same veštine proricanja i lekarstva što se stara o zdravlju, a zatim zasnovao i sva druga znanja koja iz ovih proističu.²⁶

Ceo taj poredak i uređenje ustanovila je boginja, dakle, najpre kod vas.

Prastari Atenjani — deca i vaspitanici bogova

- Izabrala je mesto na kome ste se vi rodili, jer je primetila da je u tim oblastima raspored godišnjih doba izuzetno povoljan i da doprinosi rađanju najrazboritijih ljudi. Budući da je sama boginja u isti mah naklonjena i ratu i mudrosti, izabrala je i najpre naselila mesto koje će joj donositi ljude ogovarajućih osobina.
- d Nastanili ste se, dakle, i služili takvim i još boljim zakonima, prevazilazeći svakom vrlinom

sve ljude, kao što vam, uostalom, i dolikuje jer ste deca i vaspitanici bogova.

Atlantida — njen pohod protiv Evrope i Azije

- e Mnoga velika dela vašeg grada, ovde zapisana, postala su predmet divljenja, a od svih se jedno ističe veličinom i vrlinom. Zapisi govore o tome kako je vaš grad jednom zaustavio silu koja je u obesnom jurišu navalila na celu Evropu i Aziju zajedno, krenuvši spolja sa Atlantskog mora. To je more u ono vreme bilo, naime, plovno;²⁷ ispred moreuza koji vi, kako kažete, nazivate Heraklovim stubovima,²⁸ nalazilo se ostrvo veće od Libije²⁹ i Azije zajedno; sa njega su oni koji su tada putovali mogli da pređu na ostala ostrva a sa njih na ceo kontinent sa suprotne strane koji je okruživao ovo pravo more.

25a Jer more koje se nalazi s ove strane moreuza o kome je reč izgleda da je zaliv sa veoma tesnim ulazom,³⁰ dok je pravo more ono (s druge strane), pa bi se zemlja koja ga potpuno okružuje mogla zaista, u pravom smislu te reči, nazvati kontinentom.³¹ Na tom ostrvu Atlantidi bilo je osnovano veliko i divno kraljevstvo koje je vladalo celim ostrvom, mnogim drugim ostrvima i delom kontinenta. Osim toga od zemalja sa ove strane moreuza držalo je Libiju sve do Egipta, a Evropu sve do Tirenije.³² Ova je, dakle, sila, ujedinivši sve svoje snage, pokušala da u jednom naletu porobi sva mesta i kod nas i kod vas i uopšte sve što se nalazi sa ove strane moreuza.

Pobeda Atene u ratu protiv Atlantidom

- b Tada su se, Solone, celom ljudskom rodu snaga i vrlina vašeg grada ukazale u punom sjaju. Nadmašivši sve hrabrošću i ratnom veštinom, kao predvodnik Helena i ostavši sam, jer su svi drugi priterani nevoljom odustali, dospo je vaš grad u krajnju opasnost, ali je, skršivši nalet neprijatelja, podigao svoj pobjednički znak i tako sprečio da budu porobljeni oni koji još nisu pali u ropstvo, a sve ostale koji živimo s ove strane Heraklove međe, bez surevnjivosti oslobodio.

Propast prastare Atene i Atlantide u prirodnoj kataklizmu

- d Kasnije, usled strahovitih potresa i potopa, u toku jednog jedinog dana i sledeće pogubne noći, utonu u zemlju sva vaša bojna sila, a isto tako i ostrvo Atlantida potonu u more i nestade. Stoga je sada more tamo besputno i neispitano, jer smeta muljevito i plitko dno koje je ostrvo, spustivši se, ostavilo za sobom.³³

Znanje o državi je sećanje

e Čuo si, dakle, Sokrate, prepričano u glavnim crtama, ono što mi je pričao stari Kritija prema predanju koje je čuo od Solona. A dok si ti juče govorio o državnom uređenju i ljudima koje si spominjao, ja sam se čudio i divio sećajući se ovoga što sam vam upravo ispričao i razmišljajući o tome kako se tvoj opis nenamerno, nekim božanskim slučajem, podudario sa mnogo čim od onoga što je rekao Solon.

26a

Ali tada nisam želeo da odmah o tome govorim, jer se zbog dužine proteklog vremena nisam dovoljno dobro sećao. Pomislio sam da bi ovo trebalo da vam pričam tek pošto se pret hodno i sam svega u dovoljnoj meri prisetim. Zato sam se juče odmah složio s tobom oko onoga što si od mene tražio, jer mislim da je u raspravama ove vrste najvažnije kao osnovnu postaviti temu koja odgovara nameni; a ova će nas, smatram, do izvesne mere dobro uputiti. Pa sam se tako juče, kako reče Hermokrat, odlazeći odavde svega prisećao i pričao im, a pošto sam ih ostavio, razmišljao sam o tome i u toku noći i setio se gotovo svega.

b

Tačno je ono što kažu da znanja koja čovek stekne u detinjstvu na čudesan način ostaju u sećanju. Ja zaista ne znam da li bih mogao da se opet prisetim svega što sam čuo juče, ali bih se u svakom slučaju začudio kada bi mi iz sećanja pobeglo nešto što sam slušao pre tako mnogo vremena. Slušao sam tada sa takvim uživanjem i takvim dečaćkim oduševljenjem, a i starac me poučavao sa toliko ljubavi dok sam ga ja svaki čas zapitkiavao, da mi je sve to ostalo utisnuto u sećanju kao trajna i neizbrisiva slika. Ovima sam to još odmah jutros ispričao da bi se uz moju pomoć dobro pripremili za razgovor.

c

Nagoveštaj trilogije: Timaj-Kritija-Hermokrat

d

A sada, Sokrate, — radi toga je ovo i bilo rečeno — spreman sam da govorim, i to ne samo u glavnim crtama, nego onako kako sam čuo, jedno po jedno; a građane i državu koje si nam ti juče predstavljao kao nekakav mit, prenećemo sada u stvarnost. Pretpostavićemo da je ta država upravo ova naša i reći da su građani koje si zamislio stvarni naši preci o kojima je govorio sveštenik. Oni će se u svemu usaglasiti, pa se nećemo zaleteti ako kažemo da su ti ljudi upravo oni iz starih vremena.³⁴ A mi ćemo svi zajedno, ali svaki svojim delom pokušati prema svojim mogućnostima da izvr-

šimo ono što si od nas tražio. Treba videti, Sokrate, da li nam je ovaj predmet po volji ili umesto njega treba tražiti neki drugi.

Sokrat: Kakvim bismo boljim, Kritija, mogli da ga zamenimo kad on već i svojom srodnošću najviše odgovara žrtvenoj svečanosti boginje, a utoliko pre što to nije tek izmišljen mit, već istinita povest? Kako dakle i gde ćemo pronaći drugi predmet, ako ovaj napustimo? To je nemoguće. Nego sada treba vi da govorite, i nek vam je sa srećom, a ja ću se danas, pošto sam juče govorio, za uzvrat preputiti odmoru i slušanju.

27a

Kritija: Gledaj, Sokrate, redosled gostinjskih darova za tebe, i kako smo ih rasporedili: odlučili smo da Timaj, budući da je među nama najupućeniji u astronomiju i pošto je najviše truda uložio da bi saznao prirodu svemira, govori prvi, i da počevši od postanka kozmosa završi sa prirodom čoveka; a da posle njega ja, kao da sam od njega primio ljude koje je on svojim opisom stvorio, a kao da si ti neke od njih izvrsno vaspitao — ja da ih, dakle, u skladu sa Solonovom reči i njegovim zakonom načinim građanima ove države, izvevši ih pred nas kao pred sudije, pa da zamislimo da su to nekadašnji Atenjani koje nam, mada iščezle, otkriva reč svetih zapisa; i da ubuduće govorim tako kao da su u pitanju današnji atenski građani.³⁵

b

Sokrat: Vidim da ću za uzvrat dobiti pravu gozbu reči, savršenu i sjajnu. Kako izgleda, Timaju, sada ti imaš zadatak da govoriš, ali da najpre, prema običaju, prizoveš bogove.

*TIMAJEV
GOVOR*

Proemium

c *Timaj*: Svakako, Sokrate, ta svi koji imaju iole razboritosti uvek na neki način prizivaju bogove kad god započinju bilo malu bilo veliku stvar; i zato pogotovo mi koji smo naumili da raspravljamo o svemiru — da li je postao ili nema postanka — nužno moramo, sem ako nismo sasvim skrenuli, bogove i boginje da prizovemo, moleći ih da ono što kažemo bude u prvom redu najviše njima po volji, a da zatim, samim tim i nas zadovolji.³⁶

d Što se tiče bogova, neka ovim budu prizvani; a treba da prizovemo i svoje sposobnosti da biste vi što lakše shvatili, a ja što jasnije izložio svoja razmišljanja o predloženoj temi.

Biće i nastajanje

28a Po mom mišljenju, treba najpre izvršiti ovo razgraničenje: šta je večno biće, a nema postanka, a šta je pak ono što uvek postaje, a nikad nije (biće).³⁷ Prvo je pomoću razuma (logosa)³⁸ shvatljivo misli, budući uvek jednako, drugo je pak pomoću nerazumskog čulnog opažanja dostupno mnenju jer nastaje i propada, ne budući nikad stvarno.³⁹ A opet sve što postaje nužno postaje dejstvom nekog uzroka, jer ništa bez uzroka ne može postati.⁴⁰ Kad god, dakle, tvorac izrađuje oblik i svojstva⁴¹ ma čega, posmatrajući⁴² ono što se uvek istim održava i služeći se njim kao uzorom, tako dovršena celina nužno mora biti lepa; nije, naprotiv, lepa ako tvorac gleda u nešto postalo, služeći se nečim stvorenim kao uzorom.

b

Večni ili nastali kosmos

Što se pak tiče celokupnog neba⁴³ ili kozmosa — ili ako bi se pre moglo nazvati nekim drugim imenom, onda ga tako i nazovimo — najpre treba ispitati ono što je osnovno da se razmotri na početku istraživanja bilo koje stvari, naime: da li je nebo uvek bilo, nemajući nikakav početak postajanja ili je postalo počevši od nekog početka. Nastalo je jer je vidljivo, opipljivo, i ima telo, a sve što je takvo čulno je opažljivo. Ono što se može osetiti čulima, što je dostupno mnjenju putem čulnog opažanja pokazalo nam se kao postajuće i stvoreno. A opet za ono što je postalo kažemo da je nužno moralo postati dejstvom nekog uzroka.

c

Ko je otac i tvorac svemira?

Težak je, dakle, poduhvat otkriti oca i tvoritelja ovog svemira, pa ako se i otkrije nemoguće ga je svima objaviti. A kad je o svemiru reč, iznova treba ispitati prema kojem ga je od dva uzora njegov graditelj izrađivao: da li prema onome što se uvek na isti i jednak način održava, ili prema onome što je postalo. Ako je ovaj kozmos lep a njegov tvorac dobar, jasno je da je njegov tvorac kao uzor posmatrao ono večito; u suprotnom slučaju — što se ne sme ni reći — posmatrao je ono što je postalo. Svakome je jasno da je posmatrao ono večito: jer kozmos je najlepší od svega što je postalo, a njegov tvorac najbolji od svih uzroka. Postao na taj način, kozmos je sazdan prema uzoru koji je dostupan racionalnom obrazloženju (logos) i mišljenju i koji uvek ostaje isti.

29a

Original i kopija, fizika kao verovatni mit

Pošto je sve to tako, sasvim je nužno da ovaj kozmos bude slika nečega. U svemu je, pak, najvažnije krenuti od onoga što je po prirodi početak; stoga nam, dakle, sada valja utvrditi razliku koja se odnosi na sliku i njen uzor, da bi time i reči bile primerene onome što tumače: da izrazi za ono što je trajno, postojano i pomoću uma dokučivo, budu i sami stalni i nepromenljivi — da koliko god je to moguće i onoliko koliko je uopšte osobina reči da budu neprikosnovene i neopozive, ne načinimo nikakav propust, a da izrazi, za ono što je prema uzoru preslikano — budući da je to samo slika, budu slični i verovatni⁴⁴ i u skladu sa onim na šta se odnose. Jer, kao što se postajanje odnosi prema biću, tako se verovanje odnosi prema istini.

c

Dakle, Sokrate, ako u mnogim tačkama mnogih pitanja koja se tiču bogova i postanka

svemira ne budemo u stanju da upotrebimo izraze koji su u svakom pogledu potpuno odgovarajući i precizni, ti se nemoj čuditi. Jer ako ti pružimo makar i ono što ni od čega nije manje verovatno, treba da budemo zadovoljni imajući na umu da i ja koji vam ovo govorim i vi koji o svemu ovome sudite, imamo tek ljudsku prirodu, tako da nam je dopušteno da, doznajući o tome tek verovatnu priču, dalje više ništa ne istražujemo.

d

Sokrat: Odlično, Timaju, sve ovo treba u potpunosti prihvatiti onako kako ti savetuješ. Tvoj prolog smo saslušali s divljenjem ali dovrši nam redom i sam spev.⁴⁵

1.

Delo uma

**Nastanak sveta;
dobro kao prvi uzrok**

30a

Demiurg

b

c

Uzor prema kojem je stvoren kosmos

Timaj: Kažimo, dakle, s kog je razloga sjedinitelj sjedinió postajanje i ovaj svemir. Bio je dobar, a u dobrom se nikad ni prema čemu ne rađa nikakva zavist. Budući od nje slobodan, poželeo je da sve bude što sličnije njemu samom. Onaj koji bi ovo od najrazboritijih ljudi preuzeo kao vrhovno načelo postajanja i kozmosa, prihvatio bi upravo ono što je najispravnije.

Jer bog, želeći da sve bude dobro i da, koliko god je moguće, ništa ne bude loše, uze sve što je bilo vidljivo a nije se nalazilo u stanju mirovanja, nego se kretalo bez sklada i reda, i prevede ga iz nereda u red, smatrajući red u svakom pogledu boljim od nereda. A ne beše i nije dopušteno da najbolji čini bilo šta drugo osim onoga što je najlepše. Razmislivši, dakle, otkrio je da unutar svega onoga što je po prirodi vidljivo ni jedno neumno delo, uzeto kao celina, neće nikada biti lepše od onoga koje se kao celina odlikuje umom; a da opet um izvam duše ni u čemu ne može nastati. Poveden tim zaključkom gradio je svemir, stavljajući um u dušu i dušu u telo, kako bi načinio delo po prirodi najlepše i najbolje. Tako da sad treba reći, u skladu s verovatnoćom koju reči dopuštaju, da je ovaj kozmos uistinu božjom promisli postao živo biće obdareno dušom i umom.

Pošto je to tako, treba da kažemo još i ono što za tim sledi: na koje ga je živo biće nalik njegov sjedinitelj sastavio. Ne smemo dati prednost ni jednom od onih koja su na-

stala u vidu dela — jer ništa slično nepotpunom ne bi moglo postati lepo. Smatramo, naprotiv, da je kozmos od svega najbližnji onom živom biću čiji su delovi ostala živa bića,⁴⁵ kako pojedinačno tako i po vrstama. Jer ovo u sebi sadrži i obuhvata sva inteligibilna živa bića, kao što i ovaj kozmos u sebi sastavlja nas i sva druga vidljiva stvorenja. Poželevši naime, da kozmos u najvećoj mogućoj meri izjednači sa najlepšim od svega što je umno i s onim što je u svemu savršeno, bog ga je sastavio kao jedno vidljivo živo biće koje unutar sebe sadrži sva živa bića njemu po prirodi srodna.

31a

Jedan svet ili mnoštvo svetova

b

Da li smo onda s pravom rekli da je nebo jedno ili bi bilo ispravnije tvrditi da ih ima mnogo ili čak bezbroj? Jedno je, ako prihvatimo da je stvoreno prema uzoru. Jer, ono što u sebi obuhvata sva inteligibilna (noetá) živa bića nikad ne bi moglo pored nečeg drugog kao drugo postojati jer bi opet moralo postojati drugo živo biće koje bi obuhvatalo ova dva, čiji bi delovi ta dva bila, i u tom slučaju bilo bi ispravnije reći da kozmos nije slika toga dvoga već slika onoga čime su ta dva obuhvaćena. Da bi, dakle, on po svojoj jedinstvenosti bio sličan potpuno savršenom živom biću, onaj koji ga je načinio nije načinio ni dva ni bezbroj svetova, nego ovaj kozmos, po svome postanku, jedan i jednorodan postoji i još će postojati.⁴⁶

Telo sveta, srazmera i jedinstvo njegovih delova

c

32a

Ono što je nastalo mora biti telesno i samim tim vidljivo i opipljivo, a bez vatre ništa vidljivo ne bi moglo nastati, niti išta opipljivo bez nečeg čvrstog, niti pak išta čvrsto bez zemlje. Stoga je bog načinio telo svemira započevši sastavljanje od vatre i zemlje. Ali, dva pojedinačna ne mogu se lepo sastaviti bez trećeg; u sredini mora postojati neka veza da bi ta dva spojila. Najlepša bi veza bila ona koja bi i sebe samu i ono što spaja što više sjedinila, a to prirodno na najlepši način postiže srazmera. Jer, kad god se od ma koja tri broja, bilo da su to zapremine ili površine prvi odnosi prema srednjem kao što se srednji odnosi prema poslednjem i obratno, poslednji prema srednjem kao srednji prema prvom, srednji postavši tada prvi i poslednji, a poslednji i prvi oba postavši srednja, nužno će proizici da je sve isto, a postavši međusobno isto, sve će biti

- jedno. Da je telo svemira trebalo da bude ravan koja nema nikakvu dubinu, bio bi dovoljan jedan posredni član da sebe samog poveže s onim uz sebe, ali maločas smo došli do toga da ono mora biti čvrsto, a ono što je čvrsto nikada ne spaja jedan posredni član, već uvek dva.⁴⁷ Tako je bog stavio vodu i vazduh između vatre i zemlje, koliko god je to bilo moguće, u međusobno istoj srazmeri: da ono što je vatra prema vazduhu bude i vazduh prema vodi, a što je vazduh prema vodi da bude voda prema zemlji; na taj način ih je, dakle, povezo i sastavio svet, vidljiv i opipljiv. Zbog toga, i od takva četiri sastavna dela rođeno je telo sveta, usklađeno srazmerom, a od ove je steklo takvu ljubav da je, spojivši se u jedno sa samim sobom, postalo neraskidivo za svakog drugog osim za onoga koji ga je povezo.⁴⁸

**Kosmos
sadrži svu
postojeću
materiju**

- Sastav kozmosa obuhvatio je od ta četiri (roda) svaki pojedinačni u (njegovoj) celini. Od sve vatre i vode i od sveg vazduha i sve zemlje sastavio je sjedinitelj kozmos ne ostavivši van njega ni jedan njihov deo niti silu; najpre stoga što je naumio da to bude celovito, i koliko je god moguće savršeno živo biće, savršenih delova i osim toga jedno, budući da ništa nije preostalo od čega bi još nešto takvo moglo postati; a onda i zato da ne bi bilo podložno starosti i bolesti, jer je uvideo da toplo ili hladno i uopšte sve što u sebi sadrži neku jaku silu a sa svih strana spolja pritiskuje takvo sastavljeno telo i u nevreme prodire u njega, deluje razorno i, dvodeći bolesti i starost, čini da se ono troši.⁴⁹

**Kosmos ne
stari i ne
oboleva,
njegov oblik
je sferičan b**

S tog razloga i na osnovu takvog zaključivanja izgradio je od svih celih jednu savršenu celinu koja ne stari i ne može oboleti. Dao joj je, takođe, odgovarajući i srodan lik. A životu biću kome je predodređeno da u sebi sadrži sva živa bića, odgovarao bi lik koji bi sobom obuhvatao sve moguće likove. Stoga je njegov lik učinio sferičnim tako da je sredina bila podjednako udaljena od svih krajeva i zatvoren je u krug, koji je najsavšeniji od svih likova i koji je sam sebi jednak više od svih drugih likova, smatrajući da je jednako bezbroj puta lepše od nejednakog.

**Sferično živo
biće bez
čula i organa c**

A svu spoljašnjost toga kruga vrlo je pažljivo izglačao i to iz mnogo razloga: nisu mu, naime, bile potrebne oči — jer ništa vidljivo

- izvan njega nije ostalo, ni sluh — jer van njega se ništa nije moglo čuti; a pošto ga nikakav vazduh nije okruživao nije mu bilo potrebno disanje, niti mu je nedostajalo bilo kakav organ kojim bi u sebe primao hranu, niti neki drugi da njime otpušta onu koju ne iskoristi. Ništa ni od kuda u njega, naime, nije ulazilo, niti je od njega odlazilo — jer ničega nije ni bilo — pošto je on sam sebi davao hranu sopstvenim rastvaranjem, samim svojim postankom osposobljen da sve u sebi čini i sve od sebe trpi.⁵⁰ Njegov je, naime, sjedinitelj smatrao boljim da on sam sebi bude dovoljan nego da mu nešto drugo bude potrebno. Mislio je da mu ne treba uzalud pričvršćivati ruke jer nije bilo potrebe da njima nešto uhvati niti od sebe odbije; ni noge, niti išta drugo što bi služilo hodanju.

**Svet se obrće
oko sopstvene
ose**

- Dodelio mu je kretanje koje odgovara njegovom telu, ono od sedam (vrsta kretanja) koje je najprimerenije umu i mišljenju.⁵¹ Stoga je, zavrtevši ga ravnomerno, učinio da se kreće obrćući se u krug, na istom mestu i unutar njega samog, a ostalih šest kretanja uklonio ne dopustivši da kozmos učestvuje u njihovim lutanjima. Pošto zbog tog kružnog kretanja nije imao potrebe za nogama, rodio ga je, dakle, bez nogu i stopala.

**Svet kao
srećni bog —
dovoljan
samom sebi b**

Takva je, dakle, bila celokupna zamisao boga koji uvek jeste o bogu koji će tek biti. Tom ga je pak zamišljajući učinio glatkim i ravnomernim telom, svuda jednako udaljenim od sredine, celim i savršenim, sastavljenim od savršenih tela. A u njegovu sredinu stavio je dušu i raširio je kroz celo telo pa ga još i spolja njome prekrpio i ustanovio krug koji se kružno obrće — jedan jedini usamljeni svet, svojom vrlinom sposoban da se sam sa sobom združi a da mu ništa drugo nije potrebno, čak i samom sebi u dovoljnoj meri saznatljiv i drag. Rodio ga je, dakle, zbog svih tih osobina kao srećnog boga.

**Duša sveta,
njen primat c
nad telom
sveta**

A dušu nije bog sačinio kao mlađu, iako se mi sada u raspravu o njoj upuštamo posle rasprave o telu — jer kad ih je spojio nije dopustio da starije bude podvrgnuto mlađem; nego kako mi imamo velikog udela u onom što se događa slučajno i nepromišljeno, to i govorimo tako nekako, — a dušu je bog kao prvu sastavio, i postankom i vrlinom stariju od tela, kao gospodaricu koja će njime vladati

Sastav duše sveta

35a

i to od ovih delova i na ovaj način: između nedeljivog bića koje se uvek istim održava i deljivog koje nastaje u dodiru s telima smešao je treći oblik bića (sastavljen) od ova dva; zatim je od prirode Istog i prirode Različitog na isti način sastavio (treće oblike) između onog njihovog dela koji je nedeljiv i onoga koji je kroz tela deljiv. Uzevši potom ta tri, smešao ih je sve u jedno,⁵² a prirodu Različitog koja se teško meša, silom je uskladio s istim.⁵³

Podela duše b sveta i harmonija njenih delova

c

Pomešavši ih dakle, s bićem i načinivši od ta tri jedno, opet je to celo podelio na odgovarajući broj delova tako da svaki od njih bude izmešan od Istog, Različitog i bića. Tu je pak podelu započeo na ovaj način: najpre je od celog oduzeo jedan deo (1), a zatim deo dvostruk od ovoga (2), i opet deo koji je tri polovine od drugog a jednak prvom utrostručenom (3), pa četvrti deo jednak drugom udvostručenom (4), peti jednak utrostručenom trećem (9), šesti jednak osam puta prvom (8), i sedmi jednak dvadeset i sedam puta prvom (27).

36a

Zatim je ispunjavao dvostruke i trostruke intervale isecajući delove [od prvobitne mešavine] i stavljajući ih između njih, tako da u svakom intervalu budu dva posredna člana, pri čemu prvi prevazilaze granične brojeve odnosno bivaju od njih prevaziđeni jednakim delom tih brojeva, a drugi ih prevazilaze onim istim brojem kojim su i sami prevaziđeni. Pošto su tako, pomoću tih veza, unutar ranijih intervala nastali intervali od tri polovine, četiri trećine i devet osmina, ispunio je intervalom od devet osmina sve one od četiri trećine, ostavivši u svakom od njih deo, tako da taj preostali interval ima granične brojeve koji se međusobno odnose kao što se broj 256 odnosi prema broju 243.⁵⁴ Tako je potrošio već svu mešavinu iz koje je isecao ove delove.

b

Celi taj sastav sada je presekao uzduž na dva dela i sredinu svakog od njih sastavio sa sredinom onog drugog u obliku slova X (chi), a zatim ih kružno savio u jedno, spojivši ih same sa sobom i međusobno na suprotnom kraju od njihovog preseka; uveo ih je zatim u kružno kretanje, ravnomerno i na istom mestu, učinivši jedan krug spoljašnjim a drugi unutrašnjim. Odredio je da kretanje spoljašnjeg

Duša sveta determiniše kružna kretanja nebeskih tela

c

kruga pripada prirodi Istog, a kretanje unutrašnjeg prirodi Različitog. Prirodu Istog zavrteo je udesno [u ravni] strane a prirodu Različitog [u ravni] dijagonale ulevo, a veću snagu dao je kružnom kretanju Istog i jednolikog.⁵⁵ Dopustio je, naime da samo ono bude neiskidano, a unutrašnje kretanje šestostruko je iskidano na sedam nejednakih krugova i to prema svakom dvostrukom i svakom trostrukom intervalu bubući da je od svake vrste bilo po tri. Odredio je da krugovi idu u međusobno suprotnim smevovima, i da u pogledu brzine tri budu jednaka a četiri nejednaka kako međusobno tako i u odnosu na ona tri, ali da se taj odnos ne menja.⁵⁶

d

Sjedinjenje tela i duše sveta

e

Pošto je, dakle, po svojoj volji sačinio sklop duše, sjedinitelj je u njenu unutrašnjost ugradio sve telesno i, sjedinivši središte telesnog sa središtem duše, doveo ih u sklad. A duša, utkana u nebo svuda, od sredine do krajeva u svim pravcima, prekrivši ga i sa spoljne strane u obliku kruga i okrećući se unutar sebe same, započe božanskim početkom svoj neprekidni i umni život za svekoliko vreme. I postade telo neba vidljivo, sama pak duša nevidljiva, ali takva da ima udela u razumu i harmoniji, duša koju stvori najbolje među svim umnim i večnim bićima, najbolja od svega što je stvoreno.

37a

Logos duše sveta

b

Budući, dakle, smešana od to troje — od prirode Istog, prirode Različitog i bića — prema srazmeri izdeljena pa opet povezana, duša se kružno kreće prema sebi samoj te kad god naiđe na nešto što sadrži deljivost kao i na nešto što sadrži nedeljivost, ona celokupnim svojim kretanjem govori čemu je to jednako a od čega različito; prvenstveno — u odnosu na šta, na koji način, kako i kada se dešava da nešto nečemu bude jednako, odnosno od nečega različito, kako u oblasti onoga što postaje, tako i u odnosu na ono što je uvek isto.⁵⁷ A taj je govor (logos) jednako istinit i kada se odnosi na Različito, kao i onda kada se odnosi na Isto, budući da je nošen bez zvuka i odjeka unutar onoga što se samo od sebe kreće; pa kad god on postane govorom o onome što je čulima dostupno, i kada krug Različitog, budući pravilan, razglasi to — po svôj duši postaju mnjenja i verovanja čvrsta i istinita.

- c Ako se pak govor odnosi na ono što je razumom dokučivo [logistikon], i ako lepo zao-bljeni krug Istog ovo objavi, tada nužno kao krajnje ostvarenje nastaju um i znanje.⁵⁸ I ako bi sad ko tvrdio da to dvoje nastaje u bilo čemu drugom osim u duši, tvrdilo bi sve drugo pre nego istinu.

**Vreme —
pokretna
slika večnosti**

- Kada je otac, rodivši svet, uvideo da se on kreće i živi i da je postao svetilište večnih bogova,⁵⁹ zadivio se i sav radostan naumio da ga načini još sličnijim uzoru. A kako je uzor večno živo biće to se on potrudio da, koliko god je to bilo moguće, i ovaj svemir na isti način takvim dovrši. Priroda tog živog bića bila je, dakle, večita a nju nije bilo moguće u potpunosti uskladiti sa onim što je rođeno. Stoga je otac naumio da stvori nekakvu pokretnu sliku večnosti, pa je, uređujući nebo, stvarao istovremeno i sliku večnosti koja traje u jednom, večitu sliku koja protiče u skladu s brojem, a koju smo mi nazvali vreme.
- e Jer, dani i noći, meseci i godine pre postanka neba nisu postojali, nego je [otac] zamislio da oni postanu u isto vreme kada je sastavljano nebo.

- A budući da su sve to delovi vremena, mi u neznanju grešimo kada »bilo je« i »biće« — postale oblike vremena — prenosimo na večito biće. Mi, naime, kažemo: »bilo je«, »jeste«, »biće«, a tom (večnom biću) samo »jeste« odgovara kao istinit izraz; »bilo je« i »biće« treba pak reći za postajanje koje se odvija u vremenu — jer to dvoje je kretanje, a ono što se bez kretanja uvek istim održava, ne može usled proticanja vremena postajati ni starije, niti je moglo biti mlađe, niti je ikad postalo, niti sada postoji, niti će ubuduće biti, niti mu uopšte pripada bilo šta od onog što je postajanje dodelilo svemu pokretnom u oblasti čulnog opažanja; nego su oni (»bilo je« i »biće«) nastali kao oblici vremena, koje podražava večnost, i kružno se kreće prema broju.

**Planete i
njihovo
kretanje**

- b Iz toga sledi da izrazi kao: »ono što je postalo jest postalo« »ono što postaje jest ono što postaje« pa još i »ono što će biti jest ono što će biti«, kao i »nebiće jest nebiće« — ništa ispravno ne govore. Ali, sad još nije došao pravi trenutak da se upustimo u podrobniju raspravu o ovome.

- Vreme je, dakle, postalo s nebom da bi, rodivši se u isto vreme, u isto vreme i nestali ako do nekakvog njihovog nestanka ikada dođe, a postalo je po uzoru na večitu prirodu da tom uzoru bude koliko god je moguće sličnije.
- c Uzor je, naime, ono što kroz svu večnost jeste, nebo pak ono što je tokom sveg vremena bilo, što jeste i što će biti.⁶⁰

- S tog razloga i s takve božje promisli o postanku vremena, da bi se vreme rodilo, rođeni su Sunce i Mesec i pet drugih zvezda koje se zovu planete [lualice],⁶¹ za određivanje i čuvanje vremenskih brojeva. Načinivši svakoj od njih telo, bog ih je postavio na kružne putanje kojima teče priroda Različitog i kojih ima sedam: Mesec na prvu putanju oko Zemlje, Sunce na drugu iznad Zemlje, Danicu⁶² i planetu za koju se kaže da je posvećena Hermesu⁶³ tako da idu krugom jednake brzine Sunčevom, ali da impuls koji su primile bude suprotnog smera od njegovog.

- Stoga se Sunce, Hermesova planeta i Danica prestižu i bivaju prestignuti u pravilnim razmacima.⁶⁴ Ako bi pak neko ispitivao na koje je putanje i s kojih sve razloga bog smestio ostale planete to, ovde uzgredno pitanje zadalobilo bi više muke nego sam predmet zbog kojeg se i povelareč o njemu. Možda će ono kasnije, kada bude više vremena, naći pažljiviju razradu kakva mu i dolikuje.⁶⁵

- Kada je, dakle, svako od nebeskih tela koja su bila potrebna da se izradi vreme dospelo na putanju koja mu odgovara, i pošto su njihova tela bila povezana živim vezama, rodiše se kao živa bića i naučiše ono što im je bilo određeno te počеше da kruže putanjom Različitog koja je kosa i koja preseca put Istog, a nalazi se pod njegovom vlašću; neka od njih krenuše većim a druga manjim krugom: brže ona koja su se kretala manjim, a sporije ona koja su kružila većim. Usled kretanja Istog izgledalo je da ona nebeska tela koja su kružila najbrže bivaju prestignuta od onih koja su se kretala sporije, mada su ih u stvari prestizala. Kretanje Istog, naime, sve njihove krugove obrće u obliku spirale na taj način što se u isto vreme kreću u dva suprotna smera, pa se pokazuje da je kretanju Istog — koje je najbrže — najbliskije (po brzini) ono nebesko telo koje se od njega najsporije udaljuje (Saturn).⁶⁶

Da bi postojala neka vidljiva mera za odnos sporosti i brzine nebeskih tela kojima ona kruže na tih osam putanja, bog je upalio svetlost na kružnoj putanju koja je druga od Zemlje, na planeti koju mi sada nazivamo Suncem,⁶⁷ s namerom da što više osvetli celokupno nebo, kako bi živa bića, koja su za to bila sposobna, imala udela u broju, shvativši ga prema kružnom kretanju Istog i jednolikog. Zbog toga se c rodiše: *noć i dan* — obrt jednog, razumevanju najdostupnijeg kružnog puta;⁶⁸ *mesec* — kada Mesec obilazeći svoj krug dostigne Sunce,⁶⁹ *godina* — kad god Sunce obiđe svoj krug.

Međutim, o kružnim putanjama ostalih nebeskih tela ljudi ne vode računa, osim nekolicine od mnogih, ne daju im imena niti ih pri posmatranju upoređuju i mere brojevima, tako da ne znaju, rekli bismo, čak ni to da su njihova lutanja — *vreme* i da tih lutanja ima neizrecivo velik broj a čudesno su raznolika. Ipak, nije ništa manje moguće razumeti da savršen vremenski broj dovršava savršenu godinu kad se brzine svih tih osam kružnih kretanja međusobno ujednače, i ponovo promerene krugom Istog koji se jednako kreće, dostignu početnu tačku.⁷⁰ Na taj način i s tih razloga, rodiše se one zvezde koje putuju nebom i imaju povratnike,⁷¹ da bi ovaj svemir bio što sličniji savršenom i umnom živom biću po tome što podražava njegovu večitu prirodu.

Sve ostalo bilo je izrađeno pre rođenja vremena, u sličnosti s onim prema čemu je preslikano, ali još nije obuhvatalo sva živa bića rođena unutar njega i zbog toga još nije bilo sasvim jednako uzoru; a taj preostali deo bog je izradio oblikujući ga prema prirodi uzora. Kao što, dakle, um uviđa kakvi su i koliko brojni oblici koji se nalaze u živom biću koje uistinu jeste, takve i u tolikom broju — naumio je bog — treba da ih sadrži i ovaj svemir. A njih ima četiri: jedan je nebeski rod bogova, drugi je krilat i kreće se vazduhom, treći je oblik koji živi u vodi, četvrti hoda i živi na zemlji.

Božanski oblik izradio je najvećim delom od vatre, tako da bude najsajjniji i na pogled najlepši; učinivši ga sličnim svemiru lepo ga je zaoblio, uveo u mišljenje onog najmoćnijeg, da njega sledi, i rasporedio u krug oko celog neba tako da, prošaravši ga svuda, bude njegov istinski ukras.⁷² Svakom od ovih [bogova] dodelio je dva kretanja: jedno u istom mestu

Četiri vrste živih bića

40a

Nebeski bogovi

i ravnomerno jer u sebi uvek isto o istome promišlja, a drugo koje se odvija u zavisnosti od kruženja Istog i jednolikog — prema napred. Svaki je, međutim, nepokretan i stoji u mestu u odnosu na ostalih pet kretanja⁷³ kako bi u najvećoj mogućoj meri stremio najboljem. S tog se razloga rodiše zvezde koje ne lutaju, božanska i večita živa bića koja uvek ostaju na istom mestu, okrećući se na isti način. One pak koje se kreću na onaj način i koje lutaju kako smo to maločas objasnili, postale su po uzoru na ove.

Zemlju, međutim, našu hraniteljku, koja se vrti oko same ose protegnute kroz svemir, odredio je za čuvara i tvorca noći i dana, kao prvu i najstariju među bogovima što su se unutar neba rodili.⁷⁴

A njihovo kretanje u obliku kola,⁷⁵ njihove naporedne položaje,⁷⁶ pa vraćanje njihovih kružnih putanja jedne prema drugoj,⁷⁷ praćeno ubrzanim napredovanjem,⁷⁸ pa onda to koji od bogova se međusobno sreću a koji opet ostaju jedan nasuprot drugom,⁷⁹ koji koga sobom zaklanja i u kojim nam se vremenskim razmacima svaki pojedini skriva pa nam se opet pojavljuje, donoseći strah ili predznake budućih događaja ljudima koji nisu sposobni da pravilno rasuđuju — o svemu tome govoriti bez posmatranja modela koji ih prikazuju, bio bi zaludan posao. Nego o ovom predmetu dovoljno nam je i ovoliko, pa neka ovim bude završeno razmatranje o prirodi bogova koji su vidljivi i koji su se rodili.

Reći pak nešto o ostalim božanstvima i saznati njihov postanak, prevazilazi naše moći, pa treba verovati onima koji su o tome govorili u prošlosti; a ovi, budući da su — kako su sami pričali — potomci bogova, svakako te svoje pretke dobro poznaju. Nemoguće je, dakle, ne poverovati deci bogova, čak i ako govore bez odgovarajućih i neophodnih dokaza; nego kad već poštujemo običaje, treba im verovati pošto kažu da iznose, tako reći, porodičnu istoriju. Po njima, dakle, ovako treba da shvatimo i objasnimo postanak ovih bogova: deca rođena od Urana i Geje behu Okean i Tetida, a njihova deca Forkis, Kronos i Rea i celo to društvo, a od Krona i Reje Zevs, Hera i svi oni koji se, kao što znamo, nazivaju njihovom braćom, pa još i drugi njihovi potomci.⁸⁰

Obrtanje zemlje

Ostala kretanja nebeskih tela

Bogovi pesnika

41a

Radanje drugih oblika živih bića

Kada su, dakle, nastali svi — i oni koji se kreću unaokolo u vidljivom obliku,⁸¹ — i oni koji se pojavljuju samo onoliko koliko to sami žele, prozbori im tada onaj koji je rodio ovaj svemir sledeće reči:

- »Bogovi čiji sam tvorac i otac, deco božanskog čina, ono što je od mene postalo ne može se bez moje volje razrešiti.⁸² Razrešivo je, doduše, sve što je povezano; želeći, međutim, da se razreši ono što je lepo usklađeno i što se u dobru održava, bila bi osobina zla. Samim tim što ste rođeni, niste besmrtni i nepropadljivi u potpunosti, pa ipak nećete biti ni rastavljeni, niti će vas snaći smrtni udos, jer ćete po mojoj želji steći veze još jače i čvršće od svih onih kojima ste bili vezani dok ste se radali. Primite, dakle, k znanju ovo što vam sad govorim i na šta vam ukazujem: tri su još smrtna roda preostala da se rode — ukoliko se oni ne rode, nebo će ostati nesavršeno, jer u sebi neće sadržati sve rodove živih bića — to je, dakle, potrebno ako ono treba da bude do kraja savršeno. Kada bi ta živa bića bila rođena od mene i kada bi pomoću mene dobila udela u životu bila bi izjednačena s bogovima. Da bi, dakle, ona bila smrtna a svemir stvarno sveobuhvatan, okrenite se sada, u skladu sa svojom prirodom, stvaranju živih bića, podražavajući onu moć koju sam ja imao pri vašem postajanju. A za onaj njihov deo kome priliči da nosi ime jednako besmrtnima, deo nazvan božanskim, koji u njima predvodi ono što uvek želi da sledi pravdu i vas same, njegovo seme i njegov začetak daću vam ja. A u pogledu svega ostalog, protkavši besmrtno sa smrtnim, izradite živa bića, učinite da se radaju i da rastu dok im budete davali hranu, pa kako budu umirala primajte ih opet sebi.«

- Reče to i okrenuvši se peharu u kojem je ranije smešao dušu svemira, usu u njega ono što je od tad preostalo pomešavši ga na gotovo isti način, ali ipak ne više tako čisto i tako ravnomerno kao ranije, već kao mešavinu drugog i trećeg stepena. Kada je, dakle, sastavio tu celinu, porazdelio ju je na onoliki broj duša koliko ima zvezda, dodelivši svakoj zvezdi po jednu, pa im pokazao, uzdigavši ih u nekakva kola, prirodu svemira i objavio neumitne zakone: da prvo rođenje bude jedno te

Neumitni zakoni za život ljudskih bića

- 42a isto za sve, kako bog ne bi nikome ništa uskratilo; da duše, pošto su rasejane svaka na svoj odgovarajući organ vremena, postanu onaj najpobožniji deo živih bića; da s obzirom na dvopolnost ljudske prirode, jači bude onaj pol koji je kasnije nazvan muškim; i da u dušama, kad god silom nužnosti budu usađene u tela, izložena sad pritanju kad oticanju, nužno nastane najpre svima zajedničko čulno opažanje koje izrasta iz silovitih utisaka, a zatim žudnja pomešana s nasladom i bolom, a osim njih i strah i gnev i sve one strasti koje iz ovih proizlaze, kao i one koje su im suprotne. Oni koji budu njima vladali živeće pravedno, a oni koji budu pod njihovom vlašću, živeće u nepravdi. Onaj pak koji je časno proživio njemu određeno vreme, otići će ponovo u boravište zvezde koja mu je namenjena i voditi tamo blažen život sličan [životu zvezde].⁸³ Onaj, naprotiv, koji takav život ne ostvari, drugim će se rođenjem preobraziti i poprimiti žensku prirodu, pa ako i dalje istraje u svojoj zlobi i ne odustane od iskvarenosti, preobražavaće se uvek u onu životinju s čijom je prirodom u skladu vrsta njegove izopačenosti. I dok se tako bude menjao, njegove muke neće prestati sve dok povučen kružnim kretanjem Istog i jednolikog u sebi, tu silnu navalu koja je prirasla uz njega, proizašlu iz vatre, vode, vazduha i zemlje, bučnu i nerazumnu, ne savlada razumom i ne dospe u oblik svog prvobitnog i najboljeg stanja. Odredivši im sve te zakone, da ne bi sam bio uzročnikom buduće iskvarenosti bilo kog živog bića, bog raseja duše, neke na Zemlju, druge na Mesec a neke, opet, na ostale organe vremena. A posle tog rasejavanja prepusti mladim bogovima da oblikuju smrtna tela i sve ostalo što bi ljudskoj duši još moglo nedostajati, da vladaju svim tim što su stvorili i svim onim što iz toga proističe i da, koliko je god to moguće, na najlepši i najbolji način upravljaju smrtnim živim bićem, kako ono samo ne bi postalo vinovnik sopstvenih nedaća.

Mladi bogovi oblikuju ljudska bića

- 43a Pošto im je sve to odredio ostade bog u svom uobičajenom stanju. I dok je on tako boravio, deca shvatiše očevu zapovest i poslušahu ga, pa uzevši besmrtno počelo smrtnog živog bića i podražavajući sopstvenog tvorca, pozajmiše od kozmosa delove vatre, zemlje, vo-

de i vazduha koje će mu jednom opet vratiti,⁸⁴ i sve to što su uzeli spojiše u jedno, ali ne nerazrešivim vezama kakve su njih same čvrsto povezale, nego ih učvrstiše gustim i zbog njihovih malih srazmera nevidljivim klinovima, izradivši tako od svih tih delova svako telo kao jedno.

Zatim u to telo, podložno pritanju i otićanju, uneše kružna kretanja besmrtne duše; a ta kretanja budući slivena s ovim obilnim tokom, nisu vladala, niti su bila potčinjena upravljanju, već su bila nošena silom ili su ona sama nosila onako kako se kretalo celo živo biće.

- b A ovo je srijalo napred bez reda i plana, nasumce, i posedovalo je svih šest vrsta kretanja: napred i nazad, levo i desno, gore i dole — pa se tako i kretalo tumarajući na tih šest načina. Premda je talas koji ga je preplavljivao i od njega oticao bio silovit, a to je talas koji mu je donosio hranu, ipak su još veći nemir u svako od živih bića unosili uticaj svega onoga što je spolja na telo navaljivalo; kada bi, na primer, nečije telo došlo u dodir sa spoljašnjom vatrom, sa čvrstinom zemlje ili s glatkom tečnošću vode, ili bi ga zgrabio vihor koji stvaraju vazdušne struje, pa bi tako pokreti izazvani svim ovim preneti preko tela, dopri do same duše.⁸⁵ (Zbog toga su ta kretanja još tada nazvana, a i danas se sva zajedno nazivaju čulnim utiscima).⁸⁶
- c

I upravo u trenutku kada izazvaše najučestalije i najsnažnije kretanje, ovi pokreti strujom koja neprekidno teče pokrenuše kružno kretanje duše i snažno ga potresoše; sputaše kružno kretanje Istog tekući u smeru suprotnom od njegovog sprečivši ga tako ne samo da vlada,

- d već da se uopšte odvija, dok kretanje Različitog uzdrmaše do te mere da se sva tri dvostruka i sva tri trostruka intervala, kao i prosredni članovi i veze od $3/2$, $4/3$ i $9/8$, budući da se nisu mogle potpuno razrešiti — osim ako to ne bi učinio onaj koji ih je povezao — na sve načine isprevrtaše, izazvavši i potpuno razbijanje i razaranje krugova, koliko god je to bilo moguće, tako da se oni u kretanju jedva još nekako održavahu zajedno. To je kretanje, međutim, bilo nepravilno: čas obrnutog smera, čas koso, čas gore — dole (izvrnuto), kao kad bi se neko pred nekim drugim okrenuo naglavačke tako da se glavom oslanja na zemlju a da noge
- e

pruži uvis pa bi se tada i ovom koji se u tom položaju nalazi, i onima koji ga posmatraju, prčinjavalo da je levo ono što je na drugom inače desno, i obrnuto, da je desno ono što je levo.

- 44a Ovakve i druge slične uticaje trpe kružni tokovi duše, pa kad god naiđu na nešto spoljašnje, bilo da pripada rodu Istog ili rodu Različitog, oni i ono što je nečemu Isto, kao i ono što je od nečega Različito nazivaju imenima suprotnim od istinitih i tako postaju lažljivi i neumni i nema među njima tada ni jednog koji prednjači i vlada. Ona kružna kretanja što ih izvesni osećaji snažno pogađaju te povlače za sobom i celokupnu telesnu zapreminu u kojoj je smeštena duša, prividno vladaju, a u stvari su sama potčinjena.

- b Usled svih tih uticaja duša je i sada, baš kao i prvi put kad se vezala za smrtno telo, u početku neumna. Kad god su, međutim, pritek hrane i raščćenje slabiji, te se kružni tokovi ponovo domognu mira, pa iznova krenu svojim vlastitim putem sve više se smlrujući kako vreme odmiče, tada se već i kružni putevi izravnavaju, budući da svaki krug dospeva u sklad sa svojim prirodnim likom; a pravilno imenujući ono Isto kao i ono Različito, postižu da onaj koji ih poseduje postaje sve razboritiji.⁸⁷ Ako se, dakle, na nekog primenjuje pravilan način vaspitanja, on postaje potpun i savršeno zdrav, izbegavši najtežu bolest; ako se, naprotiv, u tom pogledu zapusti, proživljava svoj životni vek hramljujući, i nesavršen i neuman ponovo odlazi Hadu.

O tome će, međutim, biti reči kasnije. Ovo pak što je sad pred nama treba brižljivije razraditi. Pre svega ono što se odnosi na rođenje tela, posmatrajući deo po deo, kao i ono što se odnosi na dušu: s kojih je, naime razloga rođena i kakvim providenjem bogova. Sve to treba reći i razjasniti držeći se onoga što je najverovatnije.

Oblikovanje glave, tela i udova

Podražavajući okrugli lik svemira, bogovi ugradiše božanska kružna kretanja, kojih ima dva, u telo sferičnog oblika, ono koje mi sada nazivamo glavom, a što je u nama najbožanskije i svemu gospodari. Sabravši celo telo dodeliše ga njoj kao slugu, imajući na umu da će ona jednom imati udela u svim mogućim kretanjima, koliko god ih bude. A da ne bi bila

e prisiljena da se kotrlja po zemlji prepunoj svakojakih uzvišenja i udubljenja te da ne bi dospela u takvu nepriliku da neka ne može da pređe a da iz drugih ne može da se izvuče, dadoše joj telo da joj bude nosilo i olakšica za putovanje. Zato je telo dobilo visinu a izrasla su mu i četiri izdužena i savitljiva uda koje je bog izumeo da bi mu omogućio kretanje. Pridrživajući se njima i oslanjajući se na njih telo je postalo sposobno da se kreće po svim mestima, noseći na sebi boravište onoga što je u nama najbožanskije i najsvetije.⁸⁸

45a Eto, dakle, zbog čega su nam i na koji način svima prirasle noge i ruke. A pošto su bogovi smatrali da je prednja strana vrsnija i pogodnija za predvođenje od zadnje, najveći deo našeg kretanja usmeriše u tom pravcu. Bilo je, naime, potrebno da se čovekova prednja strana izdvaja i razlikuje od ostalog tela.

Oči i vid

Zato najpre na izbočini glave, upravo sa njene prednje strane, postaviše lice, pričvrstivši za njega organe da služe svakom naumu duše i odrediše da u vlasti učestvuje ono što je po prirodi prednje. Od organa pak najpre sagradiše svetlosne oči pa ih pričvrstiše sa sledećeg razloga: udesiše najpre da ona vrsta vatre koja nema osobinu da gori, već pruža samo blagi sjaj,⁸⁹ postane samosvojno telo dnevne svetlosti.

Zatim učiniše da unutrašnja vatra, koja prozirna boravi u nama, budući srodna onoj spoljašnjoj, ističe kroz oči u gustom i glatkom mlazu, dok tkivo cele očne jabučice, a naročito njen središnji deo, zgusnuše tako da sprečava prolaz svakoj vrsti vatre čije su čestice krupnije, propuštajući samo onu koja je potpuno prečišćena. Kad god, dakle, dnevna svetlost obuhvati vidni zrak, pa se tako slično susretne sa sličnim, oni se čvrsto spajaju, postavši jedno ujednačeno telo koje se uvek pruža u pravcu pogleda, bez obzira na to gde se vatra koja iznutra ističe odupire o ono na šta spolja naiđe.

d I kad god to celovito telo,⁹⁰ koje usled ujednačenosti delova poprima i ujednačene osobine, naiđe na neki predmet ili pak neki predmet naiđe na njega, tada ono sprovodi kretanja tih predmeta kroz celo telo sve do duše i izaziva opažaj koji nazivamo vidom.⁹¹ A kada se noću spoljašnja vatra povuče, tada unutrašnja biva od nje odsečena; jer pri izlasku nailazi na ne-

slično, jenjava pa se gasi, pošto više ne sraستا sa okolnim vazduhom, budući da ovaj ne sadrži vatru. Tako i vid prestaje i već nastupa san.

San i snevanje

e Bogovi su, naime, smislili prirodnu zaštitu za organe vida — a to su kapci. Kada se oni sklope, sustežu silu unutrašnje vatre koja tada proređuje i smiruje svoja kretanja sve dok ona, stišavši se potpuno, ne dospu u stanje mirovanja. Ukoliko je to mirovanje veoma duboko, nastupa san sa kratkotrajnim snoviđenjima; ako su pak preostala izvesna snažnija kretanja, tada, zavisno od toga kakva su i na kolikim se mestima zadržavaju, izazivaju ista takva i isto toliko brojna unutarjna priviđenja, istovetna onima koja zadržavamo u sećanju, pošto se budnjem prenesemo u javu.

46a

Slika u ogledalu

Sada nije teško sagledati sve što se odnosi na stvaranje slika u ogledalima, kao i svim drugim glatkim i sjajnim površinama. Uzajamno spajanje unutrašnje i spoljašnje vatre — kad god se one u dodiru sa glatkoćom sliju u jedno [vatreno telo] koje višestruko menja oblik — nužno izaziva sve takve pojave, budući da se, u dodiru sa glatkom i sjajnom površinom, [spoljašnja] vatra koja okružuje lice potpuno sjedinjava sa vatrom vidnog zraka. Desno se pak privida kao levo zato što se suprotni delovi vidnog zraka dodiruju sa suprotnim delovima (spoljašnje vatre) na način oprečan uobičajenom dodirivanju.⁹² Desno je, naprotiv, desno a levo levo kad svetlost [viđenja] pri spajanju sa (spoljašnjom) svetlošću promeni sa njom stranu, a to se događa onda kad je glatka površina sa jedne i sa druge strane izvijena na gore pa ono što je desno potiskuje prema levom delu vidnog zraka i obratno. Ukoliko se pak takvo ogledalo okrene uzduž, tada ono čini da sve u njemu izgleda izvrnuto naglavačke jer gornji deo svetlosnih zraka šalje na dole, a donji opet na gore.⁹³

c

Sporedni uzroci

d Sve ovo, dakle, pripada sporednim uzrocima,⁹⁴ koje bog koristi kao pomoćne, ostvarujući koliko god je to moguće ideju najvišeg dobra; većina pak smatra da to nisu sporedni već glavni uzroci svega i da oni dovode do hlađenja, zagrevanja, zgušnjavanja, rastapanja i drugih takvih pojava. Nemoguće je, međutim, da takve pojave poseduju bilo kakav razum ili

svest o bilo čemu, jer se mora reći da među svim bićima jedino duši pristoji da stekne um; ona je pak nevidljiva, dok su i vatra i voda i vazduh i zemlja rođeni kao vidljiva tela. Neophodno je stoga da ljubitelji uma i znanja traga na prvom mestu za uzrocima koji se odnose na razumnu prirodu, a tek na drugom za uzrocima onog što, budući od nečeg drugog pokrenuto, i samo nužno stiže sposobnost za pokretanje drugog. Pa tako i nama valja činiti; treba doduše govoriti o obema vrstama uzroka, ali pri tom razlikovati one koji su uz pomoć uma tvorci lepog i dobrog od onih koji, lišeni razuma, svagda stvaraju ono slučajno i neuređeno.

Vid, nauka, filozofija

47a

Neka zato ovim bude završeno razmatranje o sporednim uzrocima zahvaljujući kojima su oči stekle sposobnost koju sada imaju. Sada treba govoriti o njihovoj najznačajnijoj delatnosti, radi koje nam ih je bog, na našu blagodat, podario. Vid je za nas, po mom mišljenju, izvor najvećeg blagostanja, jer nikada niko ne bi izrekao ove reči koje smo maločas izrekli kada ljudi ne bi videli ni zvezde ni sunce ni nebo. Ovako je, međutim, posmatranje noći i dana, meseci i kružnog proticanja godina (ravnodnevice i dugodnevice)⁹⁵ prouzrokovalo pronalazak broja, a donelo nam je i razumevanje vremena, kao i sposobnost istraživanja prirode svemira. Sa tih je pak izvora, kao dar bogova, potekla filozofija od koje veće dobro niti je došlo niti će ikada doći smrtnome rodu. Ja sada govorim o najvišem dobru koje potiče od očiju. A ona manja čemu pominjati? Ta čak bi onaj ko za mudrost ne mari teško prežalio gubitak vida »zalud kukajuć«.⁹⁶ Nego nam valja govoriti o samom uzroku i svrsi najvišeg dobra. Bog nam je, naime, otkrio i podario vid da bismo kružna kretanja uma, uočivši ih na nebu, primenili na kružne tokove našeg rasuđivanja, budući da su jedni drugima srodni, premda su ovi naši, za razliku od onih neuznemirenih, izloženi potresima; i da bismo tako, izučivši ih i stekavši sposobnost da o njima rasuđujemo pravilno i u skladu s prirodom, podražavali kretanja boga,⁹⁷ u potpunosti oslobođena lutanja, i na taj način ustalili ova u nama, sklona lutanju.

Sluh

Isto se može reći i za glas i sluh. Bogovi su nam ih dali sa istih razloga i sa istom svr-

hom. A sa istim ciljem ustanovljen je i govor (logs) i on do njega najvećim delom i vodi,⁹⁸ kao što nam je i onaj deo muzike, koji je posredstvom glasa dostupan sluhu,⁹⁹ dat radi harmonije. Onaj čovek, naime, koji sa Muzama druguje na uman način, neće smatrati da harmonija, koja u sebi sadrži pokrete srodne kružnim kretanjima naše duše,¹⁰⁰ treba da služi samo nerazložnoj nasladi, kao što je to u naše vreme slučaj, nego će ona za njega biti dar Muza, pomoćnik koji kružno kretanje duše, postalo u nama kao neusaglašeno, dovodi u stanje uređenosti i saglasnosti sa samim sobom. A i ritam su nam iste te Muze dale sa istom namerom: da nas, naime, čuva od nedostatka mere i oskudice u ljupkosti, svojstvenih većini ljudi.

2.

*Delo nužnosti***Nužnost
i um**

48a

Sve ovo, dakle, o čemu je u našem izlaganju bilo reči, prikazano je, osim kraćih izuzetaka,¹⁰¹ kao tvorevina uma. Ali, našoj raspravi treba pridodati i ono što nastaje usled nužnosti; jer je postanak ovog kozmosa bio smešan sastavljanjem nužnosti i uma. Um, međutim, nadvladava nužnost ubedivši je da najveći deo onog što nastaje povede onom najboljem, te je na taj način — time što je nužnost u samom početku bila savladana ubeđivanjem — sastavljen i ovaj svemir.

**Lutajući
uzrok; novi
početak
izlaganja**

b

Ako bi ko doista govorio o načinu njegovog postanka, morao bi da uključi i vrstu lutajućeg uzroka kao i način na koji on, po svojoj prirodi vrši pokretanje.¹⁰² Zato se, dakle, treba vratiti unazad, pa uzevši drugačije načelo, svojstveno upravo ovom predmetu, započeti o njemu raspravu iz početka, kao što smo to učinili i s onim prethodnim.¹⁰³ Valja nam sagledati prirodu vatre, vode, vazduha i zemlje po sebi, pre postanka neba kao i njihova stanja koja su tom postanku prethodila. Jer niko do sada nije objasnio njihov postanak mada ih mi nazivamo počelima, kao da znamo šta je vatra i šta svako od njih ponaosob, pa ih uzimamo za elemente svemira; a njima ipak ne dolikuje da ih neko s kratkom pameću, makar samo u poređenju, prikazuje kao slogove.¹⁰⁴

c

Stoga, neka naš stav za sada bude ovakav: ne bi sada trebalo da govorim o počelu svega, ili o počelima ili o onome što se već pod tim nazivima podrazumeva, ako ni zbog čega drugoga ono zbog toga što je teško izložiti svoja

uverenja uz pomoć dosadašnjeg načina izlaganja; nemojte, dakle, ni vi očekivati da o tome govorim, a ni ja sa svoje strane ne uobražavam da bih bio u stanju da na sebe primim toliko zadatak i da ga se na pravi način latim. Pa ću zato, držeći se onoga što je na početku rečeno o verovatnosti reči, pokušati da iznova govorim o onome što nije manje verovatno nego je, naprotiv, verovatnije od bilo čega drugog, i to ne samo o svakoj stvari pojedinačno, nego i u njihovoj sveukupnosti. Prizovimo, dakle, opet boga zaštitnika za novi početak našeg govora, da nas čuva od neumesnog i nevičnog razmatranja i vodi zaključku koji verovatnost nalaže, pa započnimo tako naš govor iznova.

e

**Treća vrsta
bića**

Neka, dakle, na ovom novom početku rasprave o svemiru bude izvršena potpunija podela od one prethodne.¹⁰⁵ Tada smo razgraničili dve vrste bića a sad treba da razjasnimo još i ovu treću. Jer za ono o čemu smo ranije govorili bila su dovoljna dva: jedno pretpostavljeno kao uzor, koji je shvatljiv umu i uvek na isti način jeste, a drugo kao odraz uzora koji ima nastanak i vidljiv je.

**Materija — 49a
prihvatiteljka
sveg
nastajanja**

Treće tada nismo razlučili, smatrajući da će biti dovoljno da imamo ta dva. Izgleda, međutim, da nas sada sam tok rasprave prisiljava da se rečima prihvatimo rasvetljavanja te treće vrste, teške i mračne. Za koju tu moć valja pretpostaviti da je ona po prirodi poseđuje? — Ponajpre za ovu: da je ona prihvatiteljka i nekakva negovateljica sveg postajanja. I mada je to što sam rekao istinito, ipak treba o njoj reći nešto određenije.

**Materija —
stalni tok
i promena**

b

To je pak inače teško, naročito zbog toga što je neophodno da se u tu svrhu prethodno upustimo u teškoće vezane za vatru i sva ona (tela) koja smo uz nju pominjali. Jer, reči koje od njih treba uistinu nazvati vodom pre nego vatrom, odnosno koje ma kojim drugim, uzevši ih bilo sve zajedno, bilo svaki pojedinačno, reći to tako da za svaki bude upotrebljeno uverljivo i postojano ime, veoma je teško. Kako bismo onda i na koji način sa verovatnoćom o tome mogli govoriti? U koje se to teškoće zaplićemo? Pre svega, ono čemu smo još maločas dali ime voda, steglo se, kako nam se čini, u kamen, pa onda vidimo kako postaje zemlja. A isto to, opet, kada se rastače i razlaže, postaje vetar, odnosno vazduh; a ovaj,

c

zapalivši se, postaje vatra; kada se pak ona zgusne i ugasi, vraća se opet u prilik vazduha, dok ovaj ponovnim zbijanjem i zgušnjavanjem postaje oblak i magla, a od njih, kada se još više stegnu, tekuća voda, od vode pak ponovo zemlja i kamen; tako da oni, kako se čini, jedni drugima predaju nastanak u krug.

Materija nije supstancija, nego kvalitet

Nijedno od njih se, dakle, nikad ne pričinjava kao isto. Pa kako bi onda neko sa sigurnošću i bez zazora mogao tvrditi da je bilo koje od njih upravo to a ne nešto drugo? — Ne bi nikako; nego je pretpostavke o njima daleko najsigurnije izneti na ovaj način: kad god posmatramo nešto što postaje čas ovo, čas ono, na primer vatra, mi je nikad nećemo označiti sa »to« već sa »takvo«, niti ćemo za vodu reći »to«, već uvek »takvo«, niti ćemo preostale [rodove] nazivati tako kao da imaju neku postojanost na koju bismo ukazivali upotrebljavajući za njih reči »ovo« i »to«, misleći pri tom da smo nešto odredili. Jer, budući nestalni, oni izmiču označavanju sa »ovo« i »to«, i ne samo takvom¹⁰⁶ već i svakom drugom koje ih predstavlja kao stalna bića.

Ni za jedno od njih ne treba dakle reći »to«, već za njih, kako za svako pojedinačno, tako i za sve zajedno, treba jedino upotrebljavati naziv »takvo«, budući da kao jednako uvek kruži. Pa tako i vatrom treba nazivati ono što je svagda »takvo«, i na isti način sve drugo što se odlikuje postankom. Imena »to« i »ovo« upotrebljavaćemo isključivo za označavanje onoga u čemu se svaki od njih pri svom postanku pojavljuje i odakle opet nestaje; nasuprot tome, ništa od onoga što ima neku kakvoću, što je na primer toplo ili belo, a samim tim ni ono što im je suprotno ili od njih sačinjeno, ništa od toga ne možemo nazvati tim imenima.

Materija kao materijal za oblikovanje

Ali treba se potruditi da ovo bude izloženo još jasnije. Kada bi neko oblikovao od zlata sve moguće likove, preobličavajući bez prestanka svaki od njih u sve, pa kad bi bilo ko drugi pokazao neki od tih likova i upitao šta je to, tada bi, što se Istine tiče, daleko najsigurniji odgovor bio da je to zlato. A za trougao i za sve druge likove koje bi u tom zlatu mogli nastati, nikada ne treba reći »to« kao da su bića, jer se već u trenutku određivanja preobražavaju, nego se treba zadovoljiti već i njihovom

pouzdanom prijemčivošću za odredbu »takvo«. Isti se zaključak može doneti i o onoj prirodi koja u sebi prima sva tela, jer ona svoju osnovnu sposobnost nikad ne može izgubiti, nego uvek sve prima, ne uzevši nikada i nipošto ma i jedan oblik sličan bilo kom od onih koji u nju ulaze. Ona je, naime, ono što je po prirodi podložno svakom oblikovanju;¹⁰⁷ sve ono što u nju ulazi pokreće je i razlučuje u njoj likove, te se ona zahvaljujući tome pojavljuje svaki put drugačijom. A ono što u nju ulazi kao i ono što iz nje izlazi odrazi su večnih bića, utisnuti po uzoru na njih na način teško izreciv i čudesan, pa neka o tome bude reči kasnije.¹⁰⁸

Tri roda: rađajući, primajući, oblikujući

U ovom trenutku treba imati na umu tri roda: onaj koji postaje, onaj u kojem ovaj prvi postaje i onaj u sličnosti sa kojim se rađa postajući rod. U skladu s tim priliči da se onaj koji prima uporedi sa majkom, onaj koji je uzor sa ocem, a priroda između njih sa njihovim potomkom.¹⁰⁹ Valja takođe zamisliti da ono u šta se ovo otisnuto umeće — budući da je taj otisak predodređen da na pogled bude raznolik i na sve načine šaren — nikako drugačije ne bi moglo biti dobro pripremljeno, osim ako je samo bezoblično i lišeno svih onih likova koje će jednom primiti u sebe. Jer ako bi bilo slično ma čemu od onoga što mu pridolazi, pa bilo ono u svom nailaženju suprotne ili potpuno drugačije prirode, ono bi ga prilikom primanja rđavo odslikavalo jer bi uzgred odavalo i svoje obličje.

Materija — ono bezoblično

I zato ono što će u sebe primiti sve rodove¹¹⁰ treba da bude lišeno svih oblika, kao što je to slučaj sa mirisavim pomastima koje ljudi prave na veštački način pa započinju time što samu osnovnu tečnost koja će u sebe primiti miris prave što je moguće bezmirisnijom; a tako i oni što smeraju da utisnu nekakve likove u neku podlogu ne dozvoljavaju da na njenoj površini preostane bilo kakav raniji razgovetan lik, nego je u najvećoj mogućoj meri izravnavaju i glačaju. Isto tako i onome čemu predstoji da na lep način, više puta i celom svojom protežnošću primi u sebe slike svih večnih bića, dolikuje da samom svojom prirodom bude izvan svih oblika.

**Materija —
majka i
prihvatiteljka
svoga što se
rađa**

b Zato majku i prihvatiteljku onoga što se rodilo kao vidljivo i svim drugim čulima opažljivo ne nazivajmo ni zemljom, ni vazduhom, ni vatrom, ni vodom, niti bilo čim od onoga što je od njih sastavljeno ili je njihov sastavni deo. Nego ako kažemo da je to nekakva nevidljiva i bezoblična vrsta koja sve prima, a na neki zamršen i teško uhvatljiv način učestvuje u onom umnom nećemo slagati. Ono, međutim, što se iz ovoga što je već rečeno može dokučiti o njenoj prirodi, najispravnije bi bilo iskazati ovako: onaj njen deo koji je zapaljen pojavljuje se svaki put kao vatra, kao voda onaj koji je vlažan, a kao zemlja i kao vazduh pojavljuje se u onoj meri u kojoj prima njihove odraze.

**Jesu li čulne
stvari jedino
postojeće?**

c Nego kad se već upuštamo u razgraničavanje i temeljnije obrazlaganje ovih [rodova], trebalo bi uzeti u razmatranje i ova pitanja: da li postoji nekakva »vatra po sebi«, i uopšte, postoji li »po sebi« ma šta od onoga o čemu obično kao o takvom govorimo. Ili pak takvu istinitost [realnost] poseduje jedino ono što posmatramo i što telom osećamo, dok osim ovoga ništa drugo nipošto i ni na koji način ne postoji te u prazno govorimo svaki put kad kažemo da postoji zamislivi [noetos] oblik svakog [predmeta], iako on u stvari nije ništa do puka reč. S jedne strane ne bi bilo umesno zanemariti pitanje koje je pred nama bez suđenja i presude, tvrdeći da stvari stoje upravo ovako (ili onako); s druge pak strane ne bi bilo zgodno u govor koji je već inače dosta dugačak ubacivati i uzgrednu raspravu velikog obima.

**Istinито
mnenje i um**

d Ali ako bi nam pošlo za rukom da sa malo reči predočimo ključni princip podele — to bi bilo upravo ono što je najprikkladnije. Kad je do mene, ja svoj glas dodeljujem ovome: ako su um i istinito mnenje dva (zasebna) roda, onda ono »po sebi« — tj. oblici, neopažljivi čulima, nego samo umu dokučivi — bezuslovno postoje. Ukoliko se, međutim, istinito mnenje ni po čemu ne razlikuje od uma, onda sve ono što telom osećamo treba odrediti kao najpostojanije. Ali valja reći da su to dvoje dva zasebna roda jer su odvojeno postali i različiti su: do prvog dolazimo učenjem, a do drugog ubeđivanjem; prvi uvek počiva na istinitom dokazu, dok drugo ne iziskuje dokazivanje. Prvi ne može biti poljuljan ubeđivanjem koje, me-

**Tri roda: 52a
ideje, čulne
stvari,
prostor —
materija**

**Prostor —
materiju
teško je
spoznati**

**Opis
iskonskog
haosa**

đutim, može promeniti ovo drugo. Najzad, treba reći da u mnenju svaki čovek ima udela, a u umu samo bogovi, i tek nekolicina od ljudskog roda. Pošto je to tako, treba se saglasiti da je oblik koji se uvek istim održava, koji je neroden, nepropadljiv koji ništa drugo ni otkuda ne prima u sebe niti sam bilo gde i u bilo šta drugo ulazi, nevidljiv i na koji drugi način čulima opažljiv, jednom rečju onaj koga samo umovanje može uzeti u razmatranje — da je [to ono što je] *prvo*, a da je *drugo* ono što doduše nosi isto ime i slično je onom prvom, ali je čulima opažljivo, rođeno, uvek u kretanju, postajući na nekom mestu a zatim s njega nestajući, shvatljivo mnenju uz pomoć čulnog opažanja.

b Treće je pak večiti rod prostora¹¹¹ koji ne podleže propadanju, a pruža boravište svemu što postaje; uhvatljiv je izvesnim nepravim zaključivanjem u odsustvu svakog čulnog opažanja, i jedva da se u njega može verovati. Jer, zapravo ga gledamo kao u nekom snu, pa kažemo da svako biće mora nužno biti na nekom mestu i zauzimati neki prostor, a da ono što nije ni na zemlji ni bilo gde na nebu nije ništa. Ali, obuzeti tim snoviđenjem nismo u stanju, ma i probuđeni da načinimo sva ova i ovima srodna razgraničenja, čak i ako se ona odnose na istinsku prirodu izvan sna, te da iskažemo ono istinito: da je, naime, slično — kad već njoj samoj ne pripada ono prema čemu je postala, već ona uvek trepti kao privid nečeg drugog — svojstveno da nastaje u nečem drugom, držeći se kako-tako bića, ili da uopšte ništa ne bude. S druge strane, stvarnom biću podršku pruža ovaj tačan i istinit zaključak: sve dok je jedno jedno a drugo drugo, nijedno od ta dva ne može nikad postati u onom drugom, pa da tako ta dva u isti mah postanu i dva i jedno te isto.¹¹²

e Neka, dakle, zaključak izveden iz onoga za šta sam ja glasao u glavnom bude ovo: postoji biće, prostor i postajanje — troje koje na tri načina postoji — rođeno pre postanka neba. A negovateljica postajanja, pošto se natopila vodom i zapalila pa još poprimila i oblike vazduha i zemlje, trpeći i sva druga stanja koja iz ovih proizilaze, činila se na pogled veoma raznolikom. Budući, međutim, da je nisu ispunile ni jednake ni uravnotežene sile, niti je sama u ma kom svom delu bila uravnotežena, već se njilha-

la nejednako na sve strane, trpela je potrese tih [tela] dok ih je svojim kretanjem i sama potresala. A oni, nošeni bez prestanka tim kretanjem, jedni na jednu, drugi na drugu stranu, razdvajahu se, kao što se kreću zrna u rešetima i drugim spravama za pročišćavanje žita — dok ih pri vejanju tresu¹¹³, — tako da se masivnija i teža spuštaju na jedno, a ona šupljikavija i lakša na drugo mesto.

53a

**Oblikovanje
vatre,
vazduha,
vode i zemlje**

Tako se i ova četiri roda, pošto ih je priateljka protresla — krećući se kao kakva sprava koja omogućuje trešenje — razdvajahu jedan od drugoga: u najvećoj meri oni koji su se najviše razlikovali, dok se oni najsličniji zbijahu u jedno, te stoga jedni dospevahu na jedno a drugi na drugo mesto — još pre nego što je od njih postao uređen svemir. A pre postanka svemira sva ta četiri roda postojahu bez srazmere i mere. Kada je pak naumljeno da se ovaj svemir uredi, vatra, voda, zemlja i vazduh posedovali su već u početku izvesne tragove svoje prirode, ali su se u celini nalazili u takvom stanju u kakvom se verovatno nalazi sve iz čega je odsutan bog.

b

**Uvod u
razjašnjavanje
pet osnovnih
prostornih
oblika**

Pošto su oni tada imali takvu prirodu, bog ih je najpre razlučio u likove uz pomoć oblika i brojeva. A da je on [ta tela] sastavio kao najlepša i najbolja, koliko god je to bilo moguće, i to od nečega što samo nije bilo takvo, to je naša osnovna postavka za koju smo se zalagali tokom cele rasprave. Sada, dakle, preda mnom stoji zadatak da vam razjasnim ustrojstvo i postanak svakog od njih ponaosob načinom izlaganja koji je doduše veoma neobičan; ali pošto ste već obučavanjem uzeli učešća u metodi kojom u govoru nužno moram da se služim vi ćete me, bez sumnje, pratiti.¹¹⁴

c

**Elementarni
trougli**

Svakom je, pre svega, na neki način jasno da su vatra, zemlja, voda i vazduh tela i da svaki telesni oblik ima zapreminu, a potpuno je nužno da zapreminu obavlja ravan. Svaka pak ravan, oivičena ravnim stranama, sastoji se od trouglova. Svi trouglovi vode poreklo od dva trougla, od kojih svaki ima po jedan pravougao i po dva oštra.¹¹⁵ Jedan od tih trouglova ima na dva svoja kraja po jednak deo [polovinu] pravog ugla, što je uslovljeno dvema jednakim stranama; a drugi po jednak deo pravog ugla, zbog dve nejednake strane. Pretpostavimo, dakle, da je takvo i počelo vatre i drugih tela, sledeći dokazivanje koje u sebi spaja ve-

d

rovatnoću i nužnost. Ona počela, međutim, koja su iznad ovih zna samo bog, a od ljudi onaj koji uživa njegovu ljubav.

Treba sada da kažemo koja su ta četiri najlepša tela, međusobno nejednaka, pa ipak sposobna da se uzajamnim razlaganjem rađaju jedna iz drugih. Jer, ako pronađemo odgovor na ovo, imaćemo pred sobom istinu o postanku zemlje i vatre kao i onih tela koja se usrazmerno nalaze između njih. Jer, nikome nećemo dati saglasnost da su vidljiva tela lepša nego ova od kojih je svako pojedinačno jedinstven rod.¹¹⁶ Valja nam stoga nastojati da sklopimo ta četiri tela izuzetne lepote da bismo tako mogli reći da smo u dovoljnoj meri shvatili njihovu prirodu.

**Nagoveštaj e
govora o
tetraedru,
oktaedru,
ikosaedru i
kocki**

**Dva 54a
elementarna
trougla**

Od ona dva pomenuta trougla, dakle, jednakokraki može imati samo jednu prirodu za razliku od onog izduženog koji može imati bezbroj. Od ovih pak, čiji je broj beskonačan, treba odabrati onaj najlepši, ako želimo da počnemo na pravi način. No ako bi neko za stvaranje ovih tela mogao pokazati neki lepši trougao koji je sam izabrao i predložio, ne bismo ga smatrali protivnikom, nego prijateljem koji odnosi pobedu. Mi ćemo pak pretpostaviti da je od mnogih trouglova najlepši jedan, zanemarujući druge. To je onaj trougao od kojeg se (kada ga udvostručimo) dobija treći jednakostrianični trougao.¹¹⁷ A zašto baš taj, to je druga priča. Ako pak neko ovo pobije i otkrije da stvari ne stoje tako¹¹⁸ — nagrada je njegova, uz sve poštovanje. Izaberimo, dakle, dva trougla od kojih su sastavljena tela vatre i tela ostalih (rodova: zemlje, vode, vazduha): jedan jednokraki a drugi takav da mu je kvadrat veće stranice (katete) uvek jednak utrostručenom kvadratu manje.¹¹⁹

b

**Radanje
geometrijskih
tela —
jednih iz c
drugih**

Sada treba bliže objasniti ono što smo maločas samo nagovestili: izgledalo je, naime, da se sva četiri roda rađaju jedni iz drugih, ali to je varljiv privid. Jer se ta četiri roda u stvari rađaju iz trouglova koje smo maločas izdvojili, i to tri od jednog — onog koji ima nejednake strane, dok je četvrti jedini sklopljen od jednakokrakog trougla. Nije, dakle, moguće da se svi ovi rodovi uzajamno razdvajaju na taj način što bi od velikog broja malih postao mali broj velikih tela, i obratno. To je moguće samo kod tri, jer oni svi potiču od jednog trougla i kad se velika tela rastavljaju, tada se od istih trou-

Nastanak tetraedra — prvog prostornog oblika

d uglova stvaraju mnoga mala tela, poprimajući oblike koji im odgovaraju; kada se, naprotiv, mnoga mala tela raspu na trouglove, tada će ukupan broj trouglova koji od njih postaju, dovršiti neki drugi jedinstveni veliki oblik, jedinstvene mase.

Neka toliko bude rečeno o rađanju jednih iz drugih. U nastavku treba da kažemo kakav je oblik svakog od njih, i od kakvog je sklopa brojeva sastavljen. Počecemo od prvog oblika (tetraedar), čiji je sastav najjednostavniji i najmanji. Njegov element je trougao čija je hipotenuza dvostruko duža od kraće stranice (kateete). Ako se dva takva trougla spoje svojim hipotenuzama (tako da one predstavljaju dijagonalu dobijenog četvorougla) i ako se sve to tri puta ponovi tako da se i dijagonale i kraće strane (prvobitnih trouglova) oslanjaju na jednu tačku kao na centar, dobija se jedan jednakostranični trougao koji postaje od ovih šest (manjih trouglova).¹²⁰ A takva četiri jednakostranična trougla sastave se tako da po tri njihova površinska ugla čine jedan prostorni ugao (rogalj) čija veličina neposredno prevazilazi veličinu najvećeg tupog površinskog ugla.¹²¹ Pošto su dovršena četiri takva roglja, sastavljen je prvi prostorni oblik¹²² koji može deliti na jednake i slične delove svaku sferu (u koju je upisan).

55a

**Nastanak drugog prostornog oblika — oktaedra
Treći prostorni oblik — ikosaedar
Nastanak kocke**

Drugi je oblik od istih trouglova: osam jednakostraničnih trouglova je sastavljeno tako da po četiri površinska ugla obrazuju jedan prostorni. Kada nastane šest takvih uglova, dovršeno je telo drugog oblika.¹²³

Treći oblik je spojen od 120 osnovnih trouglova, 12 prostornih uglova od kojih je svaki obuhvaćen budući da ima 20 osnova koje su upravo jednakostranični trouglovi.¹²⁴

I pošto su rođena ova tela, jedan od elemenata (osnovnih trouglova) je završio svoje, dok je ravnokraki trougao rodio prirodu četvrtog oblika. On je sastavljen tako što su po četiri takva trougla sa svojim pravim uglovima, spojena u centru, obrazujući tako jednakostranični četvorougao (kvadrat). Šest kvadrata spojeno je tako da obrazuju osam prostornih uglova, svaki ograničen sa po tri površinska ugla. Oblik tako sastavljenog tela je kocka koja ima šest četvorouglih ravnostranih osnova.

e

b

c

Dodekaedar

Postoji još jedan, peti sastav; bog ga je upotrebio za svemir, oslikavajući na njemu likove (zodijaka).¹²⁵

Jedan ili pet svetova?

d

A ako bi se sad neko, sledeći sve ove zaključke, dvoumio, kao što se i očekuje, da li treba reći da postoji beskonačno mnogo kozmosa ili je njihov broj konačan, ovu pretpostavku — da ih ima beskonačno — smatrali bismo mišljenjem čoveka koji je zaista beskonačno neupućen¹²⁶, i to u onim stvarima u kojima bi trebalo da bude dobro potkovan; a da li uistinu ima jedan ili pet kozmosa, o tome se već može govoriti, sa takvog je stanovišta mnogo opravdanije širiti sumnju.¹²⁷ Što se nas tiče, kozmos — u skladu sa verovatnoćom reči — proglašavamo jedinstvenim (bogom).¹²⁸ Neko drugi će možda posmatrati nešto drugo te tako steći i drugačije mišljenje.

Geometrijski sastav zemlje, vode, vatre i vazduha

56a

b

Ali ostavimo sad sve to pa raspodelimo sve ove rodove koji su našim govorom upravo nastali, na vatru, zemlju, vodu i vazduh. Zemlji ćemo dati oblik kocke; zemlja je, naime, od sva četiri roda najmanje pokretljiva ali se među svim telima najlakše oblikuje, pa je sasvim nužno da takvo bude telo koje ima najčvršće osnove. A od ona dva trougla koja smo na početku pretpostavili, svakako po prirodi čvršću osnovu ima onaj čije su dve stranice jednake nego onaj čije su sve tri nejednake. Kada se pak i od jednog i od drugog sastavi površina, onda nužno jednakostranična četvorougla površina, i po delovima i u celini, svojom stabilnošću prevazilazi jednakostraničnu trouglastu površinu. Tako smo dodelili zemlji oblik kocke, da bismo sačuvali verovatnoću govora; zatim vodi oblik koji je od onih preostalih najmanje pokretljiv, najpokretljiviji vatri a onaj srednji vazduhu; najmanje telo opet vatri, najveće vodi, srednje vazduhu; najoštrije vatri, ono koje je po oštirini iza ovoga vazduhu, a ono koje je na trećem mestu vodi. Kada se svi ti oblici posmatraju, nužno je po prirodi najpokretljiviji onaj koji ima najmanji broj osnovnih površina. On je od svih najdeljiviji i sa svih strana najoštriji pa još i najlakši, jer je sastavljen od najmanjeg broja istih delova. Po svim tim osobinama drugo mesto zauzima drugi oblik a treće mesto treći. Dakle, kako na osnovu pravilnog zaključivanja tako i na osnovu verovatnoće, smatraće-

mo prostorni oblik piramide elementom i semenom vatre. Onaj oblik koji je po svom postanku drugi¹²⁹ proglasimo oblikom vazduha a treći¹³⁰ oblikom vode.

Sićušnost i nevidljivost elementarnih oblika

Sve ove oblike, međutim, treba zamisliti tako malim da svaki pojedini od njih zbog njihove sićušnosti niko od nas ne vidi, nego se mogu videti tek kad ih se mnogo zgrne na jedno mesto. Što se pak tiče srazmera koje određuju njihovu brojnost, njihova kretanja i ostale osobine, (treba takođe znati) da je bog sve to, u onim granicama u kojima je priroda nužnosti i spontano i podlegavši ubeđivanju popustila,¹³¹ sa svom tačnošću doveo do savršenstva i uskladio prema srazmeri.

Međusobno dejstvo elementarnih oblika

Iz svega onoga što smo rekli o ta četiri roda, svojom verovatnoćom bi se najpre održalo ovo¹³²: kad god bi se zemlja susrela sa vatrom i kad bi njenom oštrinom bila rastavljena, bila bi nošena u tako rastavljenom stanju, bilo u samoj vatri, bilo u masi vode ili vazduha, sve dok ne bi naišla na svoje sopstvene delove, i spojivši se opet sa njima postala ponovo zemlja; jer u drugi oblik ona nikada ne može preći.¹³³ Kada pak voda biva podeljena vatrom ili vazduhom, moguće je da ponovnim spajanjem postanu jedno telo vatre i dva tela vazduha.¹³⁴ A kada se jedno telo vazduha raseče i razdvoji, postaju dva tela vatre,¹³⁵ i obratno, kada malo vatre bude obuhvaćeno sa mnogo vazduha ili vode pa čak i sa nešto zemlje, ona se kreće dok je ovi nose, bori se ali biva savladana i stisnuta, tako da se dva tela vatre sastavljaju u jedan oblik vazduha. Kada opet vazduh bude savladan i raskomadano, tada će se dva cela oblika vazduha i jedna njegova polovina spojiti u jedan ceo oblik vode.

57a Izvedimo sad sve te zaključke ponovo na ovaj način: kad god je vatrom obuhvaćen neki rod od onih preostalih, ona ga seče oštrinom uglova i stranica; on tada poprima prirodu vatre koja u tom slučaju prestaje dalje da ga seče. Jer ni jedan rod homogen i jednak sebi samom ne može da izazove niti da pretrpi neku promenu od drugog (roda) koji se na isti način kao homogen održava. Ali, kad se jedan rod preobražava u neki drugi, sve dok se slabiji bori sa jačim, razlaganje ne prestaje. Uz to, kad god se manja (telašca) u malom

- b broju nađu obuhvaćena velikim brojem velikih, tada bivaju razmrskana i gase se. Ali ako pri-
stanu da se sjedine u oblik koji pobeđuje, ga-
šenje prestaje i od vatre postaje vazduh, od
vazduha voda. No ako im se (manjim telašci-
ma) upravo u trenutku ovog prelaženja¹³⁶ pri-
ključi neki od ostalih rodova koji stupa u bor-
bu, njihovo razlaganje ne prestaje dok se de-
lići potpuno ne razdrobe pod pritiskom i ne
prebegnu onom rodu koji im je srodan, ili
dok, savladani, od mnoštva ne postanu jedno
koje je slično onome što je nadvladalo, osta-
jući pri tom sa njim u istom boravištu. O-
c sim toga, budući da su izloženi svim ovim
promenama, svi oni menjaju i mesta. Jer us-
led kretanja primateljke glavna masa svakog
pojedinih roda raspoređuje se stalno na svo-
je vlastito mesto, dok se ona tela koja gube
sličnost sa telima svog roda pa se izjednaču-
ju sa drugima svaki put kreću zahvaljujući
tim potresima ka mestu onih sa kojima su se
izjednačila.

Različite veličine elementarnih partikula

S tih su, dakle, razloga postala ona pr-
vobitna i nepomešana tela. A za to što un-
tar njihovih oblika niču i drugi rodovi, razloge
treba tražiti u sklopu ona dva elementa (tro-
ugla), budući da u početku svako takvo sklapan-
je nije proizvelo samo jedan trougao, jedne od-
ređene veličine nego neke veće a druge ma-
nje¹³⁷, a njihov broj bio je onoliko koliko je ro-
dova unutar vrsta. Samim tim kad se ti tro-
uglovi pomešaju, i sami sa sobom i jedni sa
drugima, nastaje beskonačno šarenilo. A njega
treba da posmatra svako ko želi da se u okviru-
ma verovatnoće reči bavi proučavanjem prirode.

Kretanje i mirovanje

Što se pak tiče kretanja, i mirovanja, mo-
raćemo se saglasiti oko toga na kakav način i u
kakvim okolnostima oni nastaju; inače, mnoge
e će smetnje nastati na putu našeg daljeg zaklju-
čivanja. Nešto je o tome doduše već rečeno, ali
treba dodati još i ovo: u stanju ujednačenosti
nikad ne postoji težnja za kretanjem. Jer, teš-
ko je, štaviše i nemoguće, da ono što je po-
krenuto bude bez pokretača, ili da pokretač
bude bez onog što je pokrenuto. Kretanje ne
postoji u odsustvu ovih, a nemoguće je da
oni budu ujednačeni.

**Neujednače-
nost i ujednačenost**

58a Pretpostavljamo, dakle, da mirovanje uvek
pripada ujednačenosti, dok kretanje pripisuje-
mo neujednačenosti. A uzrok prirode neujed-

načenosti je nejednakost. Poreklo nejednakosti smo već opisali,¹³⁸ ali nismo rekli kako to da pojedina tela, zavisno od rodova, kojima pripadaju, nisu potpuno odvojena pa da tako prestanu da prelaze jedna u druge i da menjaju mesta. Tim ćemo se pitanjem, dakle, opet pozabaviti.

**Rotacija
svemira i
nastajanje
neujednače-
nosti**

Kada kružni tok svemira obuhvati rodove on ih, budući da je okruglog oblika i pošto prirodno teži da se svede na sebe samog, sabija jedne uz druge i ne dopušta da preostane ikakvo prazno mesto.¹³⁹ Stoga vatra u sve prodire u najvećoj meri, vazduh iza nje jer je drugi po lakoći a ostali (elementi) isto tako redom. Jer ono što je nastalo od najvećih delova u svom sklopu zadržava najveće praznine, dok najmanja tela, naprotiv, najmanje. A sukobljavanje pri zgušnjavanju sateruje mala tela u prazne prostore između velikih. Kad se, dakle, mala tela postavie uz velika i kada manja rastave veća, a veća, opet, izazivaju sastavljanje manjih, tada se sva ona premeštaju gore-dole, u pravcu svog vlastitog mesta. Jer menjajući svoju veličinu svako telo menja i svoj položaj i svoje mesto. Tako se, dakle, i zbog toga uvek čuva nastajanje neujednačenosti koje izaziva stalno kretanje ovih tela, kretanje koje sada postoji i koje će neprekidno postojati.

**Vrste vatre
i vazduha**

Posle ovog treba da shvatimo da postoji više vrsta vatre; na primer plamen, zatim ona vrsta što ističe iz plamena ali ne pali već očima pruža samo svetlost,¹⁴⁰ kao i ona koja u usijanim telima preostaje od plamena kada se ovaj ugasi. Isto važi i za vazduh. Onaj njegov deo koji je najčistiji nosi ime etar, drugi, mutniji, naziva se magla i tmina,¹⁴¹ a tu su još i druge bezimene vrste, nastale usled nejednakosti trouglova.

**Tečna i
topljiva vrsta
vode (fluidi
i metali)**

I vode ima dve vrste, jedna tečna, druga topljiva. Tečna vrsta, pošto sadrži one delove vode koji su mali a osim toga i nejednaki, pokretljiva je i sama po sebi a i dejstvom nečeg drugog i to kako zbog neujednačenosti, tako i zbog osnovnog lika svoga sklopa. Druga (topljiva) vrsta vode, budući da se sastoji od velikih i ujednačenih tela, postojanija je od one prethodne i teža jer je čvršće stegnuta zbog svoje ujednačenosti. A kad u nju uđe vatra i kad je razgradi, tada i ova vrsta vode gubi svoju ujednačenost, ali umesto tog gu-

bitka stiže veću pokretljivost. Kada, međutim, postane sasvim pokretljiva, razliva se pod pritiskom okolnog vazduha na zemlju. Svako od ova dva stanja dobilo je odgovarajući naziv: »topljenje«, odnosno razlaganje mase (delića) i »tečenje«, odnosno način prostiranja vode na zemlji.

59a

**Hlađenje
otopina,
zaleđivanje**

Kada pak, nasuprot tome, vatra bude izbačena iz vode, tada, pošto ne može da izlazi u prazno, ona gura okolni vazduh koji je lako pokretljiv, tako da on još tečnu masu vode ugurava na mesta vatre, mešajući na taj način vodu sa samom sobom. A kad ova, stisnuta, opet dostigne ujednačenost, budući da vatra, tvorac neujednačenosti, nije više prisutna, tada voda opet dospeva u svoje prvobitno stanje. Oslobođanje vatre naziva se »hlađenje«, a spajanje čestica vode kad vatra odlazi »zaleđivanje«.

**Zlato, kao
vrsta vode**

b

Od svih onih vrsta vode koje smo nazvali topljivim postoji jedna najgušća, a sastavljena je od najsitnijih i najujednačenijih čestica, vrsta jedinstvena po svom izgledu, obložena sjajnom žutom bojom. To je zlato, najskupocenije blago koje se steže proceđujući se kroz kamenje. »Srž« zlata, koja je zbog svoje gustine veoma tvrda a ima tamniju boju, naziva se adamant.¹⁴²

Bakar

c

Postoji još jedna vrsta, svojim sastavnim delovima bliska zlatu, koja, međutim, ima veći broj podvrsta; što se gustine tiče, na neki način je gušća od zlata; u sebi sadrži i izvesne malobrojne i sitne delove zemlje, tako da je (od zlata) tvrđa ali i lakša, jer su joj unutrašnji razmaci veći. To je jedna vrsta sjajnih voda, ona koja u stegnutom stanju postaje bakar. A onaj deo zemlje koji se, umešan u bakar, tokom vremena opet od njega odvaja i sam po sebi postaje vidljiv, naziva se bakarnom patinom.

d

Što se pak tiče ostalih tela te vrste, dokučiti svu njihovu raznolikost ne bi bio neki veći poduhvat, ukoliko se zadovoljimo metodom »verovatnoće reči«. Jer ko radi odmora ostavi po strani razmišljanja o onome što je večno te upustivši se u izlaganje verovatnoće vezane za nastajanje stiže nepomućeno zadovoljstvo, taj u životu zaista sebi stvara umerenu i razumnu razonodu. I zato sad sebi i dopuštamo takvo opuštanje pa prelazimo na

**Tečna voda,
grad, sneg,
inje**

dalje razmatranje verovatnih stvari, onako kako one redom slede.

- e Sa vatrom pomešana voda koja je fina i tečna a naziva se, kako zbog svog kretanja tako i zbog načina na koji se valja po zemlji, tečnošću,¹⁴³ meka je jer njene osnove, manje stabilne od onih zemljanih lakše popuštaju. Kada se, dakle, ova vrsta vode razluči od vatre i kad se iz nje izdvoji vazduh,¹⁴⁴ ona postaje ujednačenija i zgušnjava se u sebe samu pod dejstvom onih tela koja iz nje izlaze. Ukoliko se voda na ovaj način steže u najvećoj meri i to iznad zemlje, to stanje naziva se grad, a ako se to događa na samoj zemli, ta se pojava naziva led. Ukoliko se stegne nešto manje, odnosno ako je samo upola zgusnuta i ako je to iznad zemlje, to je sneg; ako se stezanje događa na zemlji i to od rose, tada, kažemo, postaje inje.

**Sokovi, vino,
ulja, med,
opos**

- 60a Što se pak tiče mnogobrojnih vrsta voda koje se jedne sa drugima mešaju — a celokupni taj rod koji se proceduje kroz biljke izrasle iz zemlje naziva se sokovima — one tim svojim mešanjem postaju međusobno neslične, dajući veći broj drugih rodova koji nemaju čak ni imena. Ali postoje četiri vrste koje u sebi sadrže vatru i naročito su uočljive, a dobile su imena: prva je vino, koje zagreva i dušu dok greje telo; druga, glatka, a razdvaja tok pogleda te nam se stoga kad je gledamo pričinjava bistrom, blještavom i sjajnom — to je vrsta koja obuhvata ulje, smolu, ricinusovo ulje, maslinovo ulje i sva ostala sa sličnim osobinama. Treća vrsta, ona koja raskravljuje sve otvore u okolini usta sve do njihovog prirodnog stanja, pružajući tom svojom osobinom osećaj slatkoće, dobila je po svemu tome opšte ime med. Najzad četvrta vrsta koja paljenjem razara meso, penušava, potpuno odvojena od ostalih sokova, nazvana je »oporim biljnim sokom«.¹⁴⁵
- b

**Vrste zemlje
— stene,
minerali**

- c Kada je reč o vrstama zemlje, ona koja se proceduje kroz vodu postaje kamenito telo na sledeći način: kada se primešana voda u mešavini podeli, pretvara se u oblik vazduha, a ovaj nastali vazduh teži da se uspne na svoje mesto. Pošto, međutim, ne preostaje nikakvo prazno mesto nad njim, on vrši pritisak na okolni vazduh. A ovaj opet, budući da

je težak i pod pritiskom obliven oko zemlje, snažno ga pritisne i sabije u sva ona mesta odakle je izišao novonastali vazduh. Sa svih strana pritisnuta vazduhom, postavši tako otporna na razorno dejstvo vode, zemlja stiče sastav stene. Najlepše kamenje je ono koje je zbog svojih jednakih i sličnih delova prozirno, najružnije ono sa suprotnim osobinama.

**Opeka d
(keramika),
lava**

Ako pak vatra u svoj brzini ugrabi svu vlagu i stvori sastav suvlji od onog prethodnog, rod koji tada postaje nazivamo opekom. Postoji i zemlja koja je, pošto u njoj preostaje vlaga, topljiva u vatri; kad se ova zemlja ohladi nastaje kamen crne boje.¹⁴⁶

So, šalitra

- e Na isti način, opet, izdvajaju se iz mešavine s mnogo vode još dva oblika koji su sastavljeni od sitnijih delova zemlje i imaju slan ukus; u polučvrstom su stanju i topljivi u vodi. Jedna od tih vrsta je ona koja čisti blato i masnoće, naime soda (šalitra), a druga, koja se veoma lepo usklađuje sa svim onim sastavima koji stvaraju osećaje u ustima, jeste so, telo koje je kako se to kaže, bogovimama drago.¹⁴⁷

**Staklo,
smole, vosak**

A tela sjedinjena od obe vrste čestica (od zemlje i vode), koja su topljiva u vatri ali ne i u vodi, spojena su na taj način s ovih razloga: masu zemlje ni vatra ni vazduh ne razaraju: naime, njihove su čestice, po prirodi manjih srazmera od razmaka u sastavu zemlje. Pošto stoga prolaze kroz brojne i veoma široke prostore bez ikakve siline one ne razaraju zemlju već dopuštaju da ona ostane nerastvorena. Delići vode, naprotiv, budući da su po prirodi veći, stvaraju sebi prolaz silom i razarajući čestice zemlje rastapaju je.

- 61a Zemlju, dakle, ukoliko nije spojena dejstvom neke sile, može razoriti samo voda; ukoliko je pak sastavljena silom, ništa je osim vatre ne može rastvoriti. Jer osim vatre u nju ništa ne može prodrati. Vodu pak u njenom najzgusnutijem i najčvršćem sklopu može rastaviti samo vatra, a u onom slabijem oboje — vatra i vazduh; vazduh do razmaka, vatra sve do samih trouglova. Silom sjedinjen vazduh, ništa ne može razoriti osim na same elemente (trouglove). Ako vazduh nije sjedinjen silom razara ga samo vatra.

- Kada su pak u pitanju tela sastavljena od mešavine zemlje i vode, sve dok voda za-uzima praznine između delova zemlje popu-
 b njavajući ih pod pritiskom, sve dotle delovi vode koji nailaze spolja nemaju pristup unu-
 tra, nego teku oko čitave mase ostavljajući je nerastvorenom. Telašca vatre, pak, ulazeći u praznine između tela vode, deluju na njih na isti onaj način na koji voda deluje na zemlju,¹⁴⁸ te tako postaju jedini uzročnik rastapa-
 nja složenog tela i prouzrokuju njegovo teč-
 no stanje. Neka od ovih (složenih) tela mogu sadržavati manje vode nego zemlje; ceo onaj rod, na primer, koji ima obeležja stakla i, uop-
 c šte sve one vrste kamenja koje se nazivaju topljivim. Druga opet sadrže više vode: to su ona tela koja stezanjem stiču osobine voska i smole.

Poreklo osećaja

- Pokazali smo, tako reći, svu raznolikost oblika koja potiče od osnovnih likova, njihovih spojeva i pretvaranja jednih u druge. A sada pred nama stoji zadatak da rasvetlimo i uzroke zbog kojih nastaju osećaji koji od njih potiču. Pre svega treba stalno držati na umu pretpostavku da sve ovo o čemu je reč izaziva čulno opažanje.¹⁴⁹ Pa ipak, mi još uvek nismo uzeli u razmatranje nastajanje mesa i svega što je s njim u vezi, pa ni smrtni deo duše. Ali o svemu tome ne može se na zadovoljavajući način govoriti a da se ne povede reč o osećajima vezanim za čulno opažanje,¹⁵⁰ kao što se ni ovi ne mogu objasniti bez razumevanja mesa i smrtnog dela duše. Govoriti pak o te dve stvari istovremeno gotovo da nije moguće. Stoga jedno od to dvoje treba najpre pretpostaviti da bismo se zatim iznova vratili na ono što smo pretpostavili. Da bismo, dakle, polazeći od rodova [tela]¹⁵¹ govorili o osećajima, neka naš prvi (pretpostavljeni) predmet bude ono što se odnosi na postojanje duše i tela.

Toplo

- Pogledajmo najpre zašto kažemo da je vatra topla, imajući u toku posmatranja na umu razdvajanje i presecanje koje ona izaziva na našem telu. Da je taj osećaj nekako oštar, to smo, rekao bih, svi iskusili. Sićušnost stranica, međutim, oštrinu uglova, male dimenzije delića, brzinu kretanja — što sve vatru čini žestokom i zbog čega ona poput sečiva oštro reže

- 62a sve što joj se nađe na putu — sve ćemo to razumeti na taj način što ćemo držati u pamćenju nastanak njenog osnovnog lika; da, naime, upravo ova a ne neka druga priroda u najvećoj meri razdire i komada naša tela na male deliće, izazivajući pri tom ono što mi i kao ime i kao osećaj s pravom nazivamo *toplo*.¹⁵²

Hladno

- Svakako su nam sada jasne i sve pojave suprotne ovoj. Pa ipak, nećemo propustiti da i o njima kažemo koju reč. Čestice vlage, koje se nalaze oko našeg tela a velikih su sraz-
 b mera, svojim ulaženjem u telo izguravaju na-
 polje manje čestice i budući da ne mogu da urone na njihova mesta, zbijaju vlagu koja se nalazi u nama; stvarajući tako od neujednačenog i samim tim pokretnog tela nepokretno — usled ujednačenosti i pritiska — one čine da se vlaga u nama zgušnjava. A ono što je protivprirodno zbijeno bori se gurajući samo sebe, shodno svojoj prirodi, u smeru suprotnom (od pritiska). Usled te borbe i tih potresa nastaje drhtavica i jeza a taj osećaj u celini, kao i sve ono što ga proizvodi, dobili su ime *hladno*.

Tvrdo i meko

- Tvrdo* je sve ono pod čim se naše meso ugiba a *meko* ono što se ugiba pod mesom. Ovaj par, dakle, posmatramo na taj način: jedan član u odnosu na drugi. Ugiba se ono što leži na maloj osnovi; ono, međutim, što se sastoji od četvorouglih osnova i što je samim tim čvrsto postavljeno, oblik je koji
 c pruža najveći otpor, jer je, budući zbijen do najveće gustine najnapregniji.

Teško i lako — dole i gore

- Teško* i *lako* bi se najbolje mogli objasniti istražujući ih uporedo s razmatranjem prirode onog *gore* i onog *dole*. Sasvim je pogrešno smatrati da postoje nekakva dva naspramna područja koja dele svemir na dva dela, te je jedno *dole* — ono prema čemu se kreće sve što ima nekakvu telesnu masu, a drugo
 d *gore* — prema čemu se sve kreće samo pod prinudom. Jer, kako je celokupno nebo okruglog oblika, ono što je krajnje time što je podjednako udaljeno od središta mora prirodno da bude na isti način krajnje; a središte opet, pošto je jednako udaljeno od krajnjih tačaka, treba smatrati onim što je svim tim krajnjim tačkama suprotno. Budući da je priroda kozmosa zaista takva, šta bi od ovog pomenutog bilo

ko mogao odrediti kao *gore* i šta kao *dole* a da se s pravom ne učini da upotrebljava neumesne nazive?¹⁵³ Jer za ono mesto koje se nalazi u središtu kozmosa nije pravilno reći da je po prirodi *gore*, niti da je *dole*, nego je ono upravo u središtu. Ono pak što je na periferiji niti je središte niti u sebi sadrži nijedan deo različit od drugog ili približen središtu više nego bilo koji od onih na suprotnoj strani. Kakva bi onda suprotna imena ma ko mogao nadenuti onome što je po prirodi svuda jednako? I kako bi mogao misliti da ispravno govori? Pa čak i kad bi postojalo neko telo, koje bi se nalazilo uravnoteženo u središtu svemira, ono se ipak ne bi kretalo ni prema jednom od krajeva jer su svi ovi međusobno jednaki. Nego čak i kad bi neko hodao u krug po tom telu, često bi mu se dešavalo da, zastavši na polu suprotnom svom ranijem položaju, nazove jedno te isto mesto čas *gore*, čas *dole*. Jer, budući da je svemir, kao što smo maločas rekli, loptastog oblika, govorili da se neko mesto nalazi *dole* a drugo opet *gore* nije baš mudro.

63a A otkuda ta imena potiču i na šta se stvarno odnose, i kako smo stekli takvu naviku da čak i celovito nebo pomoću njih delimo kad o njemu govorimo — o svemu tome nam valja uskladiti mišljenja. Radi toga pretpostavljamo ovo: zamislimo nekoga na onom mestu svemira koje je u najvećoj meri zauzela priroda vatre, gde je skupljena njena glavčina ka kojoj se vatra kreće. Zamislimo dalje kako je taj, stupivši na ovo mesto, stekao moć da odvoji delove vatre i stavi ih na terazije, i [pretpostavimo] da je, podigavši polugu, silom povukao vatru u vazduh koji je drugačije prirode. Jasno je da bi on manji deo vatre lakše savladao nego onaj veći.¹⁵⁴ Jer, ako se dva tela podižu uvis jednakom snagom, nužno je da ono manje radije popušta sili nego ono veće koje pruža veći otpor. Ovo veće naziva se težim i kaže se da se ono kreće na *dole*,¹⁵⁵ ono manje, naprotiv, naziva se lakšim i kaže se da ide na *gore*.

Sada treba da istražimo tu istu pojavu tako što ćemo je proizvesti na ovom našem mestu. I mi koji zemljom hodamo možemo da izdvojimo pojedine zemljine podvrste a pone-

d kad čak i zemlju samu, pa ako je silom i protiv prirode uvučemo u vazduh koji je od nje različit, onda i jedan i drugi deo teže onome što im je srodno, ali onaj manji lakše popušta našem potisku nego onaj veći i pre dospeva u ono što mu je neslično. Za njega, dakle, kažemo da je *lagan* a za mesto prema kome ga potiskujemo kažemo *gore*. U suprotnom slučaju, stvar zovemo *teškom*, a mesto *dole*. Tako se, dakle, ovo dvoje nužno mora razlikovati jedno u odnosu na drugo, jer glavne mase rodova zauzimaju međusobno suprotna mesta. Jer, ako uporedimo ono što je na jednom mestu *lako* s onim što je *lako* u suprotnoj oblasti i, na isti način, *teško* s *teškim*, ovo *dole* s onim *dole*, i ovo *gore* s onim *gore* otkriće se da sve ovo postaje, ili jest, suprotno, nagnuto¹⁵⁶ i potpuno različito jedno u odnosu na drugo. I zato, kada je reč o svim ovim slučajevima, jedno treba imati na umu: da je upravo putovanje prema srodnom, svojstveno svakom telu, ono što ga čini teškim, dok se nalazi u kretanju, a da je mesto ka kome se takvo telo kreće *dole*, dok se ono što se nalazi u suprotnom položaju naziva i suprotnim imenima. Eto, neka toliko bude rečeno o uzrocima tih stanja.

Rapavo i glatko

64a

Zadovoljstvo i bol

A što se tiče osećaja *glatkog* i *hrapavog*, njihov bi uzrok mogao uvideti svako te o njemu reći ovo: *hrapavo* izaziva tvrdoća pomešana sa neujednačenošću, *glatko* ujednačenost pomešana s gustinom.

Kad su u pitanju osećaji zajednički čitavom telu, preostalo je nešto veoma važno: to je uzročnik osećaja prijatnosti i bola u okviru onih o kojima smo govorili i koji su to [čulni utisci] što se stiču pomoću telesnih organa a u sebi nose kako bolove tako i zadovoljstva koja ih prate. Obuhvatimo, dakle, svojim razmatranjem uzroke svakog podražaja u potpunosti, bio on opažljiv ili ne,¹⁵⁷ imajući pri tom u vidu da smo u ranijem izlaganju razlučili ono što je po svojoj prirodi pokretljivo od onoga što je nepokretno. To je, naime, put kojim treba tragati za onim što smo naumili da dokučimo.

Kada neki ma i kratkotrajan nadražaj deluje na ono što je po prirodi lako pokretljivo, tada delići tog pokretljivog tela jedni drugima kružno predaju taj nadražaj proizvodeći

ga i sami, sve dok on ne dospe do razumnog dela duše i obavesti je o osobinama¹⁵⁸ onoga što ga je stvorilo. Nasuprot tome, ono što je po prirodi nepokretno i ne ide ni po kakvom krugu samo trpi nadražaj a ne stavlja u pokret ni jedan drugi susedni delić. U tom slučaju, delići jedni drugima prvobitni nadražaj ne predaju nego ga zadržavaju u sebi nepokretnog, pa celokupno živo biće prima nadražaj ali ga ne oseća. Takav je slučaj sa kostima, kosom i svim ostalim delovima našeg tela koji su pretežno od zemlje. Ono pak što je pre ovog rečeno važi u najvećoj meri za vid i sluh, jer je sila vatre i vazduha u njima najveća.

d A evo na koji način treba shvatiti prijetnost i bol: ono što protiv prirode, silovito i naglo nastaje u nama izaziva osećaj bola, a kada se ponovo uspostavi prirodno stanje, takođe naglo, nastupa osećaj prijetnosti. Jer, ono što nadražuje slabo i u malim udarima, ne oseća se, a nadražaji suprotni ovima imaju suprotne efekte. Svaki nadražaj koji nastaje s lakoćom oseća se u najvećoj meri, ali ne sadrži ni bol ni prijetnost. Takvi su, na primer, nadražaji proizvedeni vidnim zrakom koji, kao što smo rekli ranije, preko dana postaje telo sraslo sa našim telom. Vidnom zraku, naime, nikakav bol ne mogu naneti ni sečenja ni paljenja ni bilo šta drugo, a njegov povratak u prvobitni oblik ne stvara prijetnost. Ipak, on daje snažne i vrlo jasne opažaje, zavisno od toga šta na njega deluje ili na šta se on sam upravlja, jer pri rasecanju i ponovnom sastavljanju vidnog zraka nema nikakvog nasilja.

65a Nasuprot tome, organi koji su sastavljeni od većih delova teško odolevaju onome što na njih deluje, pa te potrese prenose na celokupno telo a pri tom ih snalazi prijetnost ili bol. Bol, ako pretrpe promenu; prijetnost, ako se vrate u prvobitno stanje. Oni organi kod kojih se izlaženje i pražnjenje odvija malo po malo a punjenje naglo i obilno, neosetljivi su na pražnjenje a na punjenje osetljivi, ali ne nanose bol smrtnom delu duše, već naprotiv, veliku prijetnost.¹⁵⁹ To je očigledno kada se radi o prijetnim mirisima. Oni pak organi koji naglo dospavaju u nenormalno stanje a koji se malo po malo i teško vraćaju u svoje prvobitno stanje

b proizvode osećaje suprotne onima o kojima je maločas bilo reči. To je najjasnije kada su u pitanju opekotine i posekotine na telu. Tako smo gotovo objasnili osećaje koji su zajednički telu kao celini kao i imena koja su nadenuta onome što ih izaziva.

Ukusi

Sada nam, međutim, predstoji pokušaj da, koliko je to u našoj moći, izložimo i ono što se dešava u pojedinim delovima našeg tela, i to kako osećaje tako i uzroke svega onoga što ih stvara.¹⁶⁰ Treba, dakle, pre svega u skladu s mogućnostima, prikazati posebnu vrstu osećaja koji se dobijaju preko jezika, što smo pak ranije, dok smo govorili o tečnostima, izostavili. Izgleda da ovi osećaji, kao i mnogi drugi, postaju usled nekakvog spajanja i razdvajanja, ali da više nego bilo koji drugi zavise od stepena hrapavosti i glatkoće. U okolini žilica,¹⁶¹ koje jeziku služe za kušanje a prorežu se sve do srca, ulaze delići zemlje i, prodirući u meko i vlažno meso, svojim rastapanjem stežu i isušuju te žilice. Ukoliko su ti delići hrapaviji osećamo ih kao gorke; ako su manje hrapavi kao kisele. A oni delići koji imaju sposobnost da čiste i da spiraju svu okolinu jezika, kao što je to, na primer, osobina sode, nazivaju se jednim imenom reskim. Ono pak što ima slabije dejstvo od sode, a čija je moć čišćenja umerena, osećamo kao slano, jer je lišeno reskosti i gorčine i za nas mnogo prijatnije.

66a Čestice koje se pod uticajem toplote usta zagrevaju i razmekšavaju, pale se pa opet i same pale usta koja su ih zagrejala, zbog lakoće bivaju nošene na gore, prema čulnim organima glave, sekući pri tom sve na šta naiđu. Sve se takve čestice zbog ove osobine nazivaju ljutim.

Od delića koji su se dejstvom truljenja usitnili, neki prodiru u veoma uske žile. Budući srazmerni sa česticama zemlje koji se tu nalaze kao i s delićima vazduha, (ovi delići) svojim kretanjem izazivaju međusobno komešanje onih drugih, te se oni, tako uskomešani, sudaraju i uranjaju jedni među druge, ostavljajući za sobom šupljine oko kojih su nategnuta ona telašca koja su se jedna među druge uvukla. Kada se vlaga raspne (u obliku opne) oko vazduha, nekad pomešana sa zemljom, nekad čista, stvaraju se vlažne gomilice vazduha, vo-

dene šupljine kružnog oblika; ukoliko se oko njih proteže čista voda i prozirne su, nazivaju se *mehurovi*; ako je pak voda pomešana sa zemljom, a ipak se kreće i teži naviše, onda govorimo o *vrenju* i *previranju* a uzročnik ovakvih osećaja naziva se *kiselkastim*.

- Stanje suprotno ovima o kojima smo upravo govorili ima i uzrok suprotan ovim pomenutim. Kad god je, dakle, sastav onih tela koja u vlazi ulaze u usta blizak ustrojstvu jezika i kada ona glade i zaceljuju ogrebotine na taj način što stežu delove koji su protiv prirode opušteni a raskravljaju one koji su preterano zbijeni i tako sve dovode u koliko je god moguće prirodno stanje — sav taj melem za nasilne nadražaje, svakome prijatan i drag, nosi naziv *slatko*. Nego o tome toliko.

Mirisi

- d A kad je reč o osobinama koje se nozdrvama razaznaju, tu određenih vrsta nema. Jer svaki miris je tek nešto upola izgrađeno i nijednom obliku nisu svojstvene proporcije zbog kojih bi on poprimio određen miris. Žilice koje služe za miris preuske su za čestice zemlje i vode a šire od čestica vazduha i vatre. I zato niko nikad ne oseća miris ovih tela, već ona odaju miris samo ako su navlažena ili se nalaze u stanju truljenja, raspadanja ili isparavanja. Jer kada se voda pretvara u vazduh a vazduh u vodu, oni dospevaju u nekakvo srednje stanje; a svi mirisi su ili para ili magla; kad iz vazduha izlazi voda — to je magla, a kad od vode nastaje vazduh — to je para.

- e Otuda su ovi mirisi sitniji od vode a krupniji od vazduha.¹⁶² To se jasno vidi kad neko, pošto mu se nekom preprekom spreči disanje, silom uvlači vazduh u sebe; tada se nikakav miris ne proceđuje, nego ulazi samo vazduh, oslobođen svakog mirisa. Šarenilo svih mirisa, međutim, sačinjavaju dve grupe koje nemaju imena i ne sastoje se od određenog (konačnog) broja vrsta, nego treba reći da se mirisi jasno mogu podeliti samo na dve grupe: naime na prijatne i neprijatne. Ovi drugi grebu i oštećuju celokupnu duplju koja se u našem telu proteže od temena glave do pupka,¹⁶³ dok oni prvi na istu tu duplju deluju ublažujuće i ponovo je na prijatan način dovode u prirodno stanje.

Zvuci

Posmatrajući treći čulni organ, onaj koji služi za sluh, treba da kažemo i s kojih razloga

- b dolazi do osećaja vezanih za njega. Pretpostavimo, dakle, posmatrajući uopšteno, da je zvuk udar koji se posredstvom vazduha prenosi kroz uši,¹⁶⁴ mozak i krv sve do duše, a da je (ovim izazvano) kretanje koje počinje od glave a završava se u predelu jetre,¹⁶⁵ sluh. Ako je to kretanje brzo, ono daje — viši, ako je sporije — niži zvuk. Ravnomerno kretanje proizvodi ujednačen i blag zvuk, a ono suprotno — hrapav.
- c Ako je kretanje snažno,¹⁶⁶ zvuk je jak, dok je u suprotnom slučaju slab. O onome pak što se odnosi na slaganje zvukova, moraćemo nužno da govorimo u toku kasnijeg izlaganja.¹⁶⁷

Boje

- Preostala nam je još četvrta vrsta čulnog opažanja unutar kojeg treba načiniti razdeobu, budući da sobom obuhvata šarenilo koje sve zajedno nazivamo bojama. To je plamen koji ističe iz svakog tela a u sebi sadrži deliće srazmerne delićima vidnog zraka, što izaziva određen čulni utisak. Ono što se odnosi na uzroke postanka vida izložili smo ranije. Ovde bi, dakle, bilo zgodno da razložno i na prikladan način razjasnimo i ono što je u najvećoj meri verovatno za boje: delići koji dolaze od drugih tela a upadaju u vidni zrak, mogu biti manji ili veći od delića samog vidnog zraka, a mogu im biti i jednaki. One koji su jednaki ne osećamo i nazivamo ih providnim, a za ove veće i manje koji spajaju, odnosno razdvajaju vidni zrak, kažemo da su srodni onima koji u dodiru sa mesom izazivaju toplo i hladno a u dodiru sa jezikom pale pa smo ih, budući da imaju sposobnost zagrevavanja, nazvali ljutim.

- Belo* i *crno* su osećaji onog istog skupljanja odnosno stezanja, samo što su postali na drugom mestu, pa nam se upravo iz tog razloga pričinjavaju kao drugačiji. Njih bi, dakle, trebalo imenovati na ovaj način: ono što seče vidni zrak nazovimo *belim*, a ono što ima suprotno dejstvo *crnim*. Kretanje druge vrste vatre, koje je živahnije, sudara se sa vidnim zrakom, raseca ga sve do očiju pa čak i same očne prolaze silom probija i rastvara i tako proizvodi da se otuda izlivaju sabijena vatra i tečnost koju nazivamo suzama; ovo kretanje je i samo vatra a sudara se sa vatrom koja dolazi sa unutrašnje strane, jer ova iskače munjevitim bleskom, dok se ona spoljašnja pri ulaženju gasi u dodiru sa vlagom. Na taj način, u tom komešanju nastaju najrazličitije boje. Taj, da-

b kle, osećaj nazivamo *blještanje*, ono pak što ga proizvodi *sjajnim* i *svetlim*. Ona vrsta vatre opet, koja je u sredini između ove dve, dolazi u dodir sa vlagom očiju, meša se sa njom a ne daje sjaj. Žar te vatre kroz vlagu sa kojom je pomešana, koji stvara krvavu boju, nazivamo *crvenim*. Sjajno pak, pomešano sa crvenim i belim, postaje *zlatnožuto*. A u kojoj je meri koje zastupljeno, ne bi imalo smisla govoriti, čak i ako bi ko znao, jer niko ni približno ne bi bio u stanju da odredi bilo kakav nužni odnos pa čak ni verovatnu procenu.

c Crveno pomešano sa crnim i belim daje *purpuno*, a *tamnoljubičasto*, kada se svim ovim izmešanim i prepaljenim bojama primeša još više crnila. *Svetlomrko* postaje mešavinom zlatno žutog i sivog a *sivo* od belog i crnog, *bledožuto* pak kada se belo pomeša sa zlatno-žutim. Kada se belo u dodiru sa sjajnim potopi u potpuno crno dobija se *tamnoplava boja*, a kad se tamnoplavo pomeša sa belim, *jasnomodro*. Svetlomrko i crno daju *zatvoreno zeleno*.¹⁶⁸

d Iz ovoga je tako reći sasvim jasno sa kakvim bi mešavinama trebalo izjednačiti ostale boje da bi se sačuvala verovatnoća izlaganja. A ako bi neko nastojao da i na delu dobije dokaz za sve ovo, taj ne bi bio svestan razlike između ljudske i božanske prirode; jer mnoštvo smešati u jedno i opet iz jednoga razlučiti mnoštvo, to dovoljno zna i u stanju je samo bog, a od ljudi ni za jedno od toga dvoga niti je iko sposoban sada, niti će to iko ikada ubuduće biti.

3.

*Delo uma i nužnosti***Nužni i božanski uzroci**

e Sve što je prirodno i dejstvom nužnosti nastalo na taj način preuzeo je tvorac onog najlepšeg i najboljeg od svega što postaje, služeći se uzrocima ove vrste kao pomoćnim dok je rađao boga sebi samom dovoljnog i najsavršenijeg; dobro je pak u sve što je rođeno ugrađivao sam. Stoga treba razgraničiti dve vrste uzroka: nužan i božanski. Onaj božanski treba tražiti u svemu radi sticanja blaženog života, onoliko koliko to naša priroda dopušta; a nužan radi onog božanskog, imajući na umu da bez njega ne bi bilo moguće ni zamisliti ni shvatiti ono za čim jedino težimo, ni na bilo koji drugi način imati udela u njemu.

69a

Rezime prethodnog izlaganja

b Sada, dakle, kada pred nama leži gradivo kao pred graditeljima, kada su, naime, razgraničene vrste uzroka na osnovu kojih treba iztkati preostali deo rasprave, vratimo se u nekoliko reči na početak, pa brzo prevalimo put do ove tačke sa koje bacamo pogled unazad i pokušajmo da krunišemo našu priču završetkom koji je u skladu sa onim što je ranije rečeno.

Kao što smo, dakle, na početku rekli, za sve što se nalazilo u neredu bog je uspostavio srazmeru, kako u pogledu odnosa svake pojedinačne stvari prema sebi samoj, tako i u pogledu odnosa jednih prema drugima, u tolikom broju i stepenu koliko je bilo moguće da one budu usklađene i srazmerne. Jer do tada ništa nije imalo udela u srazmeri, osim pukim slučajem, niti je uopšte išta bilo dostojno da se nazove imenom vatre ili vode, ili bilo

kojim drugim od onih koja sada dajemo; nego je bog najpre sva ta [počela] doveo u red, a zatim od njih sastavio ovaj svemir — jedinstveno živo biće koje u sebi sadrži sva živa bića, smrtna i besmrtna.

Rod smrtnika

On je sam bio tvorac onog božanskog, a stvaranje svega smrtnog poverio je svojim potomcima. A ovi, podražavajući ga, uzeše besmrtno počelo duše, pa ga zatim obuhvatiše smrtnim telom i dadoše mu za nosilo — telo u celini,¹⁶⁹ ugrađivši najzad u njega i drugu vrstu duše, onu smrtnu, koja u sebi nosi strašne i nelzbežne strasti: pre svega nasladu, taj tako snažan mamac zla, zatim bol koji beži od dobra, pa još i neustrašivost i strah — dva nerazumna savetnika, neutaživu žudnju i varljivu nadu. Sve su to smešali sa nerazumnim čulnim opažanjem i težnjom za svakojakim opasnim poduhvatima, i tako nužno sastavili smrtni deo duše.

Boravište smrtnog dela duše

Pošto su se zbog toga plašili da su oskrnavili ono božansko više no što je po svemu bilo nužno, smestili su smrtni deo u drugo boravište tela, odvojeno od besmrtnog, i sagradili prelaz i granicu između glave i grudnog koša, postavivši u sredinu vrat, da bi ta dva dela bila odvojena. A u grudni koš, odnosno u takozvani trup, stavili su smrtni deo duše. Ali pošto ova prirodno ima svoj bolji i svoj gori deo, podelili su opet duplju trupa onako kako se pri gradnji kuće muške odaje odvajaju od ženskih, postavivši dijafragmu¹⁷⁰ kao pregradu u sredinu. Onaj deo duše koji je muževan, srčan i stremljen pobedama smestili su između dijafragme i vrata, da bi osluškivao razum i zajedno sa njim silom obuzdavao strasti kad god ove odbiju da se dobrovoljno potčine naređenju i poruci »akropolja«¹⁷¹

Srce

A srce, čvor krvnih sudova, i izvor snažnog optoka krvi kroz sve udove, stavili su na mesto određeno telesnoj straži da bi, kada strast u gnevu uskipi, pošto razum javi da je na udovima došlo do nekog nepovoljnog dejstva spolja, ili da se iznutra pojavila neka požuda, da bi, dakle, svaki osetljivi deo tela brzo kroz sve tesne prolaze osetio opomene i pretnje te tako osluškujući ih i pokoravajući im se potpuno, dopuštao da svim delovima tela upravlja onaj najbolji.¹⁷²

Pluća

A za ubrzano kucanje srca u očekivanju nečeg strašnog i za razdraženost strasnog dela duše bogovi su, podozrevajući da sva ta napetost mora nastajati posredstvom vatre, izmislili nekakvo olakšanje, usadivši pluća naročitog oblika. Ova su, pre svega meka i beskrvna¹⁷³ i u unutrašnjosti izbušena kao sunder, da bi primala vazduh i piće¹⁷⁴ i tako rashlađivala užareno srce pružajući mu svežinu i olakšanje. Zbog toga su kanale dušnika rasepili i sproveli do pluća a sama pluća obavili oko srca kao meku oblogu da bi ono, kada je strast u njemu na vrhuncu, udaralo u nešto što se pod njim ugiba i što ga rashlađuje te bi, izloženo manjem naprezanju u okviru strasnog dela duše, moglo bolje služiti razumu.

Duša — hraniteljka

A deo duše čija je požuda upravljena jelu i piću i svemu onome za čim telo prirodno oseća potrebu, smestili su u sredinu, između dijafragme i predela oko pupka, sazdaivši celo to mesto kao nekakvo hranilište za telo. Pričvrstili su taj deo tamo kao kakvu surovu zver koju je, međutim, budući da nam je pripojena, neophodno hraniti, ukoliko smrtni rod ikako želi da opstane. Ovom su delu, dakle, odredili ovaj položaj da bi, hraneći se neprekidno na ovom hranilištu, bio smešten što dalje od sedišta odlučivanja i odajući što manju buku i graju omogućavao najboljem delu da u miru odlučuje o onome što je od koristi za sve delove zajedno i za svaki pojedinačno. I budući da su bogovi znali da ovaj deo duše neće hteti da sluša govor razuma, oni mu, čak i ako o tom govoru stekne neki osećaj, nisu usadili sposobnost da o njemu vodi računa, nego je taj deo duše i noću i danju, u najvećoj meri omadijan priviđenjima i utvarama.

Jetra

Smislivši, dakle, kako da svemu ovome dookoči, jedan od bogova¹⁷⁵ je za požudni deo duše sastavio jetru naročitog oblika i smestio je unutar njega. Učinio ju je gustom, glatkom i sjajnom, punom slatkoće i gorčine u isti mah, da bi na njoj sila koja izlazi iz uma, kao u nekakvom ogledalu koje prima obrise misli a odašilje vidljive slike, ulivala strah požudnom delu duše kad god, koristeći prirodenu gorčinu jednog dela jetre, navali teška i puna pretnje pa, proživši je brzo celu tom gorčinom, preplavi svu njenu površinu žuto-zelenom bojom i stezanjem je svuda učini hrapavom i naboranom. Ona

tada sabija jetrene režnjeve a žučne kanale savija, dovodeći ih u nepravilan položaj, pa ih steže, dok ulazne otvore skuplja i zatvara i tako izaziva bol i mučninu.

A kad, naprotiv, nekakav dah blagosti iz razuma ocrta na jetri priviđenja suprotna ovim prethodnim, tada (ova sila)¹⁷⁶ donosi ublaženje gorčini jer ne podstiče kretanje, niti izaziva težnju za postizanjem stanja suprotnog onom prirodnom, nego, služeći se još i slatkoćom koja je jetri takođe urođena, ponovo ispravlja sve njene delove i čini ih glatkim i opuštenim, donoseći delu duše smeštenom u predelu jetre blaženstvo i vedrinu, te mu i noću omogućuje da smireno boravi proričući u snu, kad već nema udela u smisaonom govoru i razumevanju.¹⁷⁷

Sposobnost za proricanje

Jer imajući stalno na umu očevu zapovest kojom im je naložio da smrtni rod učine što je moguće boljim, bogovi koji nas sastaviše nastojali su da poprave i ono što je u nama rđavo, pa da bi se i to nekako domoglo istine, postaviše u njega mesto za proricanje. A evo dovoljnog dokaza da je bog veštinu proricanja dodelio nemoći ljudskog razuma: niko, naime, pri punoj svesti ne postiže sposobnost istinitog i nadahnutog proricanja, nego se to događa kada mu je u snu sputana moć rasuđivanja, ili usled bolesti, ili ukoliko se od razuma udalji pod uticajem nekog božanskog zanosa. Tek pri punoj svesti, međutim, čovek je u stanju da, prisjetivši se, razmišlja o onome što mu je, bilo u snu bilo na javi, prorečeno proročkim darom i božanskim nadahnućem i da za sva priviđenja koja je video, rasuđivanjem, protumači na koji način i za koga su ona znak nekog dobra ili zla u budućnosti, ili prošlosti ili sadašnjosti.

Profeti i tumači

Onaj pak ko se još nalazi u stanju božanskog ludila ne bi trebalo, sve dok to stanje traje, sâm da sudi o onome što mu se priviđa i što sâm izgovara, već u tom slučaju pre treba poštovati dobru staru izreku da »samo razboritom čoveku priliči da radi svoj posao i poznaje sebe samog«.¹⁷⁸ I zato je zakon odredio poseban soj tumača da prosuđuju na osnovu bogom nadahnutih proročanstava. Neki i njih nazivaju prorocima, potpuno smetnuvši s uma da su ovi samo procenjivači zagonetnih reči i priviđenja a ne i stvarni proroci, pa bi stoga najtačnije ime za njih bilo »tumači proročanstva«.¹⁷⁹

Priroda jetre je, dakle, takva radi proricanja. S istih razloga jetra je usađena na mesto koje smo pomenuli. Sve dok život traje ovaj deo pokazuje vrlo jasne znake. Kada se život ugasi, on postaje slep, a znaci za proricanje tako nejasni da ostaju bez ikakvog značenja.

Slezina

Slezina pak, koja je jetrin sused s leve strane, služi joj i svojim sastavom i svojim položajem. Slezina je, naime, nastala zato da bi jetru uvek održavala čistom i sjajnom kao što se sunder, predviđen da čisti ogledalo, uvek spreman nalazi uz njega. Kada se usled neke telesne bolesti na površini jetre pojavi bilo kakva nečistoća, slezina je svu očisti primajući je u svoje retko tkivo, jer je po svom sastavu sva šupljikava i beskrvna. Pošto se napuni svim onim što je očistila, uvećava se, otiče, te se i iznutra ispunjava nečistoćom. Kada se telo iščisti, splašnjava i vraća se opet u prvobitno stanje.

Istinito i verovatno u prethodnom izlaganju

Sve ovo o duši: koliko u njoj ima smrtnog a koliko božanskog, na kojem mestu i za šta su oni vezani i zbog čega su smrtno i božansko odvojeni jedno od drugog; sve to što smo rekli moglo bi biti istinito, uz pristanak boga i jedino bismo tad u to bili čvrsto uvereni. Ali da je ono što smo rekli verovatno usudićemo se da kažemo već i sad, a još više posle narednog razmatranja. Pa neka to i bude rečeno.

Trbuh i creva

Na isti način treba voditi i dalji tok rasprave; a ona će se odnositi na postanak onog dela tela koji je preostao. Evo, dakle, zaključaka od kojih bi pre bilo kojih drugih taj preostali deo razmatranja trebalo da se sastoji. Oni koji su naš rod sastavili znali su kakva će nezajažljiva želja za jelom i pićem postojati u nama i da ćemo usled proždrljivosti jesti i piti mnogo više od onoga što odgovara meri i što je neophodno. Da zbog bolesti ne bi došlo do naglog umiranja i da smrtni rod ne bi pre vremena, još nedovršen, dospao do svog skončanja — predviđajući našu neumerenost — bogovi su, za prikupljanje svega što pretekne od jela i pića, sastavili takozvani donji trbuh. Namotali su u krug prevoje creva da ne bi, usled prebrzog prolaženja hrane kroz njih, telo bilo primorano da ponovo traži drugu hranu pa bi tako usled nezasite proždrljivosti sav ljudski rod ostao na kraju lišen filozofije, neobra-

zovan¹⁸⁰ i nepokoran onom najbožanskijem u nama.

Osnovna životna supstanca — moždina

b Što se pak tiče kostiju, mesa i svega što ima takvu prirodu, stvari su se zbile ovako: začetak svega toga bio je uslovljen postankom moždine,¹⁸¹ jer se u njoj niti života kojima je duša vezana za telo spajaju i čine koren smrtnog roda. Sama pak moždina postala je od drugačijih [sastavnih delova]. Jer, od onih osnovnih trouglova koji su, budući neiskrivljeni i ravni, mogli sa najvećom tačnošću da sačine vatru, vodu, vazduh i zemlju, bog je izdvojio svaki iz njegove vrste i pomešao ih međusobno u odgovarajućim srazmerama.

- c Izumevši tako sveukupno seme za celi smrtni rod, načino je od njih moždinu, a zatim u nju usadio i pričvrstio razne vrste duša, pa je moždinu odmah, još pri ovoj prvobitnoj podeli, raspodelio na onoliko brojne i onakve oblike koliko i kakve će primiti pojedine vrste.¹⁸² A onaj deo moždine kojem je predodređeno da kao oranica primi božansko seme, uobličio je tako da sa svih strana bude zaobljen i dao mu ime *mozak* jer će, kada svako pojedino živo biće bude dovršeno, posuda za njega biti glava.¹⁸³

Ostatak moždine, koji je trebalo da primi smrtni deo duše, raspodelio je na izdužene i ujedno okrugle oblike, nazvao ih sve *moždinom*. Iz ova dva dela moždine, kao iz nekakvih sidrišta, izbacivao je veze čitave duše a oko svega toga izradio je ovo naše telo, stegavši prethodno oko cele moždine koštani omotač.

Kosti, kostur

- e Kosti je pak sastavio na sledeći način: posejao je zemlju da bude čista i glatka i umešio je pokvasivši je moždinom, pa zatim sve to stavio u vatru i posle toga potopio u vodu, pa opet u vatru i ponovo u vodu. Prenevši tako mešavinu više puta iz vatre u vodu i obrnuto, učinio je da postane otporna na razorno dejstvo i jednog i drugog. Primenjujući taj postupak, uobličio je koštanu loptu oko mozga a na njoj ostavio uzan otvor. Oko vratnog i leđnog dela moždine sačinio je od iste mase pršljenove i podvukao ih jedne pod druge kao šarke na vratima počev od glave pa kroz celu telesnu duplju.

Da bi zaštitio sve ovo seme, ogradio ga je na ovaj način čvrstim omotačem nalik na kamen

- i načinio na njemu zglobove služeći se svojstvom Različitog koje je radi kretanja i savijanja umetnuto među zglobove kao posrednika.¹⁸⁴ Pomislio je, međutim, opet da je sklop koštanog tkiva trošniji i krući nego što bi smeo biti, i da bi ono zbog zagrevanja i ponovnog hlađenja moglo početi da se raspada, što bi ubrzo dovelo do uništenja semena u njegovoj unutrašnjosti.

Tetive i meso

- Zbog toga je izmislio tetive i meso. Titive da bi, pošto je njima povezao sve udove, svojim stezanjem i opuštanjem oko pršljenova omogućavale telu da se savija i isteže, a meso da služi kao prepreka vrućini i zaštita od hladnoće, i da kao kakva vunena obloga štiti prilikom padova, jer se, budući meko, sa lakoćom ugiba pod pritiskom drugih tela. Meso bi, osim toga u sebi sadržavalo toplu tečnost koja bi leti u vidu znoja izlazila i kvasila spoljašnjost celog tela, obezbeđujući mu na taj način prirodnu hladnoću,¹⁸⁵ dok bi ga tokom zime svojom vatom dovoljno štitilo od studeni koja spolja nadire i napada ga.

- Zamislivši ovaj deo našeg tela, onaj koji nas je kao u vosku izvajao, spojio je u skladnu mešavinu vodu, vatru i zemlju. Sastavivši zatim od kiseline i soli kvasac, dodao ga je onoj mešavini i tako sastavio meso, meko i puno soka. Tkivo tetiva pak smešao je od kostiju i mesa bez kvasca, sastavivši jedinstvenu mešavinu koja se po svojim osobinama nalazi između kostiju i mesa; uz to se još poslužio i žutom bojom. Otuda tetivama veća gustina i čvrstina nego što je ona koju ima meso, ali i veća mekoća i vlažnost od one kojom se odlikuju kosti. Bog je, dakle, mesom i tetivama obavio kosti i moždinu; tetivama je povezao kosti jedne sa drugima a zatim ih prekrrio mesom.

Meso i kosti

- e One kosti koje su bile najispunjenije dušom¹⁸⁶ prekrrio je najtanjim slojem mesa, one pak koje u sebi sadrže najmanje duše najobilnijim i najdebljim. A na zglobovima kostiju, gde nikakav razlog nije pokazivao da je meso neophodno, učinio je da izraste sasvim tanak mesni sloj, da meso ne bi bilo prepreka savijanju zglobova što bi telo činilo tromim i stoga nesposobnim za kretanje i da takve obilne i debele naslage mesa, koje se međusobno snažno pritiskuju, ne bi svojom tvrdoćom dovele

- do neosetljivosti, što bi opet oslabilo pamćenje i otupelo umne sposobnosti. Stoga su butne kosti, golenice, zatim kosti u predelu kukova, nadlaktice i podlaktice kao i sve druge kosti našeg tela na kojima nema zglobova, pa i one koje se nalaze u unutrašnjosti telesne duplje, a lišene su razuma, budući da je duša u njihovoj moždini tek neznatno prisutna,¹⁸⁷ sve obilno obložene mesom, dok su to u mnogo manjoj meri one koje su sedište duhovnog života, osim ako je bog izvesnu masu mesa sastavio zato da sama po sebi bude čulni organ, na primer u obliku jezika. Za većinu kostiju, međutim, važi onako kako je rečeno. Jer priroda ove [tvorevine] što se iz nužnosti rađa i po nužnosti razvija nikada ne dopušta da čvrsta kost i obilno meso budu povezani s izoštranim čulnim opažanjem.

Kraći ili duži život

- Ukoliko bi, naime, ovo dvoje išlo jedno s drugim, onda bi oni u najvećoj meri bili zastupljeni upravo u sastavu glave, pa bi ljudski rod na sebi nosio mesnatu, žilavu i snažnu glavu i tako stekao život dvostruko ili nekoliko puta duži od ovog sadašnjeg, čak mnogo zdraviji i manje bolan.

- Uvako, kada su veštaci koji su nas doneli na svet procenjivali da li da načine dugovečniji a gori rod, ili kratkovek a bolji, odlučili su da za svakoga i u svakom pogledu treba izabrati kraći a bolji život, pre nego onaj dug a rdav. Stoga su glavu prekrili tankim koštanim omotačem ali ne i mesom i tetivama, pošto ona i onako nema pregiba. S obzirom na sve to, dakle, telu svakog čoveka pridenuta je glava osetljivija i razboritija [od tela] ali zato mnogo slabija.

Raspored tetiva (žila) d

- Tetive je pak iz istih razloga i na isti način bog postavio na donji deo glave i pričvrstio ih simetrično u krug oko vrata. Za njih je privezao i vrhove donje vilice, upravo ispod samog lica. Ostale je pak tetive rasuo po svim udovima vezujući zglob za zglob.

Usta

- Što se pak tiče usta i njihovog svojstva, bogovi su ih opremili zubima, jezikom i usnama, radi onoga što je nužno i radi onoga što je najbolje, rasporedivši ih onako kako su raspoređeni i danas. Ulaz su, naime, izumeli radi onoga što je nužno, a izlaz radi onoga što je najbolje; jer nužno je sve što ulazi da bi telu dalo hranu, a izvor reči koji iz usta

ističe i služi mišljenju najlepši je i najbolji od svih izvora.

Koža glave

- Ipak, nije bilo moguće ostaviti glavu tako koštunjavu i голу, i to zbog velikih toplotnih razlika vezanih za smenjivanje godišnjih doba, niti se, opet, moglo dopustiti da pokrivena gomilom mesa postane tupa i neosetljiva. Tako, od mesne supstance, koja još nije bila sasvim oformljena, počeo da se izdvaja površinom velika opna koju sada nazivamo kožom. Ova je, zahvaljujući vlažnim isparenjima oko mozga, rasla i savijala se sama prema obliku glave tako da celu glavu pokrije. Vлага je pak, prodirući gore kroz šavove lobanje, osvežavala ovu kožu sve dok je nije zatvorila na temenu, skupivši je kao čvor. Raznovrsnost oblika šavova nastala je zbog dejstva periodičnog kretanja duše i zbog dejstva hrane. Oni su, naime, brojniji kad su ova dva dejstva u međusobnom sukobu,¹⁸⁸ a manje brojni ako je njihova borba manja.

Izrastanje kose

- Svu ovu kožu božanski [deo tela] [mozak] izbušio je unaokolo [svojom] vatrom, pa pošto je kroz otvore vлага isparila, izdvojile su se iz nje tečnosti i toplota u svom čistom obliku. Njihova mešavina koja je bila istog sastava kao koža, izdizala se usled ovog izlaženja, istežala se i izduživala u vlasi čija je tankoća odgovarala veličini otvora. Pošto se, međutim, ovo potiskivanje odvijalo sporo, spoljašnje strujanje vazduha saterivalo je mešavinu koja je izlazila ponovo unutra, pod kožu i stvaralo joj koren. Zahvaljujući ovim promenama izrasla je na koži kosa koja predstavlja njen srodni vlaknasti vid. Ona je, međutim, od kože čvršća i gušća, budući da je svaka vlas pri izlaženju iz kože bila izložena hlađenju, a samim tim i zgušnjavanju. Tako je, dakle, tvorac učinio da naša glava bude kosmata, poveden razlozima koje smo pomenuli. Njegova je zamisao bila da kosa, a ne meso treba da bude poknivač koji štiti mozak, lak i pogodan da leti pruža hlad, a zimi zaštitu od hladnoće, i da uza sve to nikoliko ne postane prepreka i smetnja ošttrini čulnog opažanja.

Nokti

- A u prepletu [tetiva], kože i kosti, na prstima, stapanjem ova tri tkiva u jedno i isušivanjem postala je tvrda koža koja poseduje sve njihove osobine. Stvorena je dejstvom onih pomoćnih uzroka ali je najjači razlog za njeno

- e stvaranje bila pomisao na ono što će se tek u budućnosti dogoditi. Naši su stvoritelji, naime, znali da će jednom od muškaraca postati žene i druge zveri, a znali su i to da će mnogim životinjama u raznim prilikama biti potrebne kandže. Zato su ljudima odmah, još pri njihovom postanku uobličili začetke noktiju.¹⁸⁹ S tih razloga i sa tim namerama usadili su bogovi ljudima kožu i kosu, kao i nokte na vrhovima udova.

Nastanak biljaka

- 77a Pošto su svi delovi smrtnog živog bića bili srasli jedan sa drugim i pošto se ispostavilo da mu nužno predstoji smrt, budući da će život provoditi izloženo vatri i vetru koji će ga rastapati i uništavati, bogovi pritekoše u pomoć smislivši za njega ovo: smešali su prirodu srodnu ljudskoj sa drugačijim oblicima i drugom vrstom osetljivosti i tako proizveli drugačiju vrstu živih bića. To je danas pitomo drveće, biljke i semenje koje se kod nas, primenom zemljoradnje, brižljivo odgaja, dok je ranije postojalo samo u obliku divljih vrsta, starijih od ovih pitomih.

Vegetativna duša

- No, sve što ima udela u životu s pravom bi se moglo nazvati živim bićem u punom smislu te reči. A živo biće o kome govorimo ima udela u onoj trećoj vrsti duše koja je, kako rekosmo, smeštena između pupka i dijafragme, a ne pripada joj ništa od verovanja ni od rasuđivanja ni od uma, već samo osećaj bola i prijatnosti, kao i požude. Jer ovo biće istrajno sve podnosi, ali mu, premda se okreće samo po sebi, u sebi i oko sebe,¹⁹⁰ budući da mu je spoljašnje kretanje uskraćeno, a upražnjava samo ono unutrašnje, postankom nije bila dodeljena sposobnost da posmatra prirodu¹⁹¹ sopstvenih osećaja i da ih prosuđuje. Tako, dakle, [biljka] živi i nije ništa drugo do živo biće, ali nepokretno i, budući korenom vezano za zemlju, — lišeno mogućnosti da se samo od sebe premešta s jednog mesta na drugo.

Krvni sudovi

- d Sve ove vrste posadiše oni moćniji od nas kao hranu nama slabima. A samo naše telo izbrazdaše usecajući u njemu kanale poput onih u vrtovima, da bi se i ono natapalo kao da u njega pritiče potok. Najpre usekoše dva skrivena kanala ispod spoja kože i mesa, dva ledna krvna suda,¹⁹² budući da i telo ima dve strane — desnu i levu. Postaviše ih duž kič-

- me obuhvativši njima životvornu moždinu koja se nalazi između njih, da bi se ova održavala u punoj snazi i da bi se otuda prema drugim delovima tela, u širinu i na dole, stvorilo priticanje koje bi im pružalo ravnomernu vlažnost. Posle toga, usekoše i krvne sudove u oblasti glave pa ih ukrstiše jedne sa drugima e i sprovedoše na suprotne strane, upravivši one sa desne strane [glave] ka levoj strani tela, a one sa leve ka desnoj, da bi tako zajedno sa kožom činili vezu glave i tela, jer tetive glavu ne obuhvataju svuda oko do temena. A sve to i radi toga da bi se celokupnim telom mogli osećati nadražaji koji potiču od delova s jedne i s druge strane tela.

Krvotok i disanje

- Zatim, bogovi obezbediše sprovođenje vode i to otprilike na ovaj način, što ćemo a shvatiti bolje ako se prethodno složimo u sledećem: da je sve što je sastavljeno od manjih delića neprobajno za veća tela, ali da ono što je sastavljeno od većih delova ne može zadržati manje. Od svih pak rodova, vatra ima najmanje delića i stoga prolazi i kroz vodu i kroz zemlju i vazduh i kroz sve što je od ovih sastavljeno i ništa je ne može zadržati. Treba sada zamisliti da se ovo isto događa i u našoj telesnoj duplji; da, naime, ona zadržava hranu i piće kada u nju dospeju ali da ne može zadržati dah i vatru, budući da ovi imaju sitnije deliće od njenih.

- Ovo dvoje [vazduh i vatru] bog je upotrebio za sprovođenje tečnosti iz telesne šupljine u krvne sudove, i to tako što je od vazduha i vatre ispleo mrežu oblikom sličnu ribarskoj vrši.¹⁹³ Ova pri ulazu ima dva levka, od kojih je opet onaj drugi ispleo tako da se račva u dva kraka. A od ovih levkova razapeo je nešto poput trščane mreže u krug preko cele pletene tvorevine sve do njenih krajeva. Celokupnu unutrašnju površinu pletiva sastavio je od vatre a levkove i spoljašnji omotač od vazduha. Zatim je sve to uzeo pa ga usadio u već uobličeno živo biće i to ovako. Onaj drugi od dva levka postavio je u usta, pa pošto je taj bio račvast, spustio je jedan njegov krak kroz bronhije u pluća, a drugi niz bronhije u telesnu duplju. Onaj prvi levak, međutim, rascepio je na dva dela pa ih zajedno izveo napolje kroz nosne ka-

d nale, tako da se, u slučaju da onom drugom levku nije obezbeđen prolaz kroz usta, kroz ovaj odvijaju svi tokovi pa i tokovi onog drugog. Ostatak omotača vrše obavio je oko cele duplje našeg tela.

e Udesio je tako da se u jednom trenutku sav taj omotač sliva u levke,¹⁹⁴ meko jer su ovi od vazduha, a već u sledećem levci teku u suprotnom smeru a mreža (od vazduha i vatre), pošto je telo porozno, prodire u njegovu unutrašnjost pa opet (istim putem) izlazi napolje. Zraci unutrašnje vatre, isprepleteni sa vazduhom, prate kretanje vazduha u oba smera. Ovaj proces neprestano traje, sve dok smrtno biće čuva svoj sklop, a onaj što je davao imena nazvao je taj proces udisanjem i izdisanjem.¹⁹⁵

79a A sva ova delatnost našeg tela, odnosno procesi koje ono trpi, nastali su da bi se ono uz pomoć natapanja i hlađenja hranilo i održavalo u životu. Jer vatra se, prateći dah pri njegovom izlaženju i ulaženju, spojena iznutra s njim, neprestano širi kroz telesnu duplju i nailazi na jelo i piće, obuhvata ih pa ih rastače i usitnjava a zatim sprovodi kroz proleze kojima putuje, odvođeći ih u krvne sudove — kao što se voda sa izvora crpe u kanale — i u (krvnim) sudovima stvara tokove, koji teku kroz telo kao kakvim vodovodom.

Disanje kao neprekidni kružni proces

b Ali razmotrimo ponovo proces disanja, i [ispitajmo] koji su uzroci doveli do toga da je ono postalo upravo ovakvim kakvo sada jeste. Dakle ovako: ukoliko nema nikakve praznine u koju bi moglo ući neko telo u kretanju, a dah se kreće napolje udaljujući se od nas, onda je ono što sledi jasno svakome: dah ne prodire u prazno već potiskuje sa njegovog mesta vazduh sa kojim je u neposrednom dodiru. Ovaj pak potisnuti vazduh neprestano odguruje onaj do njega i na taj način nužno sav vazduh biva potiskivan u krug, sve do mesta odakle je dah izišao; ulazi zatim tamo i ispunjava ovo sedište prateći dah. Sve se ovo odvija istovremeno poput točka koji se obrće u krug, budući da nikakve praznine nema.

c Prema tome, kada dah izađe napolje napustivši oblast grudi i pluća, ova se opet ispunjavaju vazduhom koji se nalazi oko tela a prodire unutra kroz porozno meso potiskivan u

krug. Kada, međutim, vazduh obrne smer pa kroz telo izlazi, tada kružno potiskuje vazduh koji se uvlači unutra kroz prolaze usta i nozdrva.

d Trebalo bi pretpostaviti da je osnovni uzrok ovoga sledeći: u svakom živom biću su najtopliji oni unutrašnji delovi koji okružuju krv i krvne sudove, kao da je u ovima smešten nekakav izvor vatre. To je upravo ono što smo uporedili sa pletenom vršom čiji je središnji deo sav ispletan od vatre, dok su oni drugi, spoljni delovi ispleteni od vazduha. A treba se složiti da ono što je toplo po prirodi stremiti napolje svom prirodnom mestu tj. onome što mu je srodno.¹⁹⁶

e Pošto postoje dva izlaza, jedan kroz telo a drugi opet kroz usta i nozdrve, kad god vatra navalila na jednoj strani, ona potera u krug spoljašnji vazduh na drugoj. Ovaj potisnuti vazduh se, dolazeći u dodir sa vatrom, zagreva; dok se vazduh koji izlazi hladi. Kako se na taj način toplota prebacuje sa jednog mesta na drugo, i pošto delovi [vazduha] naspram jednog izlaza postaju topliji, zagrejani vazduh radije struji natrag istim putem, nošen ka onome što ima njegovu vlastitu prirodu, a istovremeno potiskuje onaj pri drugom izlazu. Tako se vazduh trpeći neprekidno te utičaje i uzvraćajući ih, jednako kružno njiše čas u jednom, čas u drugom smeru,¹⁹⁷ i podvrgnut dejstvu i jednog i drugog podsticaja omogućuje postanak udisanja i izdisanja.

Objašnjenje drugih prirodnih događaja po istom principu

b Na isti način se mogu objasniti i uzroci nekih drugih događanja, kao na primer ono što se dešava pri upotrebi lekarskih kupica, pri gutanju, kao i pri kretanju projektila,¹⁹⁸ onih izbačenih u vis ili onih koji se kreću ka zemlji; zatim, zašto nam se brzi zvuci čine visokim a spori niskim, čas neskladni u svom kretanju — kada su pokreti koje u nama izazivaju neujednačeni, čas skladni — kada su ujednačeni.¹⁹⁹ Jer oni sporiji zvuci obuhvataju kretanja (vibracije) prethodnih i bržih u trenutku kad ova već jenjavaju i pošto su se već brzinom izjednačili sa kretanjima koja im sporiji zvuci kasnije predaju kada ih dostignu. Obuhvativši ih oni ih ne remete jer nikakva nova kretanja ne unose, nego skladno nadovezuju početak sporijeg kretanja na ono brže koje već prestaje, smešavši visoko i nisko u jedan jedinstveni utisak.²⁰⁰

I zato neukima pružaju nasladu²⁰¹ a mudrima radost, budući da podražavaju božansku harmoniju otelovljujući je u smrtnim kretanjima. Isto važi i za sve vodene tokove pa i za udar groma i čudesnu moć prilvačenja ćilibara i Heraklovog kamena;²⁰² ni u jednom od njih zapravo nema nikakve »privlačne sile«, nego se, kako ne postoji nikakva praznina, sva ta tela međusobno kružno potiskuju i sva u rastavljanju i stapanju menjaju mesta, da bi opet dospela na svoje vlastito; i upravo zbog uzajamnog preplitanja svih tih stanja, ove će se pojave učiniti čudesnim svakome ko ih na ovaj način istražuje.

Varenje i cirkulacija krvi

Ali da se vratimo na disanje od koga je i potekao ovaj deo rasprave. Ono je, dakle, nastalo na onaj način i dejstvom onih uzroka — kako je maločas rečeno. Vatra, dakle, sitni hranu pa se uzdiže i spušta u unutrašnjosti tela, prateći dah i, zahvaljujući tom njihanju, crpeći isitnjenu hranu iz trbušne duplje, ispunjava krvne sudove. Na taj način su u svakom živom biću postali tokovi koji mu obezbeđuju priticanje hrane po celom telu. Ovi tek usitnjeni delići koji potiču od njima srodnih (tvari) — neki od plodova, drugi od trava (žitarica) — koje je bog posadio upravo zato da nam budu hrana — dobijaju usled mešanja najraznovrsnije boje. Ipak su većinom prevučeni crvenom bojom koja se stvara usecanjem i utiskivanjem vatrene prirode u vlagu.²⁰³ Otuda je i boja tečnosti koja protiče kroz telo dobila izgled koji smo već opisali, a tu tečnost nazivamo krv. Ona je hranilište za meso i celokupno telo, odakle se svi delovi natapaju, tako što ona puni podnožje svakog od njih.²⁰⁴

A način punjenja i pražnjenja odvija se isto onako kao što se u svemiru uopšte odvija prenošenje sa jednog mesta na drugo: ono usled koga svako telo biva nošeno prema srodnom.²⁰⁵ Jer ono što nas spolja okružuje neprekidno nas razara i razdvaja odašiljući otkinute deliće svaki prema njemu srodnoj vrsti, dok s druge strane delići krvi rasejani u našoj unutrašnjosti i obuhvaćeni sklopom tela svakog živog bića kao kakvim nebom, nužno podražavaju kretanje svemira.

Rastenje

Prema tome, svaki od delića koji su u nama bili izdelfeni, krećući se ka sebi srodnom,

ponovo popunjava svako ispražnjeno mesto. Ukoliko je oticanje snažnije od priticanja, svako stvorenje nestaje; dok, naprotiv, raste ukoliko je oticanje manje od priticanja. Sve dok je, dakle, sklop celokupnog živog bića još mlad, dok su trouglovi osnovnih počela još novi, oni su kao rebra na novom brodu,²⁰⁶ čvrsto spojeni jedni sa drugima. Celokupna masa ovog sklopa nežne je građe, budući da je tek nedavno nastala od moždine i da je hranjena mlekom. Trouglovi, koje taj sklop obuhvati, pošto spolja uđu u njega u vidu jela i pića, stariji su i trošniji od njegovih vlastitih trouglova, pa ih on zato lako seče i savladava i tako čini da živo biće raste, hraneći ga velikom količinom sličnih sastojaka.

Starenje i prirodna smrt

Kada, pak, koren trouglova popusti jer su tokom dugog vremena dolazili u mnogobrojne sukobe sa mnogim drugim trouglovima, tada oni više nisu u stanju da seku do sebi ravne veličine trouglove hrane koji ulaze, nego ih ovi, dolazeći spolja, lako rastavljaju. Pošto na ovaj način bude savladano, celo živo biće počinje da umire, a to se stanje naziva starošću. A na kraju, kada veze koje pričvršćuju trouglove u moždini, više ne mogu da izdrže, pa razlabavljene od napora otpuštaju i veze duše, tada ona oslobođena u skladu s prirodom sva radosna izleće. Jer bolno je sve što je protiv prirode, dok je sve što se na prirodan način zbiva, prijatno. Pa je tako i smrt, kada nastupi usled bolesti i povreda, bolna i nasilna; kada, pak, dolazi sa starošću kao njen prirodni završetak, potpuno je bezbolna, a prati je zadovoljstvo, pre nego bol.

Uzroci bolesti

Što se tiče pitanja otkuda bolesti, i to je besumnje jasno svakome.²⁰⁷ Postoje četiri roda od kojih je spojeno telo: zemlja, vatra, voda i vazduh. Njihovo protivprirodno obilje ili nedostatak, premeštanje sa svog na tuđe mesto; zatim to što postoji više od jedne vrste vatre i drugih rodova, a svaki telesni deo ne prima uvek u sebe onu koja mu odgovara, kao i svi drugi uzroci te vrste, sve to izaziva unutrašnje poremećaje i bolesti. Kad god se, naime, nešto događa protiv prirode ili se (protiv prirode) premešta, zagrevaju se oni delovi koji su ranije bili hladni, oni koji su bili suvi već u sledećem trenutku postaju vlažni, laki

oni koji su bili teški, ukratko, događaju se sve moguće promene na sve načine. Jedino kada se isto istome pridružuje, ili se od istog udaljuje, na isti način, ravnomerno i u odgovarajućoj srazmeri, jedino to, kažemo, može, budući jednako sebi, ostati čitavo i zdravo. Kada pak neki od onih rodova prevrši meru, bilo pri izlaženju, bilo pri ulaženju, dolazi do najraznovrsnijih promena kao i bezbrojnih bolesti i oštećenja.²⁰⁸

c

Drugi uzroci bolesti

Ali, pošto po prirodi postoje i drugostepeni sklopovi (tela), onaj ko se time bavi mora se upustiti u druga razmatranja i uočiti i drugu vrstu bolesti. Moždina, kosti, meso, tetive proističu iz ovih drugostepenih sklopova, kao i krv, mada na drugi način. Većina ovih drugih bolesti, dakle, nastupa onako kako je već rečeno, ali se najteže od njih završavaju kobno upravo zbog toga što tok nastajanja pomenutih tkiva poteče obrnutim putem pa se ona tako i uništavaju.

d

Meso i tetive prirodno nastaju od krvi: tetive od krvnih vlakana, jer su im srodna, a meso od ugrušane krvi²⁰⁹ koja se steže pošto se odvojila od vlakana. Od tetiva i mesa opet, odvaja se lepljiva, žitka masa koja lepi meso za koštana tkiva, a ujedno hrani i uvećava i samu kost koja obuhvata moždinu. Najčistija vrsta truoglova, koji se proceduju čak i kroz gusti sastav kostiju, najglatkija i najsjajnija, cureći i kapajući kroz kosti, natapa moždinu.

e

Ovakvo stanje svih ovih tkiva u većini slučajeva predstavlja zdravlje, a bolesti — kad se događa tome suprotno.

Vrste sluzi

Jer kada meso, rastvarajući se, ponovo pošalje u krvne sudove proizvode rastvaranja, tada se krv zajedno sa vazduhom u svom svom obilju prošara raznim bojama i gorčinom, a takođe i sastojcima kiselog i slanog ukusa, te se tako u njoj stvaraju žuč, sukrvica i sluz svih vrsta.²¹¹ Svi ovi produkti suprotnog toka raspadanjem na prvom mestu kvare samu krv. Uz to oni, mada sami ne pružaju nikakvu hranu telu, kruže svuda kroz krvne sudove, ne čuvajući više red prirodnog optoka krvi. U neprestanom međusobnom sukobu, jer nikakvu korist jedan od drugoga nemaju, u svom rastvaranju i uništavanju oni postaju neprijatelji onim delovima

83a

tela koji postojano ostaju na svom mestu, kvare ih i rastapaju.

b

Kada se rastachu delovi mesa koji su najstariji i zato teško spaljivi, oni crne, jer su izloženi dugotrajnom paljenju; pošto, izjedeni sa svih strana, postaju gorki, pogubno deluju na svaki deo tela koji još nije razoren. Ponekad umesto gorčine taj crni sok poprima kiselinu, ukoliko se gorčina donekle ublaži. Ponekad, opet, ovaj gorki sastojak, potopljen u krv, dobija crvenkastu boju, a kada se sa njim pomeša crno, zelenkastu (boju žuči). Sa njim se meša još i žuta boja, ukoliko se vatrenim žarenjem razara meso koje je još mlado.

c

Zajedničko ime za sve ove [sokove] je žuč, bilo da su ih tako nazvali izvesni lekari, bilo neko ko je, budući u stanju da ih posmatra u njihovom mnoštvu i raznolikosti, uvideo da je u svima njima sadržana u stvari jedan jedinstven rod, jedini vredan imenovanja. A svi drugi [sokovi] koji se nazivaju »vrstama žuči« dobili su, prema njihovim bojama, svaka posebno svoje određenje. I dok je sukrvica, koja predstavlja krvni sok, dobroćudna, sok crne, kisele žuči je štetan, naročito ako se pod uticajem toplote pomeša sa slanim. Takva se mešavina onda naziva kiselom sluzi.

d

Druga vrsta sluzi nastaje kada se nežno mlado meso rastapa u prisustvu vazduha, koji u njega uduvan i okružen vlagom obrazuje mehuriće — pojedinačno nevidljive zbog njihovih malih srazmera, dok posmatrani svi zajedno čine vidljivu masu, čija je boja, zbog nastanka sličnog nastanku pene, na pogled bela. U tom slučaju svu ovu rastopinu mladog mesa sa primesom vazduha, nazivamo belom sluzi. A sok bele sluzi koja je tek nastala su znoj, suze i sve druge tečnosti te vrste, koje se svakodnevno izlučuju i pročišćuju [tela].

e

Sluzi su oruđa bolesti

Sve ove sluzi su oruđa bolesti kad god se krv ne puni od hrane i pića, nego uzima svoj sadržaj iz suprotnih izvora protivno onome što je u skladu s prirodom. Ali čak i kad se bilo koji deo mesa razgradi pod uticajem bolesti, ipak je, sve dok njegove osnove izdržavaju, sila te bolesti tek polovična jer se oporavak još uvek sa lakoćom postiže.

Dve prve 84a vrste teških bolesti

Kada, međutim, bolest zahvati materiju koja vezuje meso za kosti i kad ona, odvojivši se i od mesa i od tetiva²¹² prestane da bude hrana kosti a mesu veza sa njom, pa umesto da bude masna, žitka i lepljiva, isušivanjem postane slana i rapava — zbog slabe ishrane, tada se trpeći sve to cela ta masa ponovo vraća natrag u meso i tetive, odvajajući se od kostiju. Meso, pak, koje je ovim iščupano iz korenja ostavlja i tetive golim i prepunim soli, dok samo ponovo nagrće u krvotok pogoršavajući još više opisana oboljenja.

- b Ma koliko ovakva stanja tela bila teška, još su opasnija ona koja zahvataju dublje i važnije oblasti; kada, naime, kost zbog gustine mesa ne dobija dovoljno vazduha za disanje, zagreva se i pod uticajem nečisti truli, ne prima hranu
- c nego, nasuprot tome, proizvod sopstvenog raspadanja šalje natrag u nju, a ova, opet, dopire u meso; meso pak dospevajući u krv, čini sve ove bolesti još žešćim od onih prethodnih. I na kraju, kada oboli tkivo moždine, bilo zbog kakvog nedostatka, ili zbog preobilja, nastupaju najopasnije i najsilovitije bolesti koje vode u smrt, budući da su tada nužno svi procesi telesnog sklopa primorani da teku unazad u smeru suprotnom od prirodnog.

Treća vrsta bolesti

- d Što se tiče bolesti treće vrste, treba imati na umu da one nastaju na tri načina: zbog vazduha, zbog sluzi, zbog žuči. Kada se pluća, čiji je zadatak da raspoređuju vazduh pri disanju, ne čiste jer su prolazi zapušeni izlučevinama, tada dah u neke delove ne dospeva, a u druge ulazi u većoj meri nego što je potrebno. Stoga oni prvi delovi, do kojih vazduh pri udisanju ne dopire, trule, dok oni drugi zadržavaju vazduh koji opet vrši strašan pritisak na krvne sudove te ih izobličuje, a rastače i središnji deo tela kada se, [došavši do] dijafragme, nađe zatvoren u njemu.

Bolesti izazvane vazduhom

Od ovoga potiče mnoštvo bolesti koje su često praćene bolovima i obilnim znojenjem.²¹³ Ukoliko se u telu raspada meso, često nastaje vazduh koji, budući da ne može da izađe napolje, izaziva bolove ravne onima koji nastaju usled ulaženja spoljašnjeg vazduha. Oni su, međutim, najteži kada se vazduh sakupi oko tetiva i sitnih krvnih sudova u toj oblasti²¹⁴, pa nadme tetive ramena a tetive vezane za njih

- 85a savije unazad. Bolesti koje nastaju usled ovakve napetosti nazivaju se *tetanus* i *opistotonija*. Njima je teško naći lek. Olakšanje najčešće nastupa pri pojavi groznice, ako do nje dođe.

Sluz kao izazivač bolesti

Opasna je i bela sluz kada se zadrži u telu i to zbog mehurića vazduha. Ali ako vazduh nađe izlaz na spoljnu površinu tela, ona je manje opasna, iako telo šara svetlim beličastim mrljama a otuda proističu i druga oboljenja koja su ovima srodna.²¹⁵

Epilepsija

- No ako se sluz pomeša sa crnom žuči pa se razlije u glavu preko najbožanskih kružnih tokova, ona u njima izaziva poremećaje; ako se to odvija u toku sna, dejstvo je blaže, dok je napad u budnom stanju mnogo tvrdokorniji; a pošto je to bolest onog svetog dela naše prirode s punim pravom se naziva »svetom bolešću«.²¹⁶

Katar

Kiselo-slana sluz je izvor svih bolesti koje nastaju zbog obilnog izlučivanja (katarnih), a pošto su mesta na kojima se ta izlučivanja odvijaju veoma različita, to su i ove bolesti različita imena.

Žuč kao izazivač bolesti

- c Sva telesna stanja koja se nazivaju upalama, po tome što sagorevaju i pale, prouzrokovana su delovanjem žuči. Ukoliko žuč pronalazi izlaz napolje, ona svojim vrenjem izbija na površinu u vidu raznih čireva, dok potisnuta unutra izaziva mnoge bolesti koje se odlikuju upalom. Najteža od ovih bolesti nastaje onda kada se žuč pomeša sa čistom krvi pa rasturi poredak krvnih vlakana. Ova su, naime, u krv bila rasuta da bi ona stekla pravu meru u pogledu tankoće i debljine [delića], da ne bi, s jedne strane — zbog preterane žitkosti, a pod uticajem toplote — istekla kroz porozno tkivo tela, a da s druge ne bi bila suviše gusta i stoga teško pokretljiva te bi s teškom mukom kružila kroz sudove.

Krvna vlakna, dakle, svojim prirodnim sklopom održavaju ravnotežu ovih osobina. Ukoliko bi neko, pošto je krv već mrtva, u toku njenog hlađenja, skupio sva ta vlakna jedno uz drugo, sva ostala krv bi otekla. Ostavljena na svojim mestima, krvna vlakna pak zgrušavaju krv uz pomoć okolne hladnoće.

Budući da vlakna u krvi imaju takvu ulogu, žuč koja prirodno postaje od stare krvi i koja se, rastvorena od mesa, opet vraća u krv, nalazeći u početku u maloj količini, topla i u

e tečnom stanju, zgušnjava se baš zbog te osobine krvnih vlakana. A kad se nasilno zgusne i kad se ohladi, žuč izaziva unutrašnju hladnoću i drhtavicu. Ako, međutim, žuč pritiče u većoj količini, ona svojom vlastitom toplotom i vrenjem savlađuje krvna vlakna dovodeći ih u nered. Ako postane kadra da ih nadvlada u potpunosti, prodire sve do moždine i pali je te tako otpušta spone kojima je, kao brod užadima, vezana duša, pa je oslobađa.

86a Kada je, nasuprot tome, prtok žuči manji a telo pruža otpor njenom razornom delovanju, ona sama biva nadvladana pa se ili izbacuje na celu spoljnu površinu tela, ili se potisnuta kroz sudove bilo u gornji bilo u donji deo telesne duplje, izbacuje iz tela kao izbeglice iz pobunjenog grada a to prouzrokuje dijareju, dizenteriju i druge bolesti te vrste.

Groznica

Telo, bolesno od prekomerne vatre, podložno je dakle, neprestanim vrućicama i groznicama. Kod viška vazduha groznice su svakodnevene. Višak vode izaziva groznice »trećeg dana«,²¹⁷ jer je voda sporija od vatre i vazduha. Ako je pak uzrok zemlja koja kao najsporija, dolazi na četvrto mesto, čišćenje se odvija u razmacima od četiri dana donoseći »groznice četvrtog dana«, koje se teško suzbijaju.

Bolesti duše; bezumlje; mahnitost i tupost

b Ovako, dakle, nastaju bolesti tela. Bolesti duše pak nastaju usled određenog telesnog ustrojstva na ovaj način: valja se složiti da je *bezumlje* bolest duše ali i da postoje dve vrste bezumlja: *mahnitost* i *tupost*. Svako stanje koje neko trpi, bez obzira na koju se od ove dve vrste odnosi, treba smatrati bolešću.

c Tako i prekomerno uživanje ili preteranu patnju valja svrstati u najteže bolesti duše. Jer kada je čovek previše obuzet veseljem ili, naprotiv, tugom, pa se brzopleto upinje da se nečega dočepa kada za to nije trenutak, a da drugo izbegne, tada on nije u stanju da ma šta ispravno vidi ili čuje, nego je obuzet pomamom i potpuno nesposoban za rasuđivanje.

Uzroci bolesti duše

d Štaviše, onaj kome se seme u mlazevima obilno skuplja oko moždine pa mu, baš kao što biva sa drvetom opterećenim preobilnim rodnom, donosi u svakoj prilici muke a i mnoga uživanja u strastima i u onome što se iz njih rađa, najveći deo života biva mahnit zbog suviše zadovoljstava i bolova, njegova duša postaje posredstvom tela bolesna i nerazumna.

Ipak, takvog ne smatraju bolesnim, nego svojevoljno zlim. Ali istina je da je nezajažljivost u ljubavnim strastima, koja najvećim delom nastaje zbog osobina izvesne materije,²¹⁸ što usled šupljikavosti koštanog tkiva utiče u telo i vlaži ga, zapravo bolest duše.

Niko nije zao svojom voljom

e I kada se često takve strasti u svoj njihovoj nezauzdanosti i sramoti, proglašavaju namernim i zlim, one se kude neopravdano. Jer niko nije zao svojom voljom, nego rđav čovek postaje takvim zbog lošeg telesnog sklopa i nestručnog vaspitanja, a to je mrsko svakome i snalazi ga protiv njegove volje.

87a Takođe kad su bolovi u pitanju — i ta brojna zla spopadaju dušu posredstvom tela. Jer kada kisela i slana sluz kao i sluzi koje su gorke i pune žuči lutaju po telu a ne nalaze izlaz napolje nego se, stisnuti u unutrašnjosti tela svojim vlažnim isparenjima mešaju sa kretanjima duše spajajući se sa njima, tada oni nanose duši najraznovrsnija oboljenja, teža ili lakša; zahvatajući širu ili užu oblast. Budući da se šire na sva tri dela duše ona su vrlo raznolika, zavisno od toga na koji se deo svaki pojedini ustremi, donoseći razne vrste zlovolje i svakovrsne potištenosti, zatim drskost ili strašljivost ili pak zaboravnost koju prati tupavost.

b Osim toga, kad su ljudi ovako rđavo sazdan, kada su loša i njihova državna uređenja pa i sve ono što se bilo javno bilo privatno po gradovima govori, a kako se u mladosti ne sprovodi nikakvo učenje koje bi imalo lekovito dejstvo, oni među nama koji su rđavi upravo zbog toga i postaju rđavi; dejstvom dva uzroka, dakle, ali potpuno nezavisno od njihove volje. Zato treba uvek kriviti pre roditelje nego potomstvo, pre vaspitače nego vaspitanike, ali takođe nastojati, zavisno od toga koliko ko može, da se vaspitanjem, vežbanjem i učenjem izbegne zlo a postigne dobro.²¹⁹ Ali to bi već bila tema za jednu drugačiju raspravu.

Mentalna higijena

c Sada bi, međutim, bilo umesno i uputno povesti reč o onome što se skladno nadovezuje na prethodni deo rasprave, tj. o čuvanju duševnog i telesnog zdravlja, o njegovim uzrocima i kojim se postupcima ono održava. Jer je pravo da se više reči posveti dobru nego zlu. Sve što je dobro lepo je a lepo ne može biti nesrazmerno. Treba, dakle, pretpostaviti da i živo biće mora biti usrazmereno, ukoliko tre-

- d ba da bude dobro. Kad su pak srazmere u pitanju, mi one sitnije razaznajemo i shvatamo, dok one krupnije i značajnije beže našem razumu. Jer za zdravlje i bolest, za poroke i vrljne nijedna srazmera odnosno nesrazmera nije važnija od srazmernog odnosa duše prema telu samom.

Disharmonija duše i tela

- e Mi, međutim, nijedno od to dvoje ne posmatramo pa smećemo s uma da, kada slabija i manja telesna građa poseduje snažnu i u svakom pogledu široku dušu, kao i kad je to dvoje spojeno na suprotan način, takvo živo biće ne može biti lepo u celini, jer je nesrazmerno i to upravo u onome u čemu je srazmera najvažnija. A biće sazđano na suprotan način je, za onoga ko ume da posmatra, prizor od svih najlepši i najprivlačniji. Na primer, kad nečije telo ima preduge noge ili je u nečem dugom preterano razvijeno, ono je ne samo ružno nego je, kada se pridruže naponi, izloženo velikom umoru i grčevima; pa mu i padovi koji prete usled klimavog hoda, postaju uzrok mnogobrojnih nevolja. Isto treba misliti i o složenom sklopu duše i tela koji nazivamo *živo biće*.

- 88a Ako se u telu nalazi duša koja je za njega suviše snažna i strastvena, ona ga iznutra potresa, puni bolestima i troši ga, kada se u svojoj žestini baci na neka istraživanja i proučavanja. Učestvujući, javno ili privatno, u poučavanjima i u govorničkim borbama, ona usled svadalačkih strasti i žudnje za pobedama, koje se u njoj rađaju, izaziva zapaljenja, potrese i donosi reumu, navodeći većinu takozvanih lekara da za ove (bolesti) optužuju i kude nedužne umesto pravih krivaca.

- b Kada, naprotv, krupno telo, previše veliko za dušu, priraste uz mali i slabašan duh, tada — budući da kod ljudi po prirodi postoji dve vrste požuda: jedne, čiji je uzrok telo, za hranom; druge, što potiču od najbožanskijeg u nama, za mišljenjem — kretanja jačeg (kretanja tela) preovlađuju i proširuju svoju moć čineći moć duše gluvom, teškom za učenje i zaboravom, te stvarajući najveću bolest — tupost.

Uspostavljanje harmonije duše i tela

- c I za jedan i za drugi slučaj samo je jedan spas: ne vežbati dušu bez tela ni telo bez vežbanja duše, da bi i jedno i drugo očuvali međusobnu ravnotežu i održavali jednaku snagu i zdravlje.

- d Stoga matematičar, ili neko drugi ko se predano bavi umnim radom, treba i telu da nadoknadi kretanje upražnjavajući gimnastiku; dok onaj ko brižljivo oblikuje svoje telo, mora duši da nadoknadi kretanje negujući ujedno muziku i filozofiju, ukoliko hoće da ga u pravom smislu nazivaju lepim i dobrim. O različitim delovima treba se, dakle, brinuti po istom (pravilu) i na isti način, podražavajući oblik svemira. Jer, budući da je telo, pod uticajem onoga što u njega ulazi, izloženo zagrevanju i hlađenju iznutra; a spolja opet suženju i vlaženju i da i zbog jednog i zbog drugog trpi i sve druge uticaje koji iz ovih proizilaze — kad god neko svim ovim kretanjima izloži telo u stanju mirovanja — ono biva savladano i razoreno.

- e Ali ako neko, podražavajući onu koju smo nazvali hraniteljkom i negovateljicom svemira, koliko god je to moguće ne dopušta da mu se telo ikad nađe u stanju učmalosti, nego ga pokreće nanoseći mu neprestano nekakve potrese, on će spoljašnja i unutrašnja kretanja držati u prirodnoj [ravnoteži]. Delujući tim potresima po meri, on će draži i deliče, koji lutaju oko tela vođeni privlačenjem po srodnosti, dovesti u red i rasporediti ih jedne prema drugima, saglasno onome što smo ranije rekli o svemiru. Tada on neće dopustiti da neprijatelj bude postavljen uz neprijatelja da u telu rađaju ratove i bolesti, nego će ih postaviti kao prijatelja uz prijatelja da u telu proizvode i održavaju zdravlje.

Telesno zdravlje

- 89a Od svih kretanja najbolje je kretanje u sebi i po sebi, jer je ono u najvećoj meri srodno umnom kretanju i kretanju svemira. Gore je ono koje potiče od drugog. Najgore je pak ono koje, dok telo mirno leži, pokreće telo po delovima, dejstvom nečeg drugog. Stoga je od svih načina čišćenja i jačanja tela najbolji onaj koji se postiže gimnastikom. Drugi je onaj koji potiče od njihanja prilikom plovidbe i bilo kakvom vožnjom koja ne izaziva zamaranje. Treći način pokretanja, premda nekome kome je nužno potreban može biti od koristi, ali ga inače niko pametan neće nipošto primenjivati, jeste lekarski, onaj koji se sastoji u uzimanju lekova koji čiste. Jer bolesti koje ne nose veliku opasnost ne treba razdraživati uzimanjem lekova.
- b

Životni vek

Naime, celokupan sastav bolesti na neki način je sličan prirodi živog bića. Samim svojim sklopom živa bića imaju određen životni vek, i to po vrstama u celini; a i svako pojedinačno živo biće po sebi rađa se sa dosuđenim životnim rokom, nezavisno od onih događaja koji nastupaju iz nužnosti. Jer, upravo prema početlu, trouglovi svakog živog stvora sastavljeni su tako da imaju snage da do izvesnog vremena izdrže, posle čega se život ne može produžiti. Isto pravilo važi i za sastav bolesti. Zato kada neko protivno dosuđenom vremenu suzbije bolest lekovima, tada iz malih nastaju velike bolesti, kao i mnoge iz malog broja bolesti. Zato, koliko god to vreme i prilike dopuštaju, sve ove bolesti treba zaustavljati urednim načinom života, a ne treba uzimanjem lekova pobuđivati mučno zlo.

Najvredniji deo duše

Neka toliko bude rečeno o živom biću u celini i o njegovom telesnom delu kao i o načinu na koji čovek može, upravljajući sobom i podvrgnut sopstvenom upravljanju, u najvećoj meri živeti u skladu sa razumom. A deo koji je predodređen za upravljanje treba pre svega i više od svega pripremiti, koliko god je to moguće, da bi za obavljanje svoje uloge bio što lepši i što bolji. Detaljna obrada tih stvari zahtevala bi sama po sebi jedno zasebno delo. Ali posmatrajući taj predmet kao sporedan i nadovezujući se na ono što je ranije rečeno dali bismo ovom razgovoru zaključak koji ne bi odudarao od onoga o čemu smo ovde raspravljali.

Kako smo već više puta pomenuli da su u nama na tri mesta smeštene tri vrste duše i da svaki deo ima sopstveno kretanje, tako i sad treba reći, što je moguće kraće, da svaki od ova tri dela, ukoliko boravi u neradu i, ako se s obzirom na kretanje koje mu je svojstveno, nalazi u stanju mirovanja, nužno postaje veoma slab, dok, naprotiv, onaj u kojem se upražnjava vežbanje postaje sve krepkiji. Zato se treba starati o tome da njihova kretanja budu međusobno usrazmerena.

O vladajućem delu naše duše treba, međutim, razmišljati ovako: bog ga je kao kakvog demona²²⁰ svakome podario; to je upravo onaj deo duše koji, kažemo, boravi na samom vrhu tela i koji nas zbog srodnosti sa nebom

diže sa zemlje, budući da najispravnije govoreći, nismo zemaljsko već nebesko biće. Jer je božanstvo sa onog mesta odakle se začelo prvobitno nastajanje duše okačilo glavu koja je u stvari naš koren pa zatim uspravilo i celokupno telo. Onome, dakle, ko se prepusti požudi ili slavloljublju, ko na tome izgara i u to ulaže sve svoje snage, sve misli se nužno rađaju kao smrtne. I, koliko god je to moguće, takav čovek neće ni malo propustiti da postane smrtnan u celini, jer je toliko negovao smrtni deo svoje duše.

Spasenje umne duše

A za onoga ko je odnegovao ljubav prema učenju i pravoj mudrosti, te je od svega najviše uvežbao da misli ono besmrtno i božansko i ukoliko je pri tom dosegao istinu, po svemu je nužno, u meri u kojoj je ljudskoj prirodi dato da učestvuje u besmrtnosti, da od toga ni jedan deo ne propadne i da takav čovek, pošto uvek neguje ono božansko što u sebi ima i ukazuje sve počasti demonu što u njemu boravi, i sam bude izuzetno srećan.²²¹

Za svaki od ovih delova duše postoji samo jedan način nege: dati svakom od njih odgovarajuću hranu i kretanje. Kretanja koja su srodna onom božanskom u nama su mišljenja svemira i njegovi kružni tokovi. Njih svako treba da sledi i da, proučavanjem harmonija i kružnih tokova svemira, ispravlja one kružne tokove u svojoj glavi koji su se pri rođenju poremetili, izjednačivši tako deo duše koji misli sa onim što je predmet mišljenja u skladu sa svojom iskonskom prirodom. A postigavši to izjednačenje postiže se i svrha života koji su bogovi ljudima odredili kao najbolji i za sadašnjost i za buduća vremena. Evo, izlaganje koje smo najavili na početku, a koje se odnosilo na svemir sve do nastanka ljudskog roda, već se, kako izgleda, gotovo primaklo kraju.

Poligenesija

A kako su nastala druga živa bića valja pomenuti tek ukratko, jer nema nikakve potrebe da se o tome nadugo raspređa. Na taj način ćemo, po našem uverenju, bolje očuvati meru u govoru koji se odnosi na njih. Neka to bude izloženo na sledeći način, držeći se verovatnoće reči. Oni koji su rođeni kao muškarci ali behu strašljivci i život provedoše čineći nepravdu, pretvoriše se, drugim rođenjem, u žene.

Smisao polne ljubavi

91a U to vreme i zbog toga bogovi sazdaše žudnju za ljubavnim spajanjem, sastavivši i oživevši u nama muškarcima jedno a u ženama drugo živo biće. I jedno i drugo napraviše na ovaj način: put kojim se sprovodi piće — kuda se tečnost, pošto prođe kroz pluća, ispod bregu sliva u bešiku, odakle se opet, pod pritiskom vazduha, izbacuje napolje — izbušili su i povezali sa onim zgusnutim delom moždine, koji se polazeći od glave pruža do potiljka niz kičmu, a koji smo već u prethodnom govoru nazvali semenom. Ova moždina, budući živa, usadila je delu kroz koji izlazi, životvornu težnju za izlivanjem i tako stvorila žudnju za rađanjem.

Otuda je priroda takozvanih stidnih delova kod muškaraca nepokorna i samostalna, kao živo biće, koje se ne potčinjava razumu, već nastoji da sve podredi pomamnim požudama.

c A kada iz istih razloga u ženama rodnica ili materica, kako je nazivaju, unutrašnje živo biće koji žudi za rađanjem dece, uprkos povoljnom vremenskom razdoblju, duže ostane bez ploda, tada, uznemirivši se strašno, počinje da se kreće i lutajući svuda, čitavim telom, zapušuje dišajne puteve i tako, pošto je disanje sprečeno, dovodi telo u krajnju opasnost izazivajući i druge najraznovrsnije bolesti. I tako to traje sve dok se žudnja i ljubav i jednog i drugog pola ne sjedine i, kao da otkidaju plod sa drveća, ne zaseju u matericu kao u oranicu živa bića, nevidljiva zbog njihove sićušnosti, da bi ih zatim oblikovali i hranili da porastu u materici, te najzad izveli na svetlost i tako dovršili rađanje.

Žene i sve što je žensko postadoše, dakle, na ovaj način. A ptičji soj, kome umesto dlake raste perje, postao je preobražajem od ljudi koji nisu zli već lakomisljeni, a nebeske pojave doduše posmatraju, ali u svojoj bezazlenosti veruju da su o tim stvarima najčvršći oni dokazi koji se donose na osnovu gledanja.

e Rod kopnenih životinja i divljih zveri nastao je od ljudi, koji se uopšte ne bave filozofijom niti poklanjaju ma i najmanju pažnju icemu što je nebeske prirode. Oni uopšte ne upotrebljavaju kružne tokove u glavi, nego se prepuštaju vođenju onog dela duše koji se nalazi u grudima. Zbog takvog načina života oni su prednje udove i glave privukli zemlji i zbog srodnosti sa

92a njom uprli ih u nju, stekavši izdužene lobanje najrazličitijih oblika, zavisno od toga na koji su se način kružne putanje priljubile jedna uz drugu usled neupotrebe.

Njihov rod je iz tih razloga počeo da se rađa sa četiri noge ili više; jer bog je onima koji su uglavnom lišeni razuma morao da podmetne veći broj oslonaca, pošto ih je zemlja više privlačila. Onima od njih koji su najnerazumniji i celom se dužinom tela protežu po zemlji, bogovi su, budući da njima noge ničemu ne bi služile, odredili da se rode bez nogu i da po zemlji gmižu.

b Četvrti rod koji živi u vodi, nastao je od onih najneumnijih i potpuno tupih. Oni koji su ih preobrazili nisu ih udostojili čak ni čistog disanja, pošto im je sva duša bila nečista zbog raznih prestupa. Umesto lakog i čistog udisanja vazduha, dopustili su im samo teško udisanje mutne vode. Otuda pleme riba, školjki i svih drugih vodenih stvorova, koji su kao kaznu za tupost najniže vrste dobili i najniže boravište.

c Od tada i na taj način, kao i sada, živa bića se preobražavaju jedna u druge, menjajući se prema tome da li stiču ili gube um i bezumnost.

Neka sada bude objavljeno da smo dostigli kraj našeg razgovora o svemiru. Jer, primivši u sebe smrtna i besmrtna živa bića i ispunivši se potpuno na taj način, ovaj kosmos je postao vidljivo živo biće koje obuhvata sve vidljivo, opažljiv bog, a slika umnog, najveći i najbolji, najlepši i najsavršeniji, nebo — jednorodno i jedno.

Kosmos je najbolji i najlepši bog

Beleške

1 Ličnosti dijaloga

Timaj

Platon u ovom dijalogu prvi daje podatke o ovoj verovatno izmišljenoj ličnosti opisujući ga kao čoveka plemenitog porekla, bogatog i potpuno posvećenog u tajne astronomije i filozofije, a koji uz to uživa i najvišu vlast i najveće poštovanje u Lokridi Epizefirskoj, gde je prema tradiciji postojao »ogranak« pitagorejske škole. Tradicija je takođe težila da u njemu prepozna nekog od »istorijskih« pitagorejaca (Arhitu npr., matematičara i stratega iz Tarenta). Premda su ideje koje Timaj u dijalogu iznosi delom bliske pitagorejskoj filozofiji, Platon nigde izričito ne kaže da je on pitagorejac. Neoplatoničari su Timaju pripisivali spis *O svetskoj duši i prirodi* za koji je, međutim, dokazano da je kasniji sažeti prikaz Platonovog *Timaja*.

Hermokrat

Prema Proklu sirakuški vojskovođa i političar o kome govore Ksenofont, Tukidid, Diodor i Plutarh. Naneo je nekoliko teških udaraca Atinjanima u njihovom neslavnom pohodu na Siciliju (415 — 413). Učestvovao je i u značajnim diplomatskim misijama. Kasnije, po dolasku demokrata na vlast, dopade progonstva. Hermokratov boravak u Atini — kada bi trebalo da se ovaj dijalog održava — pada u doba njegove mladosti (oko 421. ne kasnije). Tim boravkom se i odrađuje vreme održavanja ovog razgovora. Platon je navodno nameravao da sastavi tetralogiju, čiji bi jedan od dijaloga nosio ime ovog hrabrog i preduzimljivog čoveka — ličnosti najpogodnije da u *buđučnosti* sprovede u delo Sokratove zamisli o idealnoj državi.

Kritija

Duboka starost koje se naslućuje iz opšteg uvažavanja i poštovanja Kiritijine ličnosti kao i njegovo čudesno sećanje na detinjstvo, a s druge strane tek nekih tridesetak godina života Kritije oligarha i nekoliko godina političke karijere u vreme održavanja ovog dijaloga — to su glavni razlozi koji su Barneta a za njim i Tejlora i Kornforda naveli da ospore tradicionalno uverenje zasnovano na genealogiji Diogena Laerčanina, da je učesnik u dijalogu upravo ovaj »mlađi« Kritija — jedan od tridesetorice tirana, brat od strica Platonove majke Periktione. Učesnik u dijalogu bi prema tome mogao biti isključivo istoimeni deda Kritije oligarha; on se opet sa svojih devedesetak godina koliko mu ih filozofi izračunaše, živo seća detinjstva i svoga dede, takođe Kritije i devedesetogodišnjaka, kome je Solon preneo priču Saiskih sveštenika, — ukoliko pri ovakvim

dilemama ne treba pre uvažavati pesničku imaginaciju, koja je, za ljubav ocrtavanja upečatljive ličnosti i nosioca određenih koncepcija, mogla i žrtvovati hronološku pedanteriju.

² **Peti učesnik razgovora**

Budući da Timaj najpre odgovara na Sokratova pitanja — postavljena o ovom neidentifikovanom izostalom učesniku dijaloga — pa posle pristaje da ga u razgovoru zameni, može se o njemu zaključiti samo to da je morao biti blizak italsko-sicilijanskoj filozofskoj školi. Možda je to Filolaj — pitagorejca koji je, slično Timaju, pokušavao da približi pitagorejska učenja Empedoklovoj medicini (Barnet, Tejlor). Pošto je iz hronoloških razloga otpala pretpostavka koja potiče još iz antike, da je, naime, Platon sebe na tako diskretan način stavio u dijalog, pomišljalo se još na neku rezervnu ličnost koja bi eventualno bila nosilac četvrtog dijaloga u budućoj tetralogiji a za čije se ime Platon u trenutku pisanja Timaja još nije bio odlučio.

³ Razgovor koji sledi sačinjava neku vrstu rekapitulacije razgovora iz *Države* (II—V). Bilo je stoga pokušaja da se pronađu dva praznika, od kojih drugi mora biti posvećen Ateni, kako će se iz daljeg teksta videti. Trebalo bi da oni padaju u dva uzastopna dana, uz pretpostavku da je Platon nameravao da ostvari »životno uverljiv« dijalog. Razgovor u *Državi* vođen je na Bendideje, 19—20 targeliona (maj-juni). *Rep.* I 354a), a onaj u *Timaju* (kako smatra Proklo) na male Panateneje, jer velike Panateneje otpadaju, budući da su tek u mesecu hekatombeonu (jul-avgust). Moguće je takođe da je reč o nekom drugom prazniku posvećenom Ateni — Plinterijama npr., koje su se, kako kaže Plutarh, održavale 26. targeliona (što uzgred rečeno opet nije »sutradan«). Prema Kornfordu, Platon je pod stare dane napustio ideju o dijalogu koji pretenduje da prikaže autentičnu situaciju pa mu zato datumi nisu bili važni. Osim toga prva rekapitulacija iz *Timaja* mogla se odnositi i na bilo koji drugi razgovor o državnom uređenju koji je Sokrat sa svojim prijateljima mogao voditi a ne baš na onaj iz *Države*.

⁴ Cf. *Rep.* II 370 a-d.

⁵ Cf. *Rep.* II 370 — 376

⁶ Cf. *Rep.* 416d ff

⁷ Cf. *Rep.* V 451c ff, 455-456. Ova shvatanja o ženskoj ravnopravnosti ne slažu se baš najbolje sa kasnijim razmatranjima o prirodi odnosno postanku ženskog roda kao degradiranog derivata muškaraca (v. 41d, 90e).

⁸ Cf. *Rep.* V 461d. Tejlor smatra da bi o brakovima između dece iste generacije, pri čemu bi moglo doći i do pravog incesta, rešavali isti ti »vladari i vladarke«, koji bi vodili evidenciju o tome ko je kome stvarno krvni rod. Pitija, koja u *Državi* daje konačno odobrenje za sklapanje pojedinih brakova, primala bi u tom slučaju unapred tajne instrukcije od vladara.

⁹ Cf. *Rep.* V 458 — 461.

¹⁰ *Država* spominje samo da neželjena deca treba da budu skrivena na nekom nedostupnom mestu (V 460c).

¹¹ O pesnicima kao podražavaocima *Rep.* II 377b, III 394e.

¹² Prema tradiciji, osnivanje Lokride Epizefirske i ustanovljenje njenih zakona pripisivalo se Zaleukasu (6. v.). Atinjanin iz *Zakona* tvrdi da je taj grad čuven po svojim savršenim zakonima (*Leg.* 638b).

¹³ ...odande... tj. mesta, gde se dan pre toga razgovor održavao.

¹⁴ Ovaj Kritija, deda Kritije učesnika u razgovoru, ne može se pronaći u genealogiji Diogena Laercanina (III 1). Pošto je Kritija »učesnik« — deda Kritije »oligarha«, znači da mu je ovaj Kritija, Solonov savremenik čukundeda.

¹⁵ V. belešku 3.

¹⁶ Kureotida tj. treći dan svečanosti Apaturija. Jonski praznik u čast Dionisa koji se slavio tri ili četiri dana u mesecu pianopsionu (oktobar). Trećeg dana deca su bila primana u fratrije.

¹⁷ Amasis, kralj Egipta (569 — 525), helenofil; cf. Herodot II 162.

¹⁸ Neith, egipatska boginja koju Herodot (II 28) izjednačuje sa Ateonom, Plutarh sa Izidom.

¹⁹ Foronej, sin rečnog boga Inaha, prvi kralj Arga i celog Peloponeza, smatran je rodonačelnikom Pelazga.

²⁰ Nioba, kći Tantalova, žena tebanskog kralja Amfiona, imala je sedam kćeri i sedam sinova; brojem i lepotom svoje dece razmetala se pred Latonom majkom Apolona i Artemide koji joj iz osvete pobiše sve, dok se sama Nioba pretvorila u stenu iz koje su tekle suze u vidu izvora.

²¹ Deukalion i Pira, mitski tesalski kralj poznat po svojoj pravednosti jedini je od ljudi sa svojom ženom Piron, zatvoren u naročiti kovčeg, preživeo potop kojim je Zevs nameravao da uništi iskvereni ljudski rod. Od kamenja koje su Deukalion i Pira po Zevsovom naređenju bacali preko glave iza sebe nikao je novi naraštaj ljudi.

²² Cf. *Leg.* 676.

²³ Cf. *Ilijada* II 547; atinski heroj Erithonije rođen je od Geje i Hefesta Atenin štitičnik i osnivač njenog kulta Panatenejskih svečanosti.

²⁴ O Egiptu se mislilo da je deo azijskog kontinenta; cf. Herodot II 16, 17.

²⁵ Nad ovom sintaktički ne potpuno jasnom rečenicom prevodioci se uglavnom opredeljuju za jedan od dva smisla, zavisno od toga kako shvataju značenje reči *kosmos*. Ako ona ovde označava svemir onda je smisao rečenice onakav kakav je u ovom prevodu. Rivo ovde reč *kosmos* razumeva kao »red, uređenost, poredak«, premda samu reč ne prevodi, osim ako to nije vrlo neuobičajen prevod »l'education«, pa bi se rečenica odnosila samo na uvođenje reda u »intelektualni život« i obrazovanje, a ne i na proisticanje »ljudskih veština« iz proučavanja kozmosa.

²⁶ Cf. Herodot II 82, 83, 84.

²⁷ Bilo je, naime, poznato da je deo Atlantskog okeana blizu španske obale veoma plitak i teško plovat. (Arist. *Meteorologica* B I 354a 22).

²⁸ Gibraltarski moreuz.

²⁹ Pod Libijom se podrazumevala sva Afrika zapadno od Egipta.

³⁰ Tj. Sredozemno more.

³¹ Igra reči ἄπειρος beskrajn, ἤπειρος kopno, neprekinuto i neokruženo morem.

³² Tirenija — zapadni deo Italije, kasnije Etrurija.

³³ Osim što je uz pomoć trostruke distance, tog neprevaziđenog sredstva »da svoje maštarije predstavi kao konkretnu realnost«, dao misliti (i kopati) generacijama sledbenika, naučnika, kvazi-naučnika i ostalih radoznalaca, Platon je ovim »stilističko romantičarskim pesničkim uzletom koji svojom tajnom zrači na celo delo« (kako to Rivo otprilike iznosi) i koji bi ujedno mogao biti i »poetska transpozicija rata Atine i persijske sile«, ispevao himnu Atini i njoj legendarnoj prošlosti, ne sasvim lišenu patetike, gordosti i moralisanja. Ujedno, on je »istorijskim primerom« hteo pokazati da Sokratove zamisli o idealnoj državi nisu neostvarljive. Već je Krantor, međutim, prvi posumnjao u istorijsku verodostojnost ove priče i nazvao je φιλὴ ἱστορία, Ijupkom literarnom izmišljotinom. Kasniji platoničari bili su skloniji alegorijskim interpretacijama, prepoznavajući u sukobu Atine i Atlantide simbolički prikazano kretanje planeta u odnosu na statičan položaj zvezda nekretnica (Amelije, Plotinov izdavač), ili pak

sukob viših i nižih demona (Origen) itd., što mnogima ipak nije smetalo da veruju u stvarno postojanje ove civilizacije čije je elemente opisa Platon u velikoj meri crpeo iz grčke, a delom svakako i egipatske mitske tradicije. Moderni istraživači su pre svega težili da Atlantidu negde smeste (od krajnjeg zapada Atlantskog okeana preko Mediterana sve do Indijskog okeana, ali usled velikog vremenskog razmaka između većih geoloških promena i prvih zapisa) Herodot ni bilo koji drugi pisac pre Platona nigde ne pominju takvu civilizaciju pitanja vezana za Atlantidu ostaju do daljeg otvorena.

³⁴ Cf. *Leg.* III 683e, 684a.

³⁵ Smatra se da bi celokupno izlaganje do Kritijinog poslednjeg govora trebalo da pripada *Kritiji*. Ako se prihvati mišljenje da je Platonov krajnji cilj razmatranje etičkih i političkih pitanja, onda bi ceo dijalog *Timaj* — osim ovog uvodnog dela — trebalo smatrati uvodnim razgovorom za druga dva dijaloga: *Hermokrat* koji nije napisan i *Kritija*, nedovršen, odnosno, kako kaže Kornford »predgovorom za legendarnu sliku idealne države u akciji«.

³⁶ Prema Proklu, ovo mesto treba shvatiti na ovaj način; ἐπομένως (nezavisno od εἰπεῖν), kao »konsekventno«, »sledstveno tome«. Rivo prevodi ἐπομένως kao »logički dosledno, uređeno« (kao prilog uz εἰπεῖν), dakle: »bogovima u najvećoj meri po volji a za nas logički dosledno«.

³⁷ τὸ ὄν αἰεί i τὸ γιγνόμενον — svet ideja shvatljiv mišljenju, koji se može logički (matematički) iskazati i pojavni, čulima saznatljiv svet čiji je postanak vezan za vreme (cf. 37de). Pri prevodenju ove rečenice suočavamo se sa dilemom koja se tiče Platonovog odnosa prema ranijoj »filozofskoj terminologiji« i uopšte Platonovog mesta u procesu transformacije »običnih reči« u »filozofske termine«. Ako je, naime, Platon pri pisanju ove rečenice osećao ovaj izraz kao stručni termin (recimo iz elejske tradicije), onda je τὸ ὄν bolje prevoditi našim ustaljenim filozofskim terminom (biće) (kako to rade i francuski i nemački prevodioci /Siendes, l'Être éternel/). Ukoliko je pak Platon smatrao da pri opisu jedne kozmogonije treba početi radikalno od početka i ako je polazio od onog što svako treba da razume, onda bi prevod bio: »ono što uvek jeste« (kako mahom postupaju Englezi).

³⁸ Za razliku od ostalih prevodilaca koji λόγος na ovom mestu shvataju na ovaj način, Tejlor ovoj reči pridaje izvornije značenje: reč, govor (kao instrument mišljenja) pozivajući se na sličnu upotrebu kod Aristotela (λόγος τῆς οὐσίας).

³⁹ Cf. *Rep.* VI 507b, 509d.

⁴⁰ Cf. *Phileb.* 26e, 27b, *Phaedo* 98c.

⁴¹ ἰδέαν καὶ δύναμιν tj. spoljnji izgled i unutrašnji potencijali, funkcionisanje.

⁴² βλέπων αἰεί, αἰεί Rivo ne vezuje uz ἔχον već uz βλέπων: »posmatrajući uvek...«

⁴³ οὐρανός (nebo) starije ime za kozmos u jonskoj filozofiji. Prema tradiciji, Pitagora je prvi upotrebio reč kozmos u ovom smislu. U celom ovom dijalogu se te dve reči upotrebljavaju sinonimno.

⁴⁴ Igra reči koju je teško sasvim adekvatno prevesti: εἰκώς je particip perf. od glagola εἶκω od čije je osnove i reč εἰκῶν — slika; εἰκῶς pre svega znači sličan. Prevodeći sa »verovatan«, što celom daljem kontekstu bolje odgovara, svakako zapostavljamo jednu nijansu ideje o nepoklapanju zamisli i njene realizacije (bilo u »vidljivom« pojavnom svetu, bilo u domenu govora).

Poseban problem za prevodioca predstavlja reč οὐσία. Ukoliko želimo da ostanemo u domenu reči koje su derivati glagola »biti«,

teško možemo naći reč koja označava samu činjenicu trajnog postojanja (za razliku od nastajanja koje se odvija u već stvorenom svetu i vremenu). »Bivanje« bi bilo moguće rešenje jer ima upravo to značenje (bivati — trajno, stalno biti, v. Akademijin rečnik srpskohrvatskog jezika II str. 539). U okviru naše tekuće filozofske terminologije ta se reč, međutim, upotrebljava za »postajanje« pa sam stoga morala da je odbacim.

⁴⁵ Prevodioci se ne slažu oko upotrebe reči νόμος na ovom mestu. Reč ima dva osnovna značenja: 1. »zakon« (u kom je smislu shvataju Rivo ili pomerenom »glavna tema« — Konford) i 2. »nom« vrsta svečane pesme religiozne sadržine — (Taylor, Apelt) što je logičnije s obzirom da su takva muzičko-pesnička dela pre mogla imati προοίμιον — uvodnu pesmu. U prilog ovom drugom prevodu ide i okolnost da sam Kritija (u 21a) govori o tome kako treba istinski proslaviti boginju kao da joj pevaju himnu.

⁴⁶ Posle Heraklita i elejaca *Timaj* je prvo veće delo koje zastupa tezu o jedinstvenosti kozmosa. Rani jonski filozofi, neki pitagorejci a naročito atomisti verovali su u veći (beskonačan) broj svetova koji nastaju i propadaju.

⁴⁷ U proporciji (srazmeri) ἀναλογία — srednji član mora da stoji prema poslednjem u istom odnosu u kom prvi stoji prema srednjem a:b=b:c=c:d. Platon ovde ima na umu ovakvu neprekidnu proporciju tzv. ἀναλογία συνεχῆς tj. onu u kojoj je odnos svakog člana prema sledećem stalan. *Timaj* o brojevima govori pitagorejski, shvata ih, moglo bi se reći, prostorno: 1 predstavlja tačku (ili liniju). Broj koji se može razrešiti u dva broja predstavlja površinu *Timaj* takve brojeve naziva δυνάμεις, nazovimo ih uslovno kvadratni brojevi, jer se podrazumevaju samo kvadratne a ne bilo kakve pravougle površine. Broj koji se dobija množenjem tri činioca predstavlja čvrsto telo (zapreminu); u pitanju su kocke a *Timaj* ih naziva ὄγκοι. Između dva kvadratna broja može se umetnuti samo jedan član tj. između a² i b² može se umetnuti ab da bi se obrazovala tzv. srednja geometrijska proporcionala. Ako je npr. a=2 a b=4 onda »umetnuti broj« mora biti 8 (4:8=8:16). Između dva kubna broja (a³ i b³) srednju geometrijsku proporcionalu predstavlja iracionalan broj: $\sqrt[3]{a^3 b^3}$ Da bi se dobila srednja geometrijska proporcionala, neophodno je da se umetnu dva posredna člana (a³:a³b=ab³:b³) za a=2, a b=3 npr. to su brojevi 8,

$\frac{3}{2}$, 12, 18, 27 pri čemu je a:b=—.

⁴⁸ Možda aluzija na Empedoklovu »ljubav« φιλία. O mehaničkim silama koje drže telo svemira v. 58ab.

⁴⁹ Cf. Melis frg. 7.

⁵⁰ Skoro ironična u svojoj doslednosti, elejska kritika Anaksimenovog učenja o »disanju« kozmosa, kome se priklonio i Pitagora i pratreo kritiku od Aristotela (*Phis.* 213b 23. Cf. Ksenofan, *Diog. Laert.* IX 19).

⁵¹ Ostale vrste kretanja su: gore-dole, napred-nazad, levo-desno, cf. 43b.

⁵² εἰς μίαν ἰδέαν; ἰδέα je, prema Tejloru, ovde samo perifraza za ἔν τι, uobičajeni idiom u Platonu (cf. *Philebus*, 65a 1).

⁵³ Rečenicu koja je veoma zamršena najjasnije tumači Kornford čitajući i αὐτὸ περὶ koje je u rukopisima sporno i koje prevodioci mahom

ispuštaju. (tako i Rivo). Kornfordov shematski prikaz Timajeve zamisli izgleda ovako:

nedeljivo biće	}	posredno biće	}	duša
deljivo biće				
nedeljiva istost	}	posredna istost		
deljiva istost				
nedeljiva različitost	}	posredna različitost		
deljiva različitost				

cf. *Phaedo* 78b, *Soph.* 248e.

⁵⁴ Deljenje mešavine svetske duše počinje izdvajanjem sedam delova koji se međusobno odnose kao delovi dve geometrijske progresije od kojih jedna ima količnik 2 (2, 4, 8, 16), a druga količnik 3 (3, 9, 27) i koje su tako prepletene da čine jedinstven niz pri čemu je za obe polazna tačka broj 1. Pri definisanju intervala koji odvaja dva uzastopna člana (broja) Platon se poziva na principe pozajmljene iz muzike. Intervali su određeni tonskim odnosima tj. svaki član geometrijske progresije odgovara jednom tonu muzičke skale. Najveći broj najnižem tonu (najdeblja žica na liri npr.) najmanji broj najvišem. Ispuniti interval između dva tona (*διάστημα*) značilo je umetnuti između »oštrg« (višeg i »teškog«) nižeg tona posredne tonove tako da oni sa onim graničnim čine jedinstvo u kome se pojedinačno više ne osećaju. Interval može biti ispunjen sa dva posredna člana — jednim koji odgovara harmonijskoj sredini između dva broja i drugim koji odgovara aritmetičkoj sredini. Harmonijska sredina je onaj broj (tj. posredni član) koji prevazilazi prethodni (granični) broj delom tj. razlomkom tog broja tako da taj razlomak bude jednak razlomku drugog graničnog broja kojim srednji član sam biva prevaziđen. (za bro-

jeve 3 i 6 harmonijska sredina je $4; 4 = 3 + \frac{3}{3}, 6 = 4 + \frac{6}{3}$ itd. za niz

a, x, b har. sred. $x = \frac{2ab}{a+b}$. Aritmetička sredina je onaj broj koji pre-

vazilazi prethodni onim istim (celim) brojem kojim njega prevazilazi sledeći, ona je jednaka polovini zbira dva granična člana ($x = \frac{a+b}{2}$).

U pomenuta dva niza brojeva umetnute su, dakle, harmonijske i aritmetičke sredine između svaka dva člana čime se dobijaju novi

nizovi: $1 \frac{4}{3} \frac{3}{2} 2 \frac{8}{3} 3 \frac{16}{3} 4 \frac{6}{3} 6 8$ (za niz sa količnikom 2)

i $1 \frac{3}{2} 2 \frac{9}{2} 3 \frac{27}{2} 6 9 18 27$ (za niz sa količnikom 3)

ako se brojevi koji se u oba niza ponavljaju ispuste dobija se jedan

niz: $1 \frac{4}{3} \frac{3}{2} 2 \frac{8}{3} 3 \frac{9}{2} 4 \frac{16}{3} 6 \frac{27}{2} 8 9 18 27$ u kojem je odnos između

harmonijskih i aritmetičkih sredina stalan $\frac{9}{8}$.

U muzici se uzimao u obzir samo interval *διὰ πᾶσῶν*, tj. između brojeva 1 i 2 iz niza sa kol. 2. Između prvog graničnog broja i harmonijske sredine i između aritmetičke sredine i drugog graničnog broja

umeću se još dva posredna člana tako da odnos svakog sledećeg broja prema prethodnom bude —. Tako se dobijaju ovi brojevi:

$$1 \frac{9}{8} \frac{81}{64} \frac{4}{3} \frac{3}{2} \frac{27}{16} \frac{243}{128} 2.$$

Količnik svakog sledećeg i prethodnog broja sada je $\frac{9}{8}$, osim između

brojeva $\frac{81}{64}$ i $\frac{4}{3}$ kao i $\frac{243}{128}$ i 2 gde je količnik $\frac{256}{243}$. Popunjavanjem se,

dakle, dobijalo osam tonova podeljenih na dva tetrahorda, pri čemu

bi razmak od $\frac{9}{8}$ odgovarao jednom tonu a onaj od $\frac{256}{243}$ otprilike

polutonu (tzv. *λεῖμμα*).

Ako bi se sada za sve ove razlomke našao najmanji zajednički imenitelj (128) koji još treba pomnožiti sa 3 tako da broj 1 bude predstavljen kao 384 itd., čime bi se oni preveli u cele brojeve, dobio bi se niz:

384 432 486 512 676 648 729 768 kome odgovaraju tonovi *νήτη, παρανήτη, παραμέση, μέση, λιγανός, παραπατη ὑπάτη*. Ovaj postupak sproveli su već Krantor i Eudoks a nije isključeno da je bio poznat Platonu. Platonova svetska duša pretpostavlja, međutim, da je ovo »popunjavanje« sprovedeno u čitavom nizu od 1 do 27 što celu zamisao jako udaljuje od muzike, barem one dostupne ljudskom sluhu i uvlači je u oblast čiste aritmetike koja je pak uslov kozmičke harmonije jer se na istim brojnim odnosima zasniva i Platonova (pitagorejska?) astronomija. (Prema Rivou).

⁵⁵ Mešavina svetske duše (trebalo bi je verovatno zamisliti kao dugu-ljastu) presečena je uzduž a zatim su ta dva dela ukrštena u obliku slova x i savijena u dva kruga koji imaju dve dodirne tačke (O). Ova dva kruga odgovaraju nebeskom ekvatoru i zodijaku tj. ekliptici koja o ekvinokcijama preseca ekvator. Ravan zodijaka nagnuta je u odnosu na ravan nebeskog ekvatora pod uglom od $23\frac{1}{2}^\circ$ (o ovom uglu Timaj ne govori). Pravougaonik o čijoj je strani i dijagonali reč je zamišljeni pravougaonik čije su duže stranice prečnici letnje i zimske obratnice a koji ekvator uzduž deli na dve polovine. Obrtanje Istog je kretanje (odgovara dnevnom kretanju sunca) u ravni ekvatora, koji je paralelan sa dužim stranama pravougaonika, udesno tj. prema zapadu. Kretanje Različitog je u ravni ekliptike — dijagonale pravougaonika, u levo tj. prema istoku (odgovara godišnjem »prividnom« kretanju sunca). Prema tradicionalnom pitagorejskom shvatanju, naime, kretanje udesno podrazumevalo je kretanje od istoka prema zapadu pri čemu zamišljeni posmatrač na severnoj hemisferi stoji licem okrenut prema jugu. (Arist. *Ne coelo B 285-652*).

Pretpostavlja se da je Platon dok je pisao ovu »sažetu astronomiju« zasnovanu na Eudoksovim učenjem, morao imati pred očima model nebeskih sfera (načinjen od žice ili možda metalnih polulopti — ovde opet iskršava teško pitanje da li su ovi nebeski krugovi zamišljeni kao apstraktne linije ili kao trake ili sfere). Tako misli Kornford, navodeći u prilog tome sliku vretena Sudbine iz mita o Eru (*Rep. X 614*).

⁵⁶ Glavnim brojevima progresija odgovaraju rastojanja pojedinih planeta od Zemlje koja je u centru svemira. (Mesec 1, Merkur 2, Venera 3, Sunce 4, Jupiter 9, Mars 8, Saturn 27). U Erovom snu planete su jednako raspoređene premda nema brojčanih poklapanja između razmaka planeta u *Timaju* i širina prstenova u mitu o Eru. Sunce, koje Platon takođe smatra planetom, Venera i Merkur imaju smer jednak smeru kretanja Različitog i ispunjavaju svoje kružne putanje u toku

jedne godine. Mesec se kreće u istom smeru samo većom brzinom. Ostale tri planete imaju isti smer toliko ukoliko su i one podređene kretanju Različitog ali imaju i sile koje ih ubrzavaju, usporavaju, zastavljaju (v. 38cde).

⁵⁷ Pozivajući se na *Soph.* 245b Kornford smatra da je glagolima εἶναι i πάσχειν ovde treba pripisati specifično značenje. Glagol εἶναι naime, pored svog prvog značenja »jeste«, »postoji«, »učestvuje u postojanju«, ima i drugo (značenje kopule) »jednako je kao«, tj. označava učestvovanje u istom. πάσχειν podrazumeva »nije (jednako kao)«, tj. određeno je nečim drugim — učestvuje u različitom. Prema Tejloru se pak εἶναι odnosi na sudove koji određuju šta nešto jeste kao i na one koji određuju šta nešto nije, a πάσχειν na sudove koji određuju ὅπῃ καὶ ὅπως καὶ ὅποτε tj. »kako i kada« u pogledu identiteta i različitosti (cf. *Parm.* 139e7). Rivo ne uzima u obzir ovakve mogućnosti značenja ova dva glagola i prevodi ih sa *être* i *pâtir*.

⁵⁸ Krugovi svetske duše su potpuno pravilni pa zato »proizvode« istinita i ispravna mnjenja i verovanja odnosno znanja — za razliku od krugova ljudske duše koji su podložni poremećajima i iskrivljenjima (cf. 43cd).

⁵⁹ Ukoliko se ἀγαλμα τῶν αἰδίων νεῶ prevede sa »slika večnih bogova« izjednačivši značenje reči ἀγαλμα sa εἰκῶν, kako većina prevodi (Rivo, Apelt, Tejlor) javljaju se teškoće. Koji su to »večni bogovi« o kojima do ovog mesta nema govora. Teško bi to mogao biti sam demijurg, subjekt ove rečenice. Mogućnost da se ideje izjednače sa »večnim bogovima« prema kojima je kasnije stvoren telesni svet takođe je mala jer se oni nigde ne izjednačuju. Ostaje mogućnost da se reč prevede kako to čini Bury — »a thing of joy to eternal gods« uzimajući u obzir da ἀγαλμα može značiti dragocenost, nešto umetnički izrađeno, predmet divljenja, uživanja, podrazumevajući Platonovu sklonost etimologiju ἀγαλμα—ἀγάομαι, ovde aor. ἡγάσθη, diviti se. U obzir dolazi i Konfordova varijanta, zasnovana na sličnoj Proklovoj upotrebi (III 418), gde se o kozmosu govori kao o agalmi večnih bogova. Proklo demijurga naziva ἀγαλματόποιος, koji stvara kozmos kao agalmu koja prima agalmata individualnih božanstava kao što kulturni kipovi primaju »transcendentalnu suštinu bogova«. ἀγαλμα onda znači mesto koje božanstvo nastanjuje, kip, oltar, svetilište. Bogovi na koje se ovde misli su nebeska tela (cf. 40ab).

⁶⁰ Ova koncepcija vremena verovatno ima svoje poreklo u mišljenjima Platonovih prethodnika. Večnost, beskrajna »jestost« koja je παράδειγμα za vreme, kao što je demijurgova zamisao (παράδειγμα za kozmos, podseca na neprolaznost i nepromenljivost Parmeničovog »Bića« (cf. frag. 8, 5). O njoj se može govoriti samo kao o nečemu što jeste jer nema prošlost ni budućnost. Za beskrajno trajanje »večnog bića« Platon upotrebljava reč αἰών, lat. *aevum*. Vreme pak koje podražava večnost, nastalo zajedno sa kozmosom, shvaćeno je kao kružno proticanje, uslovljeno promenljivošću, i ima tri dimenzije — prošlost, sadašnjost i budućnost — ili, onoliko vidova koliko ima nebeskih tela jer svako telo ima svoje vreme (cf. 38e; 39a). Platon ga naziva χρόνος. Shvatanje vremena kao periodičnog proticanja bilo je duboko usadeno grčkom mišljenju. Pitagorejci su vreme izjednačavali sa nebeskom sferom. (Diels, *Vors.* 45 B). Empedokle vreme naziva περιπλόμενος χρόνος koje se obrće ili κύκλος χρόνος (Diels, 21 B 17, 29), cf. Platon *Simp.* 207d. Aristotel je govorio da stvari u nastajanju čine krug koji je ustvari krug vremena (*Phys.* 223b 13 ff).

⁶¹ πλανᾶω-lutam, πλανητής onaj koji luta tj. menja svoj položaj u odnosu na zvezde nekretnice. Stoga je i Sunce ubrajano u planete.

⁶² Venera, Grci su je zvali φώσφορος — lučonoša, a u Platonovo vreme

je ustanovljeno da je »večernjača« ἑσπέρα i »jutarnja zvezda« ἑωσφόρος jedno te isto nebesko telo.

⁶³ Merkur. U grčkoj literaturi je na ovom mestu prvi put upotrebljeno vlastito ime za planetu, tj. ime božanstva kao eponima. Potpuna lista bogova, po kojima su nebeska tela dobila imena, nalazi se u *Epinomis* 987c. Ranije su planete nazivali po osobinama. Mars πυρόεις vatren, Jupiter φάειων sjajan, Merkur στίλβων blistav.

⁶⁴ Venera i Merkur, planete koje kao i Sunce prolaze kroz znake Zodijaka u toku solarne godine, pojavljuju se svakog dana na približno jednakom odstojanju od Sunca i kreću se približno jednakom brzinom. Pošto se od Sunca ipak kadkad udaljuju ili mu se približavaju, pojavljujući se kao večernja ili jutarnja zvezda, Platon misli da moraju imati neku vlastitu silu smera suprotnog od Sunčeve. U antici je postojalo više objašnjenja za međusobno »prestizanje« ovih nebeskih tela. Teon, Proklo i Halkidije mislili su da se ona kreću čas brže čas sporije. Moguće je da je tako mislio i Platon ili onaj astronom (Eudoks) od koga je preuzeo ovu astronomsku teoriju. Zakoni (898d) predviđaju da svako nebesko telo poseduje sopstvenu dušu koja ga može pokretati nezavisno od kretanja svetske duše tj. kruga istog i kruga različitog.

⁶⁵ Neće. Mars, Jupiter i Saturn, tri planete čiji je smer suprotan os Sunčevog, na sličan način su zastavljene i u *Epinomis* zbog velike složenosti pojava vezanih za njih i teškoće da se one shvate, a od ovog astronomskog pregleda se očekuje da bude krajnje sažet.

⁶⁶ Pretpostavka ranih kozmologija bila je da je krug zvezda nekretnica najbrži u svom okretanju jer se obrne jednom za 24 časa a da povlači za sobom kretanje celog sistema. Promena položaja ostalih planeta u odnosu na njega objašnjavana je razlikama u brzini kretanja koja je sve manja što je telo bliže zemlji kao centru sistema, budući da se intenzitet uticaja kruga zvezda nekretnica smanjuje. Timaj promene u položajima objašnjava suprotnim smerovima pojedinih planeta (kruga Različitog) i još nekim pojavama o kojima će biti nagoveštaja u 40c i tvrdi da su brža ona tela koja su bliže zemlji tj. čija je orbita manja. Posmatrano sa Zemlje, izgleda da je Mesec najbrži, jer on prestiže spoljnje planete, Saturn npr. Ako je kretanje istog najbrže, onda logički sledi da je Saturn brži jer najbolje drži korak sa njim tj. »najsporije se od njega udaljuje«, ili, bolje rečeno, najsporije menja svoj položaj u odnosu na neku od zvezda nekretnica, čije je obrtanje najbrže, pa je stoga najbrži i »prestizhe« Mesec koji, kako Timaj misli, prestiže njega (upor. *Zakoni* 822a).

⁶⁷ Pitagorejci su smatrali da svetlost planeta dolazi od centralne vatre koja je sama nevidljiva. Empedokle je prvi pretpostavio da Mesečeva svetlost potiče od Sunca.

⁶⁸ Jedan obrt kruga istog tj. zvezda nekretnica.

⁶⁹ Prilikom tzv. konjunkcije tj. kad se Mesec, Zemlja i Sunce nađu u istoj liniji (svakog meseca) 27 dana i 7 sati otprilike.

⁷⁰ Cf. *Rep.* 546 ff i komentar.

⁷¹ Tj. planete u koje se ubraja i Sunce za razliku od zvezda nekretnica koje se obrću uvek u istom krugu.

⁷² Igra reči. κόσμος znači i ukras i svemir.

⁷³ Zvezde poseduju vlastitu rotaciju i kretanje unapred — ono kojim ih vuče krug istog. Ostalih pet kretanja su unazad, na gore, na dole, ulevo i udesno.

⁷⁴ Složen problem da li je Timajeva zemlja »prionula za osu svemira« ili »se vrti oko nje« objašnjavan je i objašnjen iz raznih uglova i u antici i kasnije ali nije rešen. U rukopisima su otprilike ravnopravno zastupljene dve varijante participia εἰλλομένη ἰλλομένη. (pri čemu može biti u pitanju i jedan te isti glagol u raznim fazama izgovora

jer se već u I veku *ε* izgovaralo kao *i* i poznato je da je dolazilo do zabuna ove vrste.) *ε*λλω znači zbiti zgusnuti se (kao rezultat nekog obrtanja oko neke ose, namotavanja? a *ε*λλω njihati se, vrteti se) kretati se gore-dole, izraz je — kako smatra Burnet — pesnički i mora biti u vezi sa kretanjem jer tako i konstrukcija ove rečenice zahteva. U oba slučaja se može podrazumevati dejstvo neke sile uslovljene obrtanjem a isto tako i stezanje, sabijanje. Aristotel koji je još bio u Akademiji kada je *Timaj* napisan, u *De caelo* II 13 kaže: ... »neki smatraju da se Zemlja nalazi u centru svemira i vrti se oko ose protegnute kroz svemir, kako piše u *Timaju*« — suprotstavljajući ovo mišljenje pitagorejaca koji Zemlju nisu stavljali u centar. Sledbenici Aristotelovi i moderni interpretatori smatrali su mahom da je Aristotel pogrešno razumeo reč *ε*λλομένη ili pogrešno protumačio tekst.

Glavni argument na koji se pozivaju oni koji zastupaju prevod »stegnuta, prionula uz osu...« je taj što je u 39c smena dana i noći pripisana obrtanju kruga Istog (tj. zvezda) i to je kretanje predstavljeno kao realno a ne kao prividno. Zemlja bi prema tome trebalo da stoji da bi »čuvala« dan i noć. Pretpostavka da se Zemlja okreće oborila bi, dakle, po ovom mišljenju celu Platonovu koncepciju o kretanju ostalih nebeskih tela.

Kornford navodi dva argumenta u prilog relativnom kretanju Zemlje u odnosu na kretanje celokupnog kozmosa. 1. Ako obrtanje kruga Istog povlači za sobom i sva ostala nebeska tela (v. 34a, 36e), ono mora na taj način vući i Zemlju tj. okretati je u istom smeru, da bi, dakle, »čuvala« noć i dan ona mora imati sopstveno kretanje u suprotnom smeru. To s druge strane može biti i »apsolutno mirovanje« tj. prionulost uz osu svemira — u odnosu na nekakav apsolutni prostor. 2. Zemlja bi kao i ostale planete, »božanska živa bića« trebalo da ima dušu, »jer je prva i najstarija među bogovima« što bi trebalo da podrazumeva i njenu rotaciju (cf. *Epinomis* 983b). Aristotel je takođe naziva τὸ τιμωτάτων (»najčasnija«). Sve izgleda zavisi od toga da li se zamišljeni posmatrač stavlja unutar kozmosa — onda se Zemlja okreće u smeru obrnutom od smera dominantnog kruga Istog. Ili u »apsolutni prostor« kome onda pripada i »osa nebeska« na koju je Zemlja nepokretno priljepljena, izuzeta od kretanja ostalog svemira. Glagol dopušta oba značenja i ovaj prevod treba shvatiti uslovno Ravnopravan bi bio »stegnuta oko ose pritegnute kroz svemir«.

Ostavljajući po strani mnoga uzgredna pitanja vezana za ovaj problem, možemo navesti Tejlorovo mišljenje o nastanku Timajeve koncepcije (pitanje je da li je ona i Platonova jer je u *Fedonu* Zemlja u centru ali nepokretna, ali je takođe moguće da se Platon u starijim godinama približio pitagorejskoj ideji o njenom kretanju). Tejlor, naime, smatra da je teorija o Zemljinoj rotaciji u centru svemira stanica na pola puta između pitagorejskog shvatanja (bar kako ga prikazuje Aristotel) da Zemlja kruži oko centralne vatre I teorije o Zemljinoj centralnoj poziciji koja svoje korene ima u Miletskoj filozofskoj školi (Anaksagora) i da je veoma bliska Empedoklovoj teoriji prema kojoj kozmički vrtlog svojim pritiskom održava Zemlju u centru i sprečava je da odatle isklizne.

⁷⁵ γορεία igranje u kolu tj. planete se po neku ređaju kao igrači u kolu.

⁷⁶ παραβολή izlaženje i zalaženje dve bliske planete u malom razmaku, tzv. jukstapozicija.

⁷⁷ ἐπανακύκλισις tzv. retrogradacija, prividno vraćanje unazad nekog nebeskog tela. Ciceron: conversiones.

⁷⁸ προσχωρήσις ubrzano kretanje planete unapred posle retrogradacije.

⁷⁹ Obe se pojave mogu svesti na tzv. konjunkciju — kada se tri planete npr. Sunce, Zemlja, Mesec nađu u istoj liniji pa dolazi do pomračenja, bilo Sunca, bilo Meseca.

⁸⁰ Ovu ironičnu teogoniju bi prema Rivou trebalo smatrati aluzijom na neku od orfičkih kozmogonija. Njihovi autori su, naime, sebe često proglašavali potomcima bogova (cf. *Kratil* 4ood; 402b, *Rep.* 364e, *Zakoni* 886cde.

⁸¹ Tj. zvezde.

⁸² Ovu rečenicu sam prevela slobodnije i odstupajući od teksta uz Rivov prevod τὰ δὲ ἐμοῦ γενομένα umesto δὲ ἐμοῦ + ...) Kornford je, naime, pokazao da se radi o rečenici koja u stvari predstavlja stih u kritsko-peonskom metru i koja zbog toga ima neuobičajenu konstrukciju. V. Appendix uz Kornfordovu *Plato's Cosmology*.

⁸³ Ili: sličan svom prethodnom, zemaljskom životu. Smisao nije sasvim jasan a reč συνήθη — »sličan« u nekim rukopisima je ispuštena.

⁸⁴ Lukrecije III 971: *Vita muncipio nulli datur, omnibus usu*.

⁸⁵ Slika spoja duše i tela u detinjstvu, a ne samo kod prve ljudske generacije.

⁸⁶ αἰσθησις Platon dovodi u vezu sa αἰσσω, brzo se kretati, nasrtati.

⁸⁷ Pod ovim dobom bi se možda mogla podrazumevati tzv. ἀκμή doba pune zrelosti (oko četrdesete godine života). Solon je smatrao da su to godine od 28 do 35, tj. peti period od sedam godina, na koje je podelio ljudski vek.

⁸⁸ Platon se ovde drži teorije mlađeg savremenika Pitagore, Alkmeona iz Krotona, koji je izgleda prvi otkrio značaj mozga kao senzorno-motornog centra. Otkrio je po svoj prilici i nerve koji prenose miris i nazvao ih πόροι, prolazi, putevi, kao i očne nerve. Aristotel i stoičari smatrali su da je srce senzorni centar.

⁸⁹ Etimologija: ἡμερος blag, ἡμέρα dan (cf. *Crat.* 418d). O raznim vrstama vatre v. 58c i 67d; *Rep.* 508a-c.

⁹⁰ Sc. telo vidnog zraka, sastavljeno od dve vrste vatre — one koja ističe iz oka i one od koje se sastoji dnevna svetlost. To telo, prema Euklidovoj *Optici* ima koničan oblik. Vrh tog konusa je u oku a baza obuhvata ivice predmeta koji se gleda.

⁹¹ Timajevo objašnjenje procesa viđenja podseća na Empedoklovu teoriju. Ovaj je takođe predpostavljao da viđenje prouzrokuju čas čestice vatre koje ističu iz oka — upoređuje ga sa fenjerom — čas one koje ističu iz posmatranog tela, za razliku od Demokrita koji govori o ἀποτύωμα otisku koji posmatrani objekt utiskuje u okolni vazduh ili vodu pa se on tim putem prenosi do organa vida. Alkmeon je takođe pre Empedokla smatrao da viđenje prouzrokuje vatra iz oka. Moguće je da je Timajeve teorija kombinacija Alkmeonove i atomističke. Potpunije objašnjenje za vid na str. 67c.

⁹² Tj. suprotno onom slučaju kad jedan čovek gleda drugog koji mu stoji nasuprot, pa se npr. leva ruka jednog nalazi na istoj strani na kojoj je desna ruka drugog (a), dok kad čovek sebe gleda u ravnorn ogledalu iste strane — levo i desno stoje u istoj liniji (b): (a)

{ Id (b) } Id,
{ Id dl }

⁹³ Upor. *Soph.* 266c.

⁹⁴ συναιτία sporedni, pomoćni uzroci koji objašnjavaju kako se nešto zbiva, za razliku od primarnih ili prosto uzroka αἰτία koji objašnjavaju zašto tj. sa kojom svrhom se to zbiva. Takav uzrok ili kako ga Tejlor još zove ἀρχὴ κινήσεως bila bi u ovoj raspravi namera (demijurgova) da se stvori najbolji mogući svet (cf. *Fedon* 95-99).

⁹⁵ U nekim rukopisima su ove dve reči ispuštene.

⁹⁶ Kraj ove rečenice smatra se reminiscencijom na Euripidov stih iz *Feničanki* 1762.

⁹⁷ Tj. svemira.

⁹⁸ Cf. 75e.

⁹⁹ Shvatajući muziku u najširem smislu, uključujući i pesništvo. Ovde se pod »delom koji je posredstvom glasa dostupan sluhu« podrazumeva sviranje i pevanje. cf. *Država* 401d *Zakoni* 666d.

¹⁰⁰ Jer se i jedni i drugi zasnivaju na istim brojnim odnosima.

¹⁰¹ Tj. osim objašnjenja pojava vezanih za vid i sluh.

¹⁰² ἡ φέρειν πέφυκεν. Drugi način da se ova ne sasvim jasna rečenica shvati je: »... utoliko ukoliko to njegova (tj. lutajućeg uzroka) priroda dopušta.« — ukoliko se φέρειν shvati u značenju podneti, dopustiti.

¹⁰³ Nova polazna tačka sa koje se detaljnije i ekzaktnije posmatra stanak svemira, uzevši u obzir i »uzrok koji luta« tj. delovanje nužnosti. Odnos νοῦς — ἀνάγκη precizno i sa istorijatom tog problema objašnjava Kornford; νοῦς bi u okviru ovog para trebalo shvatiti kao svā ono što predstavlja (demijurgovu) svesnu nameru, sve što je »racionalno programirano«, kao težnju dobru. Nasuprot tome ἀνάγκη (uslovno rečeno »nužnost«, jer se uobičajeno značenje reči u našem jeziku ne poklapa sasvim sa onim što se kod Platona pod tom reči podrazumeva) predstavlja sve što se toj svesnoj nameri suprotstavlja, opire. To bi bile imanentne, unapred date tj. slučajne osobine ili stanja materije o kojima će dalje biti reči. Zato i πλανωμένη αἰτία — lutajući uzrok, ukoliko ga ne treba izjednačiti sa ἀνάγκη treba svakako vezati uz nju jer se pod njim podrazumeva uzročnost koja nije podređena krajnjoj svrsi uma — dobru, već je to niz sekundarnih uzroka, nepredvidljivog toka, sve ono, dakle, što je rezultat delovanja ἀνάγκη. »Nužnost« se stoga pre može shvatiti kao nešto što pokreće izvanrazumski, nestalni i neočekivani tok događaja a ne nekakvo neprikosnoveno, predestinirano ili čak determinisano zbivanje (cf. Aristotel *Phys.* B VIII 1986, 17).

¹⁰⁴ στοιχεῖα — elementi označavali su najpre slova — kao delove sloga. U *Tejtetu* ta je reč prvi put upotrebljena da označi fizičke elemente (vatra, vodu, zemlju, vazduh).

¹⁰⁵ Cf. 28a, 35ad.

¹⁰⁶ Na ovom mestu sam odstupila od teksta uz Rivoov prevod jer mi se njegova varijanta τῆν τοῦ δὲν čini najmanje verovatnom među svim ostalim koje takođe nisu mnogo ubedljive. Provizorno sam prihvatila Tejlorov predlog τῆν τοῦδε da ne bih kao Kornford baš preskočila mesto.

¹⁰⁷ ἐκμαγεῖον reč se ne može doslovno prevesti a znači svaku meku materiju u koju se može utisnuti neki lik ili se bilo kako može uobličiti.

¹⁰⁸ τὸν εἰδόντων — doslovno: »ona koja u nju ulaze«. Pošto se izričito ne kaže šta je to, bolje je, po mom mišljenju, napustiti pluralni oblik i sačuvati neodređenost, nego se poštovati rečima kao »stvari«, »predmeti«, koje bi mogle da znače više nego što treba. Ovaj odložen odgovor bi možda trebalo potražiti na str. 51b ili 52c, ukoliko ovo nije jedno od onih mesta gde Platon odlaže a zatim izbegava da traži rešenje ovakvih ključnih pitanja.

¹⁰⁹ Shvatanje da pri nastanku novog bića majka ima isključivo ulogu da pruži mesto gde će se ono razviti, a da jedino otac »proizvodi« potomstvo i da je samo on pravi roditelj, bilo je dosta rašireno u antici.

¹¹⁰ Tj. sve vrste čulno opažljivih bića.

¹¹¹ ἐκμαγεῖον majka primateljka, treća vrsta, mračna, teška i bezoblična, koja učestvuje u umnom na »nepravi« (nezakonit — Rivo kaže ekstralogički način λογιδμῶ τινι νόθῳ) tek je ovde, posle sve silesije

metafora i poređenja prvi put nazvana imenom χώρα — »prostor«. Moguće je da bi ovaj naziv trebalo da asocira na glagol χωρεῖν — da bi mesto, sadržati, Timajev prostor, stariji od kozmosa i od vremena, podseća mnogo više na Aristotelovu ὕλη nego na Demokritovu prazninu. Možda bi »protežnost« takođe bio delimično odgovarajući prevod.

¹¹² Podrazumevajući pod ta dva prostor i oblike, Kornford smatra da je Platon u ovom odeljku imao na umu Gorgijinu raspravu o nebiću (frag. 3) cf. takođe *Parmenid* 138a.

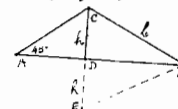
¹¹³ Treba zamisliti plitku pletenu korpu koja se, pošto se ispunila žitom (i plevom), trese pri čemu trice i pleva kao lakše odlaze na onaj kraj korpe koji ima niži obod i ispadaju dok žito ostaje unutra. Sličnim se poređenjem posluži i Demokrit (fr. 164)

¹¹⁴ Timaj podrazumeva da su mu sagovornici nesumnjivo upućeni u najnovija matematička znanja, cf. *Rep.* VIII 546c 4.

¹¹⁵ Spuštanjem visine CD u trouglu ABC dobijaju se dva trougla — ACD i DBC; prvi jednakokrak sa dva ugla po 45° i drugi nejednakokrak čija je kraća kateta jednaka polovini hipotenuze. Zašto baš taj trougao — vidi napomenu 117.

¹¹⁶ Tj. ovde je reč o četiri vrste (roda) najlepših tela, o kojima će se, malo kasnije podrobnije govoriti.

¹¹⁷ Speusip, Platonov nastavljac u Akademiji, izdvajao je u skladu sa pitagorejskom tradicijom ova tri trougla: (1) *jednakostranični* koji odgovara broju 1 jer su mu svi uglovi i sve strane jednaki, pa je dovoljno znati samo dužinu njegove strane; (2) *jednakokraki* koji odgovara broju 2 jer poseduje jednu »nejednakost« u pogledu uglova i jednu u pogledu stranica; (3) trougao koji je polovina jednakostraničnog trougla — *nejednakostranični* čija je hipotenuza dvostruko duža od kraće katete. On odgovara broju 3 jer ima tri nejednake strane i tri nejednaka ugla ali ga u odnosu na druge trouglove treba izdvojiti zbog jedinstvenih brojnih odnosa među njegovim uglovima: 30:60:90 = 1:2:3. (Taylor).

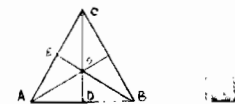

Kada se trougao CDB udvostruči dobija se jednakostranični trougao CEB.

¹¹⁸ Na ovom mestu sam odstupila od Rivoovog izdanja uzimajući δῆ μὴ (kako predlaže Kornford) umesto δῆ.

¹¹⁹ Tj. u trouglu CDB kvadrat katete DB jednak je utrostručenom kvadratu katete CD, ako je CB=2DB. (sl.)

$$\begin{aligned}(CB)^2 &= (DB)^2 + (CD)^2 \\ 4(DB)^2 &= (DB)^2 + (CD)^2 \\ 3(DB)^2 &= (CD)^2\end{aligned}$$

¹²⁰ Pravougli trougao koji je već pomenut, ovde ADO »zalepi se« hipotenzom za još jedan takav čime se dobije četvorougao ADOF. Šest osnovnih trouglova spojenih u tačku O stvaraju jednakostranični trougao ABC.

¹²¹ Tj. koja iznosi 180° (3 · 60°)

¹²² To je pravilni tetraedar.

¹²³ Pravilni oktoedar

¹²⁴ Ikosaedar — telo koje ima 20 strana koje su jednakostranični trougli.

¹²⁵ To je: dodekaedar, koji ima 12 strana — pravilnih petouglova. Oni se ne mogu konstruisati ni od jednog od pomenuta dva trougla. Smatra se da je dodekaedar izabran za svemir, jer se po svom obliku najviše približava lopti. cf. *Phaedo* 110b. διαζωγραφῶν se može shvatiti dvstruko: reč može značiti »nešto u potpunosti oslikati« (»živopisati«) ali može asociirati i na slikanje životinjskih likova — ne samo Zodijska već i drugih sazvežđa (Kornford).

¹²⁶ Igra reči koja je ovde samo indirektno prevedena: ἄπειρος može značiti i beskonačan i neiskusan.

¹²⁷ Jedino donekle prihvatljivo — iako ne sasvim ubedljivo — objašnjenje ovog nejasnog mesta nagoveštava Tejlor: pošto je dodekaedar oblik našeg kozmosa, očekivalo bi se da takvu ulogu preuzmu i ostala četiri tela tj. da svako »bude oblik« nekog drugog kozmosa. Ovo mesto takođe može biti odjek nekih ranijih pitagorejskih »obračuna« budući da se zna da su neki od njih smatrali da je broj svetova konačan. Ideju o beskonačnosti svetova zastupali su atomski pa je

¹²⁸ Odstupanje od Rivoovog teksta. Njegova verzija θεός značila bi: prvi deo rečenice možda aluzija na njih.

Kozmos smatramo jedinstvenim... kako nam objavljuje bog. Pošto se do ovog mesta ovakav »glas boga« nigde ne pominje, verovatnija je varijanta koju zastupa Kornford (kako glasi u prevodu) θεόν. Neki izdavači ovu reč izostavljaju.

¹²⁹ Oktoedar.

¹³⁰ Ikosaedar.

¹³¹ Cf. 48a.

¹³² Sledi zgusnut opis fiziko-hemijskih procesa. Jedne figure seku druge na kvadratu ili trouglove, tj. duž ivica geometrijskih tela. Druga mogućnost je da se rastave do samih osnovnih trouglova. Spajanjem ovih elementarnih delova može se sastaviti neko drugo od četiri pomenuta geometrijska tela. Ovo razlaganje i ponovno spajanje telašaca vatre, vode, zemlje i vazduha, ne treba, međutim, shvatiti suviše bukvalno. Nepromenljiva veličina u tim procesima je samo broj strana (tj. trouglih i četvorouglih površina), njihov oblik i veličina. U toj teoriji postoje teškoće: ako n.pr. jedan pravilni oktaedar podelimo jednom ravni na dva jednaka dela, ne dobijaju se dva tetraedra već dve piramide čije su osnove kvadrati a ostale strane po 4 jednakostranična trougla, i sl. za ostale slučajeve. Usled ovih »nedoslednosti« postavio se pred prevodioce i pisce komentara veći broj dodatnih pitanja, koja se pre svega tiču prirode ovih telašaca. Teško je verovati da Platon svih ovih teškoća nije bio svestan. S druge strane, izgleda da je konstruisanje pomenutih geometrijskih tela bio skorašnji pronalazak u vreme pisanja *Timaja*. (Platon u *Državi* VII 528 kaže da još nije pronađeno konstruisanje svih geometrijskih tela. U *Timaju* se ono podrazumeva. Smatra se da su konstruisanje tri od ovih geometrijskih tela pronašli pitagorejci (kocka, tetraedar i dodekaedar) dok se konstruisanje oktoaedra i ikosaedra pripisuje Teajtetu. Moguće je takođe da je Platon već u vreme pisanja *Države* znao za konstruisanje svih pet tela ali da to namerno nije izneo stavljajući se u imaginarno vreme odvijanja dijaloga. Zbog svega ovoga postoji mogućnost da Platon nije mogao biti svestan nepravilnosti u odnosima geometrijskih tela. Veća je ipak verovatnoća da on o pomenutim teškoćama svesno nije vodio računa — ili zato što je u ovakvom delu probleme te vrste smatrao sporednim ili zbog njegove sasvim specifične koncepcije prostora u kome se (kao u »primateljski«) odvijaju svi ovi procesi, usled koje pitanja kao što su: da li su ova geometrijska telašaca zaista ispunjena vatrom, vodom... ili predstavljaju nekakve vatrene, vodene... »kutijice« veoma tankih strana koje su iznutra šuplje (Martin) verovatno dolaze u drugi plan a i ne rešavaju bitno pomenute teškoće. Platon po svoj prilici nije pripisivao materijalnost (bar ne u današnjem smislu reči ovim česticama; on je o materiji govorio, između ostalog, kao o čistoj i bezobličnoj protežnosti sposobnoj da u sebe primi svakovrsne likove. »Realizacija elemenata« unutar ovog prostora — utiskivanje geometrijskih tela — mogla bi biti shvaćena kao nekakav granični trenutak prelaženja iz potpune bezobličnosti haosa u shvatljiv kozmos gde su posredstvom uma i broja već ostvareni elementi sa svojim oblicima, geometrijski definisanim pa ipak stalno promenljivi i ispunjeni težnjom za kretanjem.

¹³³ Jer se njen osnovni trougao — jednokraki — izdvaja od osnovnog trougla — pravouglog — ostalih elemenata.

¹³⁴ Telo vatre ima četiri jednakostranična trougla a vazduha osam. $8+8+4 = 20$ — koliko ima ikosaedar (telo vode). Ovo bi trebalo da se dešava kada vatra ili zagrejani vazduh greju vodu pa ona isparava.

¹³⁵ $4+4=8$ — dva tetraedra daju jedan oktoedar.

¹³⁶ Odstupanje od Rivoovog teksta, njegova verzija εἰς ταῦτα ἦη značila bi: ...prilikom sjedinjavanja elemenata u jedno... εἰς ταῦτα ἦη koje prihvataju Kornford i Tejlor znači: prilikom prelaženja elemenata (iz jednog u drugi).

¹³⁷ Više o odnosima veličina osnovnih trouglova v. Kornford 230-239 »rodovi unutar vrsta« — mogli bi označavati varijante pojedinih elemenata — n.pr. vrste vode su: zlato, vino itd. v. 58c.

¹³⁸ Nejednakost nastaje usled različitih dimenzija i oblika primarnih trouglova.

¹³⁹ Prazan prostor bi morao postojati jer samo zemljine »kocke« i tetraedri vatre mogu da se slože tako da između njihovih delića ne ostanu delovi prostora. Oblik ostala dva tela kao i okolnost da je celokupan prostor kozmosa sferičan nužno iziskuje postojanje intersticija. Pitanje koje se smesta nameće je da li telašca vatre — kao najsitnija — apsolutno popunjavaju ove praznine. To bi pitanje bilo verovatno nerešivo ako bi se kozmos posmatrao kao nekakvo »apsolutno mirovanje«. Timaj tu zamku izbegava jer podrazumeva neprekidno komešanje tj. pretvaranje jednih elemenata u druge, koje se odvija zahvaljujući težnji svakog od njih da se približi »sebi srodnom« tj. glavnoj masi (ovde se ona podrazumeva cf. 63b) i zahvaljujući povećavanju ili smanjivanju zapremina tela pri rastavljanju i sastavljanju elemenata — koje se takođe po svoj prilici podrazumeva. Relativna neodređenost, kada je u pitanju prostornost ili materijalnost (telesnost) ovih čestica, pruža mogućnost većeg broja interpretacija od kojih izgleda ni jedna ne može biti konačna, između ostalog, i zato što se pri svakom pokušaju dolazi do nekog od »graničnih pitanja« kao na pr. da li je broj telašaca konačan, koliki je broj njihovih varijanti, pitanje o konačnosti svemira itd. κενὴν χώραν οὐδεμίαν εἶναι λείπεσθαι uostalom ne mora značiti da uopšte nema praznina među česticama elemenata, već samo to da se oni ne mogu širiti u beskraj jer su kružnim tokom (konačnog) svemira u tome sprečeni.

¹⁴⁰ Cf. 45b. To je vatra koja omogućuje vid.

¹⁴¹ Već je Empedokle smatrao da mrak nije magla koja se diže sa Zemlje već Zemljina senka. Ovde se izgleda ipak probija staro shvaćanje iz homerske tradicije.

¹⁴² Pesničko ime za čelik ili dijamant ili platinu.

¹⁴³ Možda »etimologija« ὕγρον — tačno prema ὑπερ ἦν ῥέον. ono što teče po zemlji.

¹⁴⁴ Vazduh od sada nije bio pomenut kao sastavni deo obične vode. Kornford prihvata mogućnost da se pod pritiskom delića vode vatreni delići zbijaju u veće npr. vazdušne, koji potom izlaze iz sastava vode, te vrše na nju pritisak i zgušnjavaju je.

¹⁴⁵ ὁπός Nije sasvim jasno na šta se ovde misli. Reč se izgleda upotrebljavala za svakovrsne sokove a posebno za sok divlje smokve pomoću koga se zgrušavalo mleko. Prema drugima opijum ili silfijum.

¹⁴⁶ Lava ili kremen.

¹⁴⁷ Cf. *Ilijada* IX 214.

¹⁴⁸ Odstupanje od Rivoovog teksta (τοῦτο πῦρ ἄερα ...). Prihvatila sam verziju koju zastupa Tejlor: τοῦτο πῦρ ὕδωρ.

¹⁴⁹ τοῖς λεγομένοις Kornford shvata na drugi način: u našem govoru treba pretpostaviti da postoji čulno opažanje.

¹⁵⁰ παθήματα ὅσα αἰσθητικὰ može se shvatiti kao osobina stvari koja izaziva čulno opažanje. Tu interpretaciju zastupa Tejlor — *sensible qualities* odnosi se samo na one osobine koje u dodiru sa telom stvaraju čulni opažaj (to ograničenje označeno je prema Tejloru rečima ὅσα αἰσθητικὰ). Rivo — ne uvek dosledno — prevodi ovaj izraz sa *les impressions sensibles* što bi upućivalo više na utisak koji stvar ostavlja na recipijentu. Kornford miri ova dva shvatanja pozivajući se na *Teajteta* (155-156) u kome se u procesu čulnog opažanja insistira na neodvojivosti predmeta i recipijenta (tj. uticaja i utiska), što se u njegovom komentaru odražava kao *qualities (affections)* premda i on u prevodu stavlja često samo *qualities*.

¹⁵¹ Tj. na osnovu četiri roda geometrijskih tela.

¹⁵² »Etimologija« *κερματίζω* — raskomadati *θερμός, κερμός* — topao.

¹⁵³ Aristotel je u konačnom svemiru sa zemljom u središtu pravcem »na gore«¹⁵³ proglasio pravac od centra ka periferiji a »na dole«¹⁵⁴ od periferije ka centru; zemlju najtežom, vatra najlakšom. (*De caelo* Δ 311a 16) Tom shvatanju kao da se Platon ovde unapred opire.

¹⁵⁴ Pretpostavljajući — kao i dosad — da vlada zakon privlačenja sličnog ka sličnom i da su osnovna tela raspoređena ovim redom od centra svemira: zemlja, voda, vazduh, vatra.

¹⁵⁵ Premda bi sa tačke gledišta nas na zemlji ono u stvari imalo tendenciju kretanja naviše (tj. tendenciju da se priključi vatri koja je »gore«, »iznad vazduha«). Ovo neobično poređenje dato je radi dokazivanja potpune relativnosti u značenju termina »gore«¹⁵⁵ i »dole«¹⁵⁶ u kozmičkim okvirima.

¹⁵⁶ Tj. zamišljene linije koje spajaju ono »dole«¹⁵⁶ sa onim »gore«¹⁵⁷ — bilo koji tačku na zemlji sa odgovarajućom u »regionu vatre«¹⁵⁸ na periferiji svemira — su kose tj. pod uglom jedna u odnosu na drugu.

¹⁵⁷ Podražaji se kroz unutrašnjost tela prenose (ili ne) do senzitivnog dela duše koji učestvuje u čulnom opažanju i omogućuje ga.

¹⁵⁸ δύναμις — osobina, za razliku od πάθος.

¹⁵⁹ Teorija o punjenju i pražnjenju kao i o ravnoteži snaga u telu koja svoje korene vuče od Alkmeona, lekara iz VI veka, bliskog pitagorejcima, ima u *Državi* i etičke konsekvence. (*Država* 583b — 587e)

¹⁶⁰ Sledi izlaganje onoga što je u 61d bilo pretpostavljeno — procesi koji se odvijaju u pojedinim telesnim organima a zavise takođe od sklopa telesnih tkiva koji opet zavisi od osobina elemenata.

¹⁶¹ Uloga nerava u čulnom opažanju nije bila poznata; nervi se najčešće ne razlikuju od krvnih sudova a ovde se nazivaju φλεβία — žilice. Njihovim centrom se ovde smatra srce. Alkmeon pod čijim je uticajem verovatno pisan ovaj deo naziva puteve kojim čulni opažaj prolazi πόροι — prolazi i vezuje ih za mozak čiju je funkciju, kako se veruje, otkrio. Nije međutim sigurno da su to nervi u današnjem smislu reči, premda ih činjenica da se nigde ne pominje da sadrže krv ne može deklarirati ni kao krvne sudove.

¹⁶² Tejlor pretpostavlja da bi čestice mirisa mogle biti nepravilna geometrijska tela čiji je broj strana između 8 i 20.

¹⁶³ Duplju koju zapremaju sva tri dela duše.

¹⁶⁴ Zanimaruje se (ili ne poznaje) uloga bubne opne.

¹⁶⁵ Izgleda da je samo Platon vezivao percepciju zvuka i za jetru. Možda je to ostatak starog verovanja koje potiče od Homera — da zvuk zajedno sa vazduhom ulazi u pluća.

¹⁶⁶ Tj. ako su amplitude velike.

¹⁶⁷ Cf. 80ab.

¹⁶⁸ Iz ovih kombinovanih naziva koje smo u prevodu prinuđeni da upotrebimo za boje jasno je da je spektar boja u Platonovo vreme

bio sasvim drugačiji od našeg. Osnovne boje trebalo bi da budu: bela, crna i crvena (njima je dodato i sjajno). Cf. *Teajteta* 153d.

¹⁶⁹ Cf. *Fedar* 246ab.

¹⁷⁰ Dijafragma se kao tehnički termin češće upotrebljava tek od Aristotela. Ovde reč διάφραγμα znači pregrada. Rivo misli da se upravo od ovog mesta reč diafragma počela upotrebljavati kao *terminus technicus*.

¹⁷¹ Ovo poređenje pripisuje se Hipokratu.

¹⁷² Fiziologija pojedinih organa opisana je samo utoliko ukoliko se njihova funkcija može dovesti u vezu sa besmrtnim delom duše.

¹⁷³ Zabluda sicilijanske medicinske škole koju je razotkrivao Aristotel. (*Hist. anim.* 496b 5)

¹⁷⁴ Disanje je, prema *Timaju*, samo sekundarna funkcija pluća; Empedokle i sicilijanska medicinska škola smatrali su da podjednaku ulogu u disanju ima i celokupna površina kože (v. 78e). Otuda i zabluda o ulaženju jednog dela »pića«¹⁷⁴ u pluća, koju su, u celini ili delimično delili i veći medicinski autoriteti petog veka (Hipokrat, Filiston...)

¹⁷⁵ Svakako jedan od nižih bogova (anakolut).

¹⁷⁶ Bolji prevod za ovaj tajanstven i neobjašnjen mehanizam kojim se uspostavlja veza između »besmrtnog«¹⁷⁶ i »smrtnog«¹⁷⁷ dela duše bio bi možda — impuls.

¹⁷⁷ Da je jetra u tesnoj vezi sa snovima a snovi sa predskazivanjem budućnosti bilo je opšte rašireno mišljenje, jer se iz jetre žrtvenih životinja pricalo na osnovu »vidljivih slika«¹⁷⁷ koje traju izvesno vreme neposredno posle smrti (cf. 72b). Orfičari i pitagorejci su verovali da se duša čoveka u snu kao i onog ko je na samrti odvajala od tela i stiče proročki dar (Cf. *Apol.* 39c, *Pheado* 85b).

¹⁷⁸ Po svoj prilici aluzija na neku od izreka sedmorice mudraca.

¹⁷⁹ Platon reč προφητής shvata u užem smislu dovodeći je u vezu sa glagolom φημί — reći. Za μάντις očigledno misli da je u vezi sa μανία — ludilo. Pitija koja udišući nekakve pare u magnovenju bunca, bila bi dakle μάντις, a sveštenici koji njen govor slažu u stihove i daju mu određen smisao προφηταί. Ova dva termina su se međutim često zamenjivala i slobodno mešala pa se tako Pitija, na pr. kod tragičara, naziva προφήτης (Euripid, *Ion* 413).

¹⁸⁰ ἀφιλόσοφος, ἄμουσος — lišen muzike, shvaćene u najširem smislu: kao opšte kulture i obrazovanosti.

¹⁸¹ Pod kojom se podrazumevaju tkiva od kojih je sastavljen mozak, kičmena moždina i koštana srž.

¹⁸² Rečenica koja se može protumačiti na dva načina: većina prevodilaca, pa tako i Tejlor, smatraju da se rečenica odnosi samo na celi ljudi rod pa τὰ τῶν ψυχῶν γένη shvataju kao tri dela ljudske duše. Rivo i Kornford smatraju da se radi o svim vrstama živih bića (i o životinjama, dakle), pa γένη shvataju kao pojedine vrste živih bića koja će primiti određene oblike moždine — pri čemu se podrazumeva da je demijurg već pri stvaranju čoveka računao na njegovu buduću »degeneraciju«¹⁸² tj. pretvaranje u ženu i životinje (cf. 76e, 91d).

¹⁸³ Etimologija: ἐν κεφαλῇ — u glavi, ἐγκέφαλον — mozak.

¹⁸⁴ Svojstvo istog bilo bi, dakle, zastupljeno u glavi usled njenog sferičnog oblika — analognog obliku kozmosa. Kičma i druge kosti, sastavljene od različitih elemenata i osposobljene za kretanje u raznim pravcima, sadržale bi konsekventno — ovoj teoriji — svojstvo Različitog (cf. 44d,e).

¹⁸⁵ Empedokle je smatrao da znoj nastaje kvarenjem krvi. Platon je izgleda prvi zastupao mišljenje da je znojenje prirodna zaštita telu od vrućine.

¹⁸⁴ ἐμψυχότατα — najispunjenije dušom. Izraz je dobio i značenje pun života, živ. Ovo su kosti lobanje i kičma.

¹⁸⁷ Platon ne pominje reč μῦς — mišić, niti kako izgleda, poznaje sposobnost mišića da pokreću telesne delove, već ističe samo zaštitnu ulogu mesa. Svu motoričku snagu mišića on prenosi na tetive (74b).

¹⁸⁸ Upor. 43abc.

¹⁸⁹ Ne može se uzeti ozbiljno da je Platon verovao u seobu duše sa ovakvim »telesnim posledicama« (ili uzrocima). Kornford ovo naziva »povlašćivanjem mitskoj mašineriji«.

¹⁹⁰ Misli se na premeštanje sa jednog mesta na drugo.

¹⁹¹ Prihvatila sam Kornfordovu varijantu u tekstu: φύσιν. Rivo i Tejlor zastupaju verziju sa φύσει.

¹⁹² Aorta i vena o kojima govore i Aristotel i Hipokratova škola. On ni Platon ni Aristotel ne prave razliku između vena i arterija koju je razliku, osim izvesnih ranijih nagoveštaja, izgleda uočio tek Praksagora sa Kosa krajem IV veka. Upoređenje sa kanalima je bilo opšte mesto pri ovakvim opisima (*De part. Animal.* 668a10).

¹⁹³ Jedna vrsta klopke za ribe. Zanimljivo je razlike u mišljenju komentatora od antike do danas, ta bi sprava trebalo da liči na plitenu korpu širu u srednjem delu a suženu pri vrhu. U nju je umetnuta druga, manja korpa bez dna, sa šiljcima upravljenim ka unutrašnjosti velike korpe, tako da riba, kad jednom uđe ne može više napolje. Ova Timajeva zamišljena »vrša« razlikuje se utoliko što ima dve umetnute korpe ili levka ἐγκύρτια.

¹⁹⁴ Hoće reći: u usta, nos i bronhije.

¹⁹⁵ Što se tiče funkcije pluća (cf. 70c), naučnici 5. veka očigledno nisu poznavali ulogu širenja i skupljanja pluća pri disanju. Osim toga, oni su pridavali veliki značaj disanju kroz kožu kojim se, u kombinaciji sa onim kroz nos i usta, omogućuje kružno strujanje vazduha kroz telo i oko tela. Pokretači ovog respiratornog aparata su jedino vatra i vazduh odnosno »vrša« napravljena od njih.

¹⁹⁶ U Kornfordovom tumačenju: prema vatri koja okružuje sav svemir. Movens celog procesa je težnja vatre, koja se nalazi u telu, da se spoji sa svemirskom vatrom. Ovom principu — privlačenja srodnog srodnim dodati drugi — o nepostojanju praznog prostora. »Rešenje« koje »miri« ova dva principa je ustanovljenje kružnog potiskivanja jednog tela drugim, kojim će osim disanja biti objašnjene i druge telesne i prirodne pojave.

¹⁹⁷ Kao točak koji se obrće čas u jednom čas u drugom smeru.

¹⁹⁸ Lekarske kupice — male staklene ili metalne posudice koje se, pošto je u njima zagrejan vazduh, stavljaju na određen deo tela, te čvrstim prijanjanjem izazivaju prtok krvi u taj deo. Plutarh (*Quaestiones Platonicae* VII 1004d) smatra da Platon podrazumeva izlaženje jednog dela vazduha (ili vatre u koju se on zagrevanjem pretvara) kroz pore na metalu kupice. Izlazeći vazduh tada potiskuje okolni, pa se taj pritisak kružnim kretanjem na kraju prenosi na meso, koje se pod kupicom malo izdiže i ispunjava prostor koji je nastao izlaženjem vazduha. Ulaženje hrane u jednjak objašnjava se takođe izlaženjem vazduha koji zatim potiskuje hranu. Slično tome, projektil gura ispred sebe vazduh koji ga zatim otpozadi potiskuje.

¹⁹⁹ V. 67c, nastavak rasprave o zvucima. Kornford smatra da Platon ovde podrazumeva »gomilicu vazduha« koja putuje od mesta gde je izvršen »zvučni udar« do našeg uha, kao kakav projektil.

²⁰⁰ Ovo bi, prema Tejloru, bila aluzija na standardnu pitagorejsku definiciju harmonije kao mešanja (κράσις) visokog i niskog (cf. *Fileb* 17c). Prenošenje zvuka kroz vazduh ima stalnu brzinu. Platon brka brzinu vibracija tela koje zvuk proizvodi i brzinu kretanja zvuka.

²⁰¹ ἡδονή (telesno uživanje) za razliku od εὐφροσύνη (duhovno uživanje — radost) cf. *Protagora* 337c.

²⁰² Magnet. Cela ova teorija svako privlačenje objašnjava kao potiskivanje pa tako i magnetizam i elektricitet.

²⁰³ Cf. 68b.

²⁰⁴ Kao što se biljka, crpeći vodu, hrani od korena naviše, tako se svako ispražnjeno tkivo hrani priticanjem krvi najpre u najniže delove — Kornfordovo objašnjenje ovog inače ne sasvim jasnog mesta.

²⁰⁵ To se zbiva u okviru četiri osnovna tela. Sledi slika koja još jednom ukazuje na analogije mikro- i makro-kozmosa (cf. 58a).

²⁰⁶ οἶον ἐκ δρυόχων — eliptično poređenje koje prevodioci različito prevode: Tejlor ovo mesto naziva *locus classicus* pozivajući se na *Državnika* 272e 3, gde se nebo upoređuje sa brodom; Kornford smatra ovo uobičajenom metaforom koja se može odnositi na bilo koju stvar a ne izričito na brod.

²⁰⁷ Platon je svoja medicinska znanja mogao dobiti direktno od Filistona, jednog od viđenijih lekara svoga doba, koji je boravio u Sirakuzi, gde ga je Platon, ukoliko je podatak iz *Drugog pisma* tačan, mogao sresti. Filiston je imao veliki uticaj na Diokla iz Karista, takođe jednog od poznatijih lekara, koji je radio i mnogo pisao u Atini između 400. i 350 god. Usled mnogih podudaranja Dioklovih i Platonovih mišljenja zaključuje se da je Filiston uticao i na Platona.

²⁰⁸ Da je uravnoteženost snaga u telu prvi preduslov za zdravlje, bilo je opšte prihvaćeno mišljenje u antici. Alkmeon, mlađi Pitagorin savremenik, nazivao je ravnotežu toplog i hladnog, suvog i vlažnog itd. ἰσονομία. Platon je spojio ovu teoriju sa Empedoklovim učenjem o četiri elementa posredstvom italijanske i sicilijanske medicinske škole Svom medicinskom pregledu priključio je i učenje medicinske škole sa Kosa koja su se zasnivala na tzv. humoralnoj patologiji (izučavanje dobrog ili lošeg odnosa četiri glavna telesna soka (χύμοι) flegme, crne žuči, krvi i zelene žuči. U sve ovo je uključio i sopstvenu teoriju o trouglovima. Cela ta kombinacija dovela ga je do ovakve klasifikacije bolesti: Prvu vrstu bolesti izaziva obilje ili nedostatak nekog od elemenata. Druga vrsta bolesti nastaje usled poremećaja vezanih za pojedina tkiva (meso, krv, kosti, tetive, moždina) pri čemu se stvaraju otrovne materije u organizmu. Treću vrstu bolesti — koja se sasvim jasno ne odvajava od druge — izazivaju vazduh, flegma i žuč.

²⁰⁹ Za razliku od tvrđenja u 74c, Tejlor smatra da razlog za dva ovako teško spojiva tvrđenja leži u tome što se Platon nije dosledno držao jedne, već je koristio veći broj teorija.

²¹⁰ ἰχώρ — krvni sok, krvna tečnost. Nije sasvim izvesno da je to sukrvica; limfa? Iz kasnijeg izlaganja vidi se da Platon tu tečnost ne smatra štetnom.

²¹¹ Izgleda da se, prema ovome, žuč i sluz (flegma) javljaju samo u bolesnom stanju. To bi bilo suprotno učenju humoralne medicine koja njihov nesklad smatra štetnim. Moguće je da je Platon ovo mišljenje prihvatio od Filistona pitagorejca.

²¹² Odstupanje od Rivoovog teksta. Prihvatila sam Tejlorovu varijantu: μηκέτι αὐτό ἐκείνων ἄμα...

²¹³ Kornford smatra da se ovde opisuje zapaljenje pluća, Rivo drži da je to bronhitis, emfizem ili plućni infarkt. Plućima se ovde prvi put pripisuje »raspoređivanje vazduha«.

²¹⁴ τὰ ταύτη φλεβία nejasno je da li ταύτη u oblasti glave ili negde oko ramena na šta bi mogla ukazivati reč ἐπίτονος koja može označavati velike tetive ramena i ruku.

²¹⁵ Hipokratov korpus ovde podrazumeva lepru za koju kaže da nije toliko bolest koliko izobličenje, ružnoća.

²¹⁶ Epilepsija. Platon, slično piscu Hipokratove rasprave »O svetoj bolesti« pripisuje epileptične napade delovanja flegme, pomešane sa žuči, na mozak. On doduše sopstvenim razlozima pravda ime »sveta bolest« koje pisac ove rasprave opovrgava.

²¹⁷ Računajući kao prvi dan onaj kad se groznica javlja, kao drugi onaj sa privremenim primirenjem, a kao treći, dan ponovnog nastupa groznice. Groznica »četvrtog dana«, je ona kod koje između dva nastupa postoje dva mirna dana.

²¹⁸ Tejlor misli da je to osobina samog koštanog tkiva, Kornford da se pod »Izvesnom materijom« podrazumeva moždina ili onaj njen deo koji daje seme (v. 82d, 91a).

²¹⁹ Možda aluzija na orfičku formulu $\epsilon\phi\upsilon\gamma\omicron\nu\ \kappa\alpha\kappa\acute{\omicron}\nu\ \epsilon\upsilon\beta\omicron\nu\ \acute{\alpha}\mu\epsilon\iota\nu\omicron\nu$ — izbegoh zlo, našoh dobro?

²²⁰ Hesiod u *Delima i danima* kaže da svaki čovek ima demona kao čuvara koji potiče od besmrtnih ljudi zlatnog doba (cf. takođe: *Rep.* X 617e; *Phaedo* 66e).

²²¹ Nprevodiva igra reči $\delta\alpha\acute{\iota}\mu\omega\nu$ (demon) — $\epsilon\upsilon\delta\alpha\acute{\iota}\mu\omega\nu$ srećan, blažen.

^{45a}) Kornford smatra da je *meros* ili *morion* — deo Platonov uobičajen izraz za vrstu. Vidljivi kozmos je shvaćen kao živo biće čiji su delovi sva ostala živa bića i sazdan je po uzoru na složenu ideju nazvanu 'inteligibilno živo biće'. Prema ovoj interpretaciji Platon na ovom mestu želi da kaže da je ova ideja živog bića generička ideja koja u sebi sadrži uobičajene vrste živih bića. Ideje rodova i vrsta živih bića subordinirane su ovoj ideji kao najobuhvatnijoj i samo su u prenesenom smislu njeni 'delovi'. (Cornf. str. 40)

TEMATSKI PREGLED

Uvodni razgovor

17a — 27b

Četvrti sagovornik, 17a — 17b

Podsećanje na razgovor o državi, 17b — 19b

Najava nastavka razgovora o državi i njenom ponašanju u ratu i miru, 19b — 20d

Istinita priča o Solonu i slavnoj prošlosti atenske države, 20d — 21e

Šta je Solon pitao egipatske sveštenike, 21e — 22b

Egipatski sveštenik o prirodnim kataklizmama, 22b — 23b

Prastara atenska država — najbolja od svih država, 23b — 23e

Egipatska imitacija zakona prastare atenske države, 24a — 24c

Prastari Atenjani — deca i vaspitanici bogova, 24c — 24d

ATLANTIDA — njen pohod protiv Evrope i Azije, 24d — 24b

Pobeda Atene u ratu protiv Atlantide, 25b — 25c

Propast prastare Atene i Atlantide u prirodnoj kataklizmi, 25c — 25d

Znanje o državi je sećanje, 25d — 26c

Nagoveštaj trilogije: Timaj — Kritija — Hermokrata, 26c — 27b

Timajev govor

27c — 92c

Proemium

27c — 29d

Biće i nastajanje, 27d — 28b

Većni ili nastali kosmos, 28b — 28c

Ko je otac i tvorac svemira? 28c — 29a

Original i kopija, fizika kao verovatni mit, 29b — 29d

I. Delo uma

29d — 47e

Nastanak sveta, dobro kao prvi uzrok, 29d — 30a
 Demiurg, 30a — 30c
 Uzor prema kojem je stvoren kosmos, 30c — 30d
 Jedan svet ili mnoštvo svetova? 31a — 31b
 Telo sveta, srazmera i jedinstvo njegovih delova, 31b — 32c
 Kosmos sadrži svu postojeću materiju, 32c — 33a
 Kosmos ne stari i ne oboleva, njegov oblik je sferičan, 33a — 33b
 Sferično živo biće bez čula i organa, 33b — 34a
 Svet se obrće oko sopstvene ose, 32a — 34b
 Svet kao srećni bog — dovoljan samom sebi, 34b — 34c
 Duša sveta, njen primat nad telom sveta, 34c — 35a
 Sastav duše sveta, 35a — 35b
 Podela duše sveta i harmonija njenih delova, 35b — 36b
 Duša sveta determiniše kružna kretanja nebeskih tela, 36b — 36d
 Sjedinjenje tela i duše sveta, 36d — 37a
 Logos duše sveta, 37a — 37c
 Vreme: pokretna slika večnosti, 37c — 38c
 Planete i njihova kretanja, 38c — 39e
 Četiri vrste živih bića, 39e — 40a
 Nebeski bogovi, 40a — 40b
 Obrtanje Zemlje, 40b — 40c
 Ostala kretanja nebeskih tela, 40c — 40d
 Bogovi pesnika, 40d — 41a
 Rađanje drugih oblika živih bića, 41a — 41e
 Neumitni zakoni za život ljudskih bića, 41e — 42e
 Mlađi bogovi oblikuju ljudska bića, 42e — 44d
 Oblikovanje glave, tela i udova, 44d — 45a
 Oči i vid, 45a — 45d
 San i snevanje, 45d — 46a
 Slika u ogledalu, 46a — 46c
 Sporedni uzroci, 46c — 46e
 Vid, nauka, filozofija, 46e — 47c
 Sluh, 47c — 47e

II. Delo nužnosti

48a — 68d

Nužnost i um, 48a — 48a
 Lutajući uzrok; novi početak izlaganja, 48a — 48e
 Treća vrsta bića, 48e — 49a
 Materija: prihvatiteljka sveg nastajanja, 49a — 49a
 Materija: stalni tok i promena, 49a — 49c
 Materija nije supstancija nego kvalitet, 49d — 50a
 Materija kao materijal za oblikovanje, 50a — 50c
 Tri roda: rađajući-primajući-oblikujući, 50d — 50e
 Materija: ono bezoblično, 50e — 51a

Materija: majka i prihvatiteljka svega što se rađa, 51a — 51b
 Jesu li čulne stvari jedino postojeće? 51b — 51c
 Istinito mnenje i um, 51d — 52a
 Tri roda: ideje, čulne stvari, prostor-materija, 52a — 52a
 Prostor-materiju teško je spoznati, 52a — 52d
 Opis Iskonskog haosa, 52d — 53a
 Oblikovanje vatre, vazduha, vode i zemlje, 53a — 53b
 Uvod u razjašnjavanje pet osnovnih prostornih oblika, 53b — 53c
 Elementarni trougli, 53c — 53e
 Nagoveštaj govora o tetraedru, oktaedru, ikosaedru i kocki, 53e
 Dva elementarna trougla, 54a — 54b
 Rađanje geometrijskih tela jednih iz drugih, 54b — 54d
 Nastanak tetraedra — prvog prostornog oblika, 54d — 55a
 Nastanak drugog prostornog oblika — oktaedra, 55a
 Treći prostorni oblik — ikosaedar, 55a — 55b
 Nastanak kocke, 55b — 55c
 Dodekaedar, 55c
 Jedan ili pet svetova? 55c — 55d
 Geometrijski sastav zemlje, vode, vatre i vazduha, 55d — 56b
 Sićušnost i nevidljivost elementarnih oblika, 56b — 56c
 Međusobno dejstvo elementarnih oblika, 56c — 57c
 Različite veličine elementarnih partikula, 57c — 57d
 Kretanje i mirovanje, 57d — 57e
 Neujednačenost i ujednačenost, 57e — 58a
 Rotacija svemira i nastajanje neujednačenosti, 58a — 58c
 Vrste vatre i vazduha, 58c — 58d
 Tečna i topljiva vrsta vode (fluidi i metali), 58d — 59a
 Hlađenje otopina, zaleđivanje, 59a
 Zlato, kao vrsta vode, 59a — 59b
 Bakar, 59b — 59d
 Tečna voda, grad, sneg, lnje, 59d — 59e
 Sokovi, vino, ulje, med, opos, 59e — 60b
 Vrste zemlje: stene, minerali, 60b — 60c
 Opeka (keramika), lava 60d — 60d
 So, šalitra, 60d — 60e
 Staklo, smola, vosak, 60 — 61c
 Poreklo osećaja, 61c — 61d
 Toplo, 61d — 62a
 Hladno, 62a — 62b
 Tvrd i meko, 62b — 62c
 Teško i lako, dole i gore, 62c — 63e
 Rapavo i glatko, 63e — 64a
 Zadovoljstvo i bol, 64a — 65b
 Ukusi, 65b — 66c
 Mirisi, 66d — 67a
 Zvuci, 67a — 67c
 Boje, 67c — 68d

III. Delo uma i nužnosti

Nužni i božanski uzroci, 68e — 69a
 Rezime prethodnog izlaganja, 69a — 69c
 Rod smrtnika, 69c — 69d
 Boravište smrtnog dela duše, 69d — 70a
 Srce, 70b — 70c
 Pluća, 70c — 70d
 Duša: hraniteljka, 70d — 71a
 Jetra, 71a — 71d
 Sposobnost za proricanje, 71d — 71e
 Profeti i tumači, 72a — 72b
 Slezina, 72c — 72d
 Istinito i verovatno u prethodnom izlaganju, 72d — 72e
 Trbuh i creva, 72e — 73a
 Osnovna životna supstanca: moždina, 73b — 73d
 Kostil, kostur, 73d — 74b
 Tetive i meso, 74b — 75b
 Kraći ili duži život, 75b — 75c
 Raspored tetiva (žila), 75c — 75d
 Usta, 75d — 75e
 Koža glave, 75e — 76a
 Izrastanje kose, 76b — 76d
 Nokti, 76d — 76e
 Nastanak biljaka, 76e — 77a
 Vegetativna duša, 77b — 77c
 Krvni sudovi, 77c — 77e
 Krvotok i disanje, 78a — 79a
 Disanje kao neprekidni kružni proces, 79a — 79e
 Objašnjenje drugih prirodnih događanja po istom principu, 80a — 80c
 Varenje i cirkulacija krvi, 80d — 81b
 Rastenje, 81b — 81c
 Starenje i prirodna smrt, 81c — 81e
 Uzroci bolesti, 81e — 82c
 Drugi uzroci bolesti, 82c — 82e
 Vrste sluzi, 82e — 83e
 Sluzi su oruđa bolesti, 83e — 83e
 Dve prve vrste teških bolesti, 83e — 84c
 Treća vrsta bolesti, 84c — 84e
 Bolesti izazvane vazduhom, 84e — 85a
 Sluz kao izazivač bolesti, 85a
 Epilepsija, 85a — 85b
 Katar, 85b
 Žuč kao izazivač bolesti, 85b — 86a
 Groznica, 86a — 86b
 Bolesti duše; bezumlje: mahnitost i tupost, 86b — 86c
 Uzroci bolesti duše, 86c — 86d
 Niko nije zao svojom voljom, 86d — 87b
 Mentalna higijena, 87c — 87d
 Disharmonija duše i tela, 87d — 88b

Uspostavljanje harmonije duše i tela, 88b — 89a
 Telesno zdravlje, 89a — 89b
 Životni vek, 89b — 89d
 Najvredniji deo duše, 89d — 90b
 Spasenje umne duše, 90b — 90e
 Palingenesija, 90e — 91a
 Smisao polne ljubavi, 91a — 92c
 Kosmos je najbolji i najlepši bog, 92c